

ISSN 2451-0998
e-ISSN 2543-7461

Intercultural Communication

No. 1(4) 2018

ALCIDE DE GASPERI UNIVERSITY
OF EUROREGIONAL ECONOMY IN JÓZEFÓW

ALCIDE DE GASPERI UNIVERSITY OF EUROREGIONAL ECONOMY
IN JÓZEFÓW

Intercultural Communication

Vol. 1(4), 2018

Scientific journal
Issued twice a year

ISSN 2451-0998
e-ISSN 2543-7461

Graca Tadeusz	Ph.D., Alcide De Gasperi University of Euroregional Economy in Józefów, Poland, Warsaw (<i>Editor-in-Chief</i>)
Sokolova Sofia	Assoc. Professor. Ph.D., Alcide De Gasperi University of Euroregional Economy in Józefów, Poland, Warsaw (<i>Deputy Editor</i>)
Luczyńska Aurelia	mgr, Alcide De Gasperi University of Euroregional Economy in Józefów, Poland, Warsaw (<i>English, Polish language editor</i>)
Sznajderowa Anna	Ph.D., Matej Bel University, Slovakia, Banská Bystrica (<i>Slovak language editor</i>)
Dudko Iryna	Assoc. Professor., Ph.D., National Dragomanov University, Institute of Philology Ukrainian, Ukraine, Kyiv (<i>Ukrainian language editor</i>)
Ulishchenko Violetta	Prof., Ph.D., Open International University of Human Development “Ukraine”, Ukraine, Kyiv (<i>Russian language editor</i>)
Čižmárová Mária	Prof., Ph.D., University of Prešov, Slovakia, Prešov
Krajewski Piotr	Prof. Ph.D., University of Warmia and Mazury in Olsztyn, Poland, Olsztyn
Nesterenko Galyna	Prof. Ph.D., National Pedagogical Dragomanov University, Institute of Requalification and Advanced Training, Ukraine, Kyiv
Sitarz Mirosław	J.C.D., Prof., Ph.D., The John Paul II Catholic University of Lublin, Poland, Lublin
Terem Peter	Prof. Ph.D., Matej Bel University, Slovakia, Banská Bystrica
Zhanpeissova Naziya	Assoc. Professor., Ph.D., Baishev University Aktobe, Republic of Kazakhstan, Aktobe
Breński Wiesław	Ph.D., University of Warmia and Mazury in Olsztyn, Poland, Olsztyn
Wiśniewski Rafal	Ph.D., University Cardinal Stefan Wyszyński University in Warsaw, Poland, Warsaw
Zarzecki Marcin,	Ph.D., University Cardinal Stefan Wyszyński University in Warsaw,

Proofreading: Lidiia Bitonozhko, Ph.D., Sofia Sokolova, Ph.D., Artur Banaszak, M.A.

Cover: Jadwiga Popowska

Typesetting, type-matter: Jadwiga Popowska

Volume 10,93 ark. ed.

Circulation – 100 copies

Printing and binding: INTER-BOOK Paulina i Grzegorz Indrzejczyk S.C.

Address publisher

Wyższa Szkoła Gospodarki Euroregionalnej im. Alcide De Gasperi w Józefowie

05-410 Józefów, ul. Sienkiewicza 4; tel/fax (+48) 22 789 19 03; <http://wsge.edu.pl>

www.interculturalwsge.com

intercultural@wsge.edu.pl

ISSN 2451-0998,

e-ISSN 2543-7461

© Wyższa Szkoła Gospodarki Euroregionalnej im. Alcide De Gasperi w Józefowie

All Rights Reserved. Copying, reprinting and distribution of all or part of this publication without permission is prohibited.

TABLE OF CONTENTS

LANGUAGE AND LITERATURE

VALENTINA CHKHEIDZE, NAZIYA ZHANPEISSOVA, ZINAIDA CHACHANIDZE	9
Multilingualism in Post-Soviet Space (in Kazakhstan and Georgia)	

KENISH ABILDAYEVA, MERUERT AMANGAZIYEVA, ALIYA YERGAZINA, KYRMYZY YESSENOVA	21
Representation of “the Good” and “the Evil” Concepts in Russian and Kazakh Language Picture of the World <i>Репрезентация концептов “добро” и “зло” в языковой картине мира русского и казахского народов</i>	

OKSANA KALYTA	37
Ironic Nominations of Politicians in Modern Ukrainian Blogsphere <i>Іронічні номінації політиків у сучасній українській блогосфері</i>	

IRINA VOLOVENKO, IRINA GRIGORENKO	57
Metalanguage Network Reflection <i>Метамовна рефлексія мережевих текстів</i>	

EDUCATION

NAGIMASH TOYBAZAROVA	73
Theoretical Bases of the Developmental Teaching of the Kazakh Language Parts of Speech at Primary School	

VIOLETTA ULISHCHENKO	87
Peculiarities of Distant Learning Organization for Philology Students <i>Особливості організації дистанційного навчання студентів-філологів</i>	

INNA OZHEMA	101
The Factors of Students' Professional Self-Determination at Higher Education Institutions	

ANDRIY ULISHCHENKO	113
The Personal Qualities of the Teacher-Philologist as a Factor of Professional Self-Realization	
<i>Особистісні якості викладача-філолога як чинник фахової самореалізації</i>	

PSYCHOLOGY

HRYHORII KOVALSKYI	133
Philosophical Concept of Statehood of Ukraine in the Modern Information Space	
<i>Філософська концепція державності України в сучасному інформаційному просторі</i>	

MYKOLA MYKHAILICHENKO	147
Morphological and Functional Contexts of Higher Education Management Democratization Organization of the psychological and socio-cultural adaptation	

RELIGION

RUSLAN TKACHUK	159
The Hermeneutical Aspects of Proving the Pope's Primacy in the Work of Ivan Dubovich „Hierarchia abo o zwierzchności w Cerkwi Bożej” (1644)	
<i>Герменевтичні аспекти доведення першості Римської кафедри у книзі Івана Дубовича „Hierarchia abo o zwierzchności w Cerkwi Bożej” (1644 р)</i>	

INFORMATION SCIENCE

- LESIA KOVALSKA 177
Informativity and Retrospectivity of the Second World War Technical
and Graphic Documents in Ukrainian Archives
Інформативність та ретроспективність технічно-графічних
документів Другої світової війни в архівах України

MANAGEMENT

- MARTA BOJARUNIEC, IWONA FLOREK, PIOTR JARMOŁA 197
Diversity Management in Poland and Ukraine as an Answer to
Demographic Changes
Zarządzanie różnorodnością w Polsce i na Ukrainie jako odpowiedź
na zmiany demograficzne
- VOLODYMYR BOREIKO 229
Management by the Development of Small and Medium Business
in Ukraine
Управління розвитком малого та середнього бізнесу в Україні

A repeating pattern of light gray wavy lines on a white background, forming a textured border at the top of the page.

**LANGUAGE
AND
LITERATURE**

A repeating pattern of light gray wavy lines on a white background, forming a textured border at the bottom of the page.

VALENTINA CHKHEIDZE

Akaki Tsereteli State University

Kutaisi, Georgia

valenta-val@mail.ru

NAZIYA ZHANPEISSOVA

Baishev Aktobe University

Kazakhstan, Aktobe

nazija040658@yandex.ru

ZINAIDA CHACHANIDZE

Akaki Tsereteli State University

Kutaisi, Georgia

chachanidzeziniko@gmail.com

Chkheidze, V., Zhanpeissova, N., Chachanidze, Z.

(2018). Multilingualism in Post-Soviet Space
(in Kazakhstan and Georgia).

Intercultural Communication, ISSN 2451-0998,
vol. 1(4)2018, pp. 9–20.

Multilingualism in Post-Soviet Space (in Kazakhstan and Georgia)

ABSTRACT

Under conditions of globalization, modern society all over the world undergoes certain changes in economic, cultural, political and religious fields which, in its turn, has a great influence on the language situation – one of the most important and urgent issues on the present stage of linguistics development. Globalization process creates general context of people’s development and the conditions for successful intercultural communication. As a result, certain changes have occurred in language situation, which being in the midst of integration processes of the world varies from country to country. The main interest of the article is to consider the situation in the post-soviet space, namely in Kazakhstan and Georgia. Despite significant discrepancies in geo-political characteristics, the level of economic development, available natural resources, territorial and other parameters, language situation in these two republics has certain similarities.

Research objectives. The article makes an attempt to describe language situations in Kazakhstan and Georgia within the post-soviet period, find similarities and analyze the transition process from bilingualism to multilingualism.

Research methodology. In the research process we used a combination of general scientific, general and concrete methods, including different levels (description

method, statistical analysis, fragmentary description to distinguish fragments for contrasting single-system phenomena, etc.).

Conclusion. In post-soviet space namely in Kazakhstan and Georgia under conditions of general integration knowledge of English is essential which leads to the transition from bilingualism to multilingualism. With an increasing significance of national languages and integration of the English language, the status of Russian changes. However, it remains the main functioning language both inside and outside these countries. Despite their differences, the language situations in these countries have certain common peculiarities which support formation of the new individual type capable of active life in multinational and poly-cultural environment.

Keywords: *bilingualism, multilingualism, language situation, globalization, integration, triunity of languages.*

Introduction

At the end of the previous century, the process of globalization, when the world turns into a united system, became an essential issue for thought and arguments, and the discussions about it are even fiercer today. In these conditions, the modern society in all countries, without exception, undergoes clear changes in economic, cultural, political and religious fields, which, in its turn, has a great influence on the condition of language situations which is one of the most important and urgent issues at the present stage of the development of linguistics. Under “language situation”, we mean the concept introduced by G.E. Tulegenova in her scientific work in which she gives quite an extensive review of the works on the definition of this term: “Language situation – is a combination of forms of existence (and styles) of one language or the combination of languages and their territorial and social interrelations and functional interaction within definite geographical regions or administrative and political formations” (Tulegenova, 2014).

The process of globalization at the present stage creates the general context for the development of people and, “being an objective tendency of development of mankind, it challenges the modern society – creating conditions for successful intercultural communication” (Glonti-Katanadze, 2013). Due to this, there are changes in language situation which in the midst of integration processes in the world is different in different countries. It is of interest to

look at the situation in post-soviet space, namely, in Kazakhstan and Georgia. Despite significant differences in geo-political characteristics, the level of economic development, natural resources, territorial and other parameters, language situation in these two republics have certain similarities.

Research aims. It is for the first time that the language situations in Kazakhstan and Georgia have been described in post-soviet period. These republics inherited bilingualism from the soviet past, though in the process of general globalization, bilingualism turns into multilingualism. That's why our aim is to find some similarities in language situations, to analyze the conditions of transition from bilingualism to multilingualism.

Research methodology. In the research process, we used methods of different levels – empirical (observation, calculation, interview, comparison), experimental and theoretical (analysis, logical, historical), theoretical (study and generalization, analysis and synthesis), which helped to systematize gathered facts, make logical research, do certain generalizations.

Language situation in Kazakhstan and Georgia in the period of globalization

Until recently, bilingualism in Kazakhstan was considered to be the “inheritance of common soviet past”. At the moment of formation of the Republic of Kazakhstan, there were more than 120 nationalities living in the country and the most widely spread languages were Kazakh and Russian. Bilingualism had a large character throughout the country, and the concrete correlation between languages depended on “such factors as ethnic variety of the region population, neighbouring with other states, urban or rural area, etc” (Zhanpeisova, 2015). Thus, describing Kazakhstan as a “multilingual, multiethnic, multicultural and polyconfessional country”, scientists emphasized that language situation in Kazakhstan was “centered around two demographically and communicatively powerful partners – Kazakh and Russian languages. These are languages spoken by millions. They belong to 4% of languages according to the number of speakers and lead according to the number of speakers in the country” (Zhanpeisova 2015).

According to the data from 2013, among the total population of 16 million and 967 people in the Republic of Kazakhstan, 11 million and 058 are Kazakhs (65.2%), Russians – 3 million and 698 people (21.8%), the rest population (13% representatives of other diasporas) are also mainly Russian speaking. The majority of Kazakh young population is also bilingual. According to Kazakh scientists, we could talk about a distinct tendency “to formation of parity of Kazakh-Russian and Russian-Kazakh languages among the youth: 69.7% of Russian respondents are bilingual with Kazakh as a second language and 72.6% of Kazakh respondents are bilingual with Russian as a second language” (Zhanpeisova, 2015).

“The Republic of Kazakhstan is a unique multinational country with mixed national population, with natural conditions for establishment and distribution of bilingualism as a social and historical event. In multinational professional collectives, in educational institutions with participants of mixed nationalities, in families with mixed nationalities, while establishing permanent contacts in international political, economic, scientific, cultural, sports life of different peoples, there are all conditions for the development of natural bilingualism” (Berger, 2015, p. 5). Some interesting data of sociological research are given in V.P. Berger’s dissertation: Throughout the Republic of Kazakhstan, at present stage of development, Kazakh-Russian bilingualism functions in all spheres of social and private life of Kazakh people from family to state, social and political life. However, depending on certain factors, the functioning spheres of Kazakh and Russian languages are different.

According to the data acquired from sociological research, the overwhelming majority of young respondents (natural bilinguals) pointed out that in the process of studies Kazakh and Russian languages are used more or less identically (42% always Kazakh and 45% frequently Russian). In shops, students often speak Kazakh (49%) and Russian (54%), similar results are found in the streets (in transport), Kazakh (44%) and Russian (53%).

If in the above given communication spaces there was little difference in the frequency of use of Kazakh and Russian, the situation is different while watching television programs and listening to the radio, reading scientific or fiction literature, working at the computer and using the Internet. The overwhelming

number of respondents point that in these spheres of communication they use Russian and sometimes Kazakh. According to Berger, this is caused by the following: the knowledge of the second language gave the possibility to use different sources of information in Russian; the prestige of the Russian language in Kazakhstan is quite high; the status of Russian is specified in legislation; the Russian language is the linguistic capital in modern Kazakhstan; the Russian language is the real language of international communication.

At home and with friends the majority of respondents always speak Kazakh (53% and 46%), 24% always speak Russian at home, and 36% always speak Russian with friends. According to Berger, the given data proves high communicative status of the Kazakh language, which is the result of consecutive linguistic policy in the country, at the same time it shows high ethno-lingual self-identification of the speakers of the Kazakh language.

Having studied the phenomenon of bilingualism on the example of the city of Aktobe and the definition of the level of communicative competence of natural bilinguals – bilingual citizens of this city who acquired the skills of both languages from their childhood in natural conditions, Berger comes to the conclusion that communicative competences of natural bilinguals living in Aktobe of Kazakh and Russian languages are generally comparable despite the fact that communication in either language is determined by spheres and environment of communication.

The process of research revealed respondents' opinions about the necessity to learn Russian and Kazakh. The survey results showed the necessity to learn Russian and Kazakh (96% and 98%), which enables to look at the future Kazakh-Russian and Russian-Kazakh bilingualism with optimism.

About 70% of respondents chose Kazakh, Russian and English to bring up their children, which proves the maintenance of bilingualism, and the development of multilingualism in Kazakhstan. In Kazakh families, they mainly speak the Kazakh language, but Russian still preserves the most important social and communication functions. Thus, the functioning spheres of Kazakh and Russian languages are different.

Thus, the author states that on the territory of the Republic of Kazakhstan, namely, in Aktubin region, at the modern stage of development, Kazakh-

Russian bilingualism functions in all spheres of social and private life without exception, from family and everyday sphere to state, social and political life, therefore, there is a steady tendency to parity of functioning of Kazakh and Russian languages.

The young population of Aktobe is mainly bilingual; a considerable part of bilingual population is natural bilinguals, who acquired Kazakh and Russian languages in natural conditions from their childhood. Kazakh-Russian bilingualism is characterized by content peculiarity which helps to preserve and develop the Kazakh language and to balance the functioning of the Russian language.

The given data, according to Berger, proves that forming a bilingual personality the given condition will be the factor of mutual respect and strengthening the stability in the country (Berger, 2015, p. 87-88).

However, integration of Kazakhstan, together with other former soviet republics, in the global community partly changed the language situation in Kazakhstan as well as in the whole post-soviet space. The knowledge of international languages, namely, English is a necessary condition for successful career. It is not surprising that in both Kazakhstan and Georgia, there is a booming tendency to learn English: they have perfected the methodology of teaching of foreign languages, published modern textbooks and additional manuals, worked out special courses of Business English, prepared pedagogical staff with modern interactive methods of teaching foreign languages, modeled learning situations close to real language environment for activation of communication skills. But it is necessary to note that, though learning English all over the world is based on certain universals, within a particular country it is characterized by a number of peculiarities. We mean not the contrastive aspect of contacting languages (national and international), but also the language situation in the country in general, language and methodological traditions, the existing experience of learning other foreign languages, the level of motivation in the process of learning a new language, etc. Moreover, learning any foreign language means immersion into a different world, acquiring the ability to perceive the world in a different way, and this requires serious research in psychology, psycholinguistics, culturology, ethno linguistics, cognitive science,

as we have to get to know a different language image of the world as well as acquire some strange concepts, enrich cognitive basis. These processes are even harder if the language is acquired by a child at an early age, when the national lingual image of the world hasn't been fully formed yet (Glonti-Katamadze, 2013), which is the topic of other research and we will not consider it within this article. Up to now, in multilingual Kazakhstan, there are numerous types of bi- and multilingualism, which differ in regions, spheres of functioning, peculiarity of influence of the first language on the second, etc. (Akhmtjanova, 2005, p. 299-308).

The Address from February 28, 2007, "New Kazakhstan in the new world", allotted the task of realization of a special program "Triunity of languages". The given task is mentioned in the 26th direction of the Address: Spiritual development of the peoples of Kazakhstan and triune language policy, which suggests step-by-step realization of the project "Triunity of languages". "Throughout the world, Kazakhstan must be considered as a highly educated country the population of which speaks three languages. These are: Kazakh – national language, Russian – the language of international communication and English – the language of successful integration in global economy" (Triunity of languages, 2007).

The knowledge of Kazakh, Russian and a foreign language is becoming an inseparable part of private and professional activity in the modern society. All this causes a demand among a large number of citizens who are fluent in several languages and, therefore, get real chances of getting a more prestigious social as well as professional position (Kanafina, 2013).

Language policy in Kazakhstan has a rich philosophy. It implies that the citizens of Kazakhstan have to speak English and Russian but the Kazakh language must be the main identification feature. The requirement of the policy of triunity of languages in Kazakhstan is the knowledge of the Kazakh language by its citizens, "the knowledge of the national language is the responsibility and moral duty of every Kazakh". "A significant emphasis is made on the Russian language, which is one of the world languages and is widely spread in the modern world. The third element is the English language, which is dominant in the modern world. English opens the door to the world, to globalization.

Kazakhstan is becoming wider and deeper involved in international processes and contacts. Nowadays, we don't need to convince the society that the knowledge of English is the most important resource of their professional growth" (Triunity of languages, 2007).

The changes in language situation were not avoided in another post-soviet country – Georgia. Georgia is a small but multinational country, and it predetermines the peculiarities of its language policy. Alongside Georgian, this small country is the home of languages of other nationalities and ethnic groups, which makes up 30% of its population. It is a widely spread fact that at all times, Georgia has been tolerant to representatives of other nationalities and for centuries, “Christians (both Orthodox and Gregorian), Muslims and Jews felt comfortable here”. In multinational and tolerant Georgia, there have always been a large number of people who were fluent in two or even three languages. This was caused by historic and geopolitical factors – united international ideology in soviet times, refugees from Russia and Ukraine during collectivization and dispossession of kulaks whose grandchildren and great-grandchildren assimilated with local population but do not forget the language of their ancestors. Another factor of wide bilingualism in Georgia is the existence of sub-ethnic groups of Georgian people, such as Megrelians, Svans, Lazi, who, besides their own national languages, Megrelian, Svan and Lazi are fluent in Georgian. Representatives of different peoples living on the territory of Georgia (Russians, Ukrainians, Jews, Armenians, Greeks, etc.) can freely communicate in three languages – their native tongue, Georgian and Russian. Preserving the customs and traditions of their historic country, they follow local traditions which leads to strengthening cultures of different peoples.

The phenomenon of bilingualism made the interrelation and mutual influence between Russian and Georgian cultures a social thought in the field of philosophy, psychology, sociology, esthetics natural.

If, at the beginning of the 19th century, the Georgian language, which appeared in the 5th century, didn't have official use as all state and educational documents were in Russian, after sovietization, Georgian acquired the status of official and, later, national language. Meanwhile, Russian, the language of international

communication was becoming the second native tongue. The middle of the 20th century was the apogee of spreading of Russian, republic party forums were held in Russian; it was prestigious to send Georgian children to Russian schools; in Russian schools in Soviet Georgia, subjects “Russian language” and “Russian literature” were registered in documents as “Native language” and “Native literature”; there were special resolutions about “the condition of teaching the Russian language in educational institutions of the republic and the ways of its improvement” (1973, 1979, etc.); there were attempts to make pupils of Georgian schools learn some subjects in Russian; in a number of high educational institutions one of the subjects was delivered in Russian. Sensible and progressive task was turning into a “weapon of dictates” (Grdzeldze, 1975). In 1978, in the project of creating a new edition of the Constitution of the Soviet Republic of Georgia, a paragraph on Georgian as a national language “was left out” which caused great opposition from people’s side. There was a wide protesting movement which ended in success – on April 14, 1978, Georgian was announced a national language.

At present, in the process of globalization which is focused on “Anglo-American model of society, its economy, politics and culture” the English language is spreading intensively as it claims to be “the first world language in the history of mankind” (Alpatov, 2005].

Nowadays, in the midst of intensive changes in social and political life of Georgia, language situation has dramatically changed: – Georgian-Russian bilingualism which was established within Russian empire and strengthened during the Soviet Union lost its social importance; – English as a foreign language was given a priority; – Georgian-Russian bilingualism of older generation was replaced by Georgian-English bilingualism of younger generation for whom English has become a compulsory subject in both secondary and high education, while Russian has acquired the status of the optional second language in schools and in universities even the choice is minimal; – moreover, if previously, within a united multinational state we were restricted by mass Russian-Georgian bilingualism and had minimal contacts with foreign countries, nowadays, our society is rapidly moving from bilingualism to multilingualism, which has become a vital condition for Georgia to be recognized by the world society.

Research of historic bilingualism showed that during all times, political, social, cultural changes led to the changes in language situation, which, in its turn, had a great influence on the formation of language image of the world of growing generation (Glonti-Katamadze, 2013).

The role of the Russian language, which occupied a privileged position in Georgia until recently and sometimes even competed with the national Georgian language, has gradually changed and, following global processes, it officially became one of the foreign languages. And, though the status of the Russian language has changed, it “still remains the main functioning language for a certain part of the population of Georgia, which is presented not only by Georgians, but also by the Russians, Jews, Ukrainians, Azerbaijanis, Greeks, Abkhazians, Ossetians, etc.” (Alania, 2012).

The Russian language is de facto the inter-language while communicating with neighboring regions (South Caucasus, North Caucasus). Nowadays, Russian officially serves national minorities within our country in their contacts with the representatives of Near and Far abroad, who speak Russian. A lot of Georgian and representatives of national minorities received education in Russian; some television and radio programs are broadcast in Russian, newspapers, journals and books are published in Russian. In secondary and high schools Russian is studied, in universities there is a major program “Russian Language and Literature”.

The Russian language in Georgia, like in nearly all former soviet republics, occupies a modest place, though it still continues functioning. People in Georgia understand that losing contacts with Russian means weakening links with the Russian culture, which played a huge role in the development of Georgian culture, and penetrated ideas and images of immense value. Two common centuries – it is the period of real mutual enrichment. It must be admitted that the knowledge of Russian today is a very important task. Communication with non-Georgian population has always been carried out through Russian. The perspective of multilingual development in Georgia must include the compulsory knowledge of Georgian, English and Russian languages, the knowledge of other foreign languages and the languages of national minorities living in Georgia (Alania, 2012).

Conclusions

Summarizing the above stated we can say that in post-soviet space, namely, in Kazakhstan and Georgia the existence of bilingualism was defined as “the heritage of common past”, the position of the Russian language was privileged; nowadays, a necessary condition in Kazakhstan and Georgia for successful career in the processes of general integration is the knowledge of English, which leads to the movement from bilingualism to multilingualism. Besides, one of the factors of the development of multilingualism at these territories is the multinational population of the given republics. With the strengthening of the role of state languages and rapid integration of the English language, the status of the Russian language changes, though it remains the main language of functioning both in and outside these countries.

Thus, despite the differences, language situations in Kazakhstan and Georgia in the process of world economic, political, cultural and religious integration and unification, possess certain similarities which support the formation of a new individual capable of active life in multinational and multicultural environment, who respects the cultures of other peoples, can live in peace and agreement with the people of different nationalities, races and religious beliefs.

References

- Avaliani, T.N. *On some aspects of modern Georgian language policy. Historic-philosophical findings*. VI. Shota Rustaveli State University, St. Petersburg State University. 2009, p. 8-14.
- Alpatov, V.A. *Globalization and the development of languages*. Retrieved (17.05.2017) from: <http://anti-glob.narod.ru/st/alpatov.htm>
- Akhmetjanova, Z.K. Typology of bilingualism and multilingualism in Kazakhstan: German and Slavic components. *Life of the language and the language in life*. Almaty: Kazakh University, 2005, p. 299-308.
- Berger, V.P. *Natural bilingualism in Kazakhstan: the problem of communicative competence*. (PhD Thesis). Aktobe, 2015. 106 p.
- Glonti-Katamadze, I. *Metaphorical modeling of language image of a child-bi(poly)linguist*. (PhD Thesis). Batumi, 2013.

Grdzeldze R. *International communication in the developed socialistic society (on the example of the Soviet Republic of Georgia)*. Tbilisi, 1975.

Zhanpeissova, N.M. Bilingualism in Kazakhstan: the problem of interference in conditions of mass bilingualism. *Private (biographical) and social aspects of educating and upbringing bilingual children*. Series “Novelty in learning and teaching Russian”. Vol. 6. Publisher Elena Plaksina, 2015. pp. 40-49.

Kanafina, G.E. *Triunity in education: experience and perspectives*. Vestnik Kaz. NPU, 2013. Retrieved (17.05.2017) from: articlekz.com/article/11156

Tulegenova, G.E. Triunity in the Republic of Kazakhstan: social and economic basis. *The world of language and intercultural communication*. International scientific-practical conference dedicated to the 115th anniversary of K. Zhubanov. Aktobe, 2014, p. 331-333.

Kurmanov A., Kurmanova S. (2014). Globalization and political course of Kazakhstan. *Journal of Modern Science*, Vol. 2(21)2014, pp. 255-270. Publication 30.06.2014. Retrieved (17.05.2017) from: <http://www.jomswsge.com/83622,0,2.html>

Triunity of languages. Retrieved (17.05.2017) from: <https://strategy2050.kz/ru/book/post/id/74/>

Enokh R. *Language policy in Georgia*. Retrieved (17.05.2017) from: www.ca-c.org/journal/cac-01-1998/st_18_enoh.shtml

Alania, D. *Russian Language in the Modern World*. Retrieved (17.05.2017) from: <http://www.nplg.gov.ge/gsdll/cgi-bin/library.exe?e=d-01000-00---off-0periodika--00-1---0-10-0---0---0prompt-10---4-----0-11--11-ka-50---20-about---00-3-1-00-0-0-11-1-0utfZz-8-10&cl=CL4.1&d=HASH59c33761f6079d4c899cd6.1.5>=1>

Received: 22.12.2017

Accepted: 12.02.2018

KENISH ABILDAYEVA

Baishev University Aktobe
Kazakhstan, Aktobe
kenish_abildayeva@mail.ru

MERUERT AMANGAZIYEVA

Baishev University Aktobe
Kazakhstan, Aktobe
mika-230376@mail.ru

ALIYA YERGAZINA

Baishev University Aktobe
Kazakhstan, Aktobe
yergazina@mail.ru

KYRMYZY YESSENOVA

Baishev University Aktobe
Kazakhstan, Aktobe
kyrmyzy58@mail.ru

Abildayeva, K., Amangaziyeva, M., Yergazina, A., Yessenova, K. (2018). *Reprezentatsiya kontseptov “dobro” i “zlo” v yazykovoy kartine mira russkogo i kazakhskogo narodov*. [Representation of “the Good” and “the Evil” Concepts in Russian and Kazakh Language Picture of the World]. *Intercultural Communication*, ISSN 2451-0998, vol. 1(4)2018, pp. 21–36. (In Russian).

Representation of “the Good” and “the Evil” Concepts in Russian and Kazakh Language Picture of the World

ABSTRACT

In the article the linguistic interpretation of lexemes representing concepts “the good” and “the evil” in the language picture of the world in Russian and Kazakh people has been considered, the national and cultural originality of concrete ethnos have been emphasized. In particular, it has been specified that through moral categories, philosophical, cultural and esthetic concepts of a nationality cultural originality of people can be revealed.

Purpose: identification of the contents and structure of conceptual opposition “the good – the evil” through the system of their verbal representation means in Russian and Kazakh languages including the analysis of the lexical units representing conceptual opposition “the good – the evil” being the major field for the research.

Methods: interpretations of the text, observation, comparison, statistical, component analysis, comparative-historical method.

Conclusions: in the suggested work the concept of “good” and “evil” have been considered from two points of view. On the one hand, they have been seen as mental units showing understanding of words by an individual under the conditions of speech activity. The main concept’s function in this aspect is the replacement function which provides saving time and efforts when perceiving a text.

The most important features of the concept in this reference are the degree of its completeness, expansion in comparison with the word meaning; degree of the concept components proximity which are staticized in consciousness of different native speakers in one context. On the other hand, the concept has been considered as a block of collective knowledge (concept) of its national specifics and communication with features of the Russian and Kazakh cultures, history and mentality.

Keywords: *concept, language picture of the world, conceptual opposition good and evil.*

КЕНИШ АБИЛЬДАЕВА

Актюбинский университет имени С. Баишева
Казахстан, Актюбе
kenish_abildayeva@mail.ru

МЕРУЕРТ АМАНГАЗИЕВА

Актюбинский университет имени С. Баишева
Казахстан, Актюбе
mika-230376@mail.ru

АЛИЯ ЕРГАЗИНА

Актюбинский университет имени С. Баишева
Казахстан, Актюбе
yergazina@mail.ru

КЫРМЫЗЫ ЕСЕНОВА

Актюбинский университет имени С. Баишева
Казахстан, Актюбе
kyrmyzy58@mail.ru

Репрезентация концептов „добро” и „зло” в языковой картине мира русского и казахского народов

АННОТАЦИЯ

В статье рассматривается лингвистическая трактовка лексем добро и зло в языковой картине мира русского и казахского народов, подчеркивается национально-культурное своеобразие конкретного этноса. В частности, указывается, что именно через морально-нравственные категории, философские и культурно-эстетические понятия человек познает национально-культурное своеобразие своего народа.

Цель исследования: выявление сути и структурных компонентов концептуальной оппозиции „Добро – Зло” посредством средств ее словесно-языковой репрезентации в русском и казахском языках, включающих оценку лексики, репрезентирующих концепты добро – зло, представляющих важнейшее поле для исследования.

Методы исследования: интерпретации текста, наблюдения, сопоставления, статистический, компонентного анализа, сравнительно-исторический.

Результаты: в статье концепты добро и зло рассматриваются с двух точек зрения: как ментальные структуры в средствах речевой деятельности. Основная функциональная роль концепта в таком ракурсе – функция замены для усиления восприятия текста и экономия времени. Значимыми свойствами концепта в таком отношении являются мера его „охваченности”, „подробности” по сравнению со смыслом слова, степень сходства составляющих концепта, которые актуализируются в сознании разных носителей языка в единой связи. Также концепт определяется как сумма общих понятийных знаний в его национальной особенности и отношении с принципами русской и казахской культур, менталитета, истории

Ключевые слова: *концепт, языковая картина мира, концептуальная оппозиция добро-зло.*

Введение

Известно, что языковой образ мира так же, как и картина мира, отражает национально-культурную особенность каждого народа, при этом языковая

картина мира – своеобразное восприятие жизни, связана с национально-культурным содержанием явлений, предметов, свойств, обусловлена спецификой бытия народа. Концептуальная картина мира тесно связана с концептосферой, в ней отражаются своеобразие лингвокультуры этноса, его фольклора, литературы.

Одно из главных позиций в языковой картине мира русского, казахского, да и в принципе любого народа, занимают концепты, связанные с этико-моральными характеристиками личности. Это такие концепты, как „Долг”, „Вера”, „Добро”, „Зло”, „Власть”, „Душа”.

Концепт в филологии – устойчивая языковая или авторская идея, имеющая традиционное выражение. То же, что мотив (Ozhegov, Shvedova, 1996, p. 158).

Согласимся, что *концепт* – категория мыслительная, поэтому здесь возможны различные толкования и подходы, например, с философской, логической, психологической, культурологической и др.

Беспорно, что концепт – это ментальное дискретное явление, является одной из базовых единиц кода индивидуальности человека, имеет упорядоченную внутреннюю наполненность, представляет итог мыслительной познавательной деятельности личности и общества в целом, хранит целостную важную информацию об окружающем мире. (Н.Д. Арутюнова, С.А. Аскольдов-Алексеев, Д.С. Лихачев, Ю.С. Степанов, В.П. Нерознак, С.Х. Ляпин, С.Г. Воркачев и др.).

Цель исследования: Весьма актуально, что концепт рассматривается исследователями во взаимосвязи культуры и языка. В любом языке есть свои специфические национальные концепты (Ср.: казахское домбыра, кумыс, конак, юрта), а также концепты, бытующие во всех других языках, но имеющие различное содержательное наполнение (душа/жан, степь/дала).

Мы определяем концепт как категорию языка и культуры в их целостности и взаимосочетаемости именно в понимании человека, которая, являясь частью цивилизованного опыта и мыслительно-чувственной сферы, в определенной степени обусловлена опытом и знаниями человека об окружающей действительности; категория языка, посредством

которой культура связана с внутренним ментальным миром человека, так как именно через этико-нравственные, философские и пр. связи личность постигает национально-культурное специфика и уникальность своего народа.

Методы исследования. В исследовании предпринят анализ концептов слов в сознании носителей современного русского и казахского языков (источником послужил обширный языковой материал, представленный текстами русского фольклора и казахского народного творчества, в которых встречается употребление концептуальной оппозиции добро и зло), а также предложен комплексный анализ всех значений слова в их становлении и развитии, изложена история развития понятийного комплекса добра и зла (т.е. рассматривается концепт в „широком” смысле).

Лингвистическая трактовка лексем “добро” и “зло” в языковой картине мира казахского народа

Обратимся к определениям базовых понятий для полного понимания картины мира в культуре казахского народа.

Номады – кочевники, номадизм – культура кочевого народа. Три периода в развитии философских идей в творчестве кочевого народа: дописьменный, мифологический; творчество акынов и жырау, домусульманский период; мусульманский.

Символ – черта, знак, качество объекта, деятельность, служащие условными характеристиками явления, свойства, предмета, понятия. Символизм в казахской культуре выражал объективную реальность в синкретической форме. Сознание имело характер наивного реализма и мифологии, при этом природа обожествлялась. В действительности мифы в кочевой жизни казахов помогали им жить в мире и социализировать отношения людей.

Аллах – верховный Бог. Кыдыр – покровитель богатства. Сулейман – покровитель духов, а также водной стихии. Золотое начало внутри и серебряное снаружи белой юрты означало соединение двух начал

– солнца и луны, единство человека и космоса. Любая вещь в казахской семье наделялась философским смыслом и содержанием. К примеру, 4 фазы луны, 4 стороны света, 4 природные явления – вода, воздух, земля, огонь подчеркивали четырехзначное восприятие жизни. Цифра 3 также играла важнейшую роль в быте казахов-кочевников: собирание юрты включало три части – околodверную, срединную и тор. Юрта – символ мира, освоенной территории, бытие небесной и земной реальности. Поэтому сборка юрты начинается с двери.

Напомним символику животных: символ космоса – верблюд, конь – символ белого света, баран – знак материального. Вероятно, поэтому женщины ради многочисленного и здорового потомства приносили в жертву овцу. Если коза – символ неопределенности, то собака – священное животное, и ее нельзя ни бить и тем более убивать, кошка означает месть, значит, и она неприкосновенна.

Белый цвет – символ высшего знака, цвет Всевышнего, черный – знак смерти и потустороннего мира, желтый – знак богатства и т.п.

Совесь, по Шакариму (1858–1931), – „...это нравственное, гносеологическое, общеполитическое понятие, сочетающее в себе скромность, справедливость, доброту. Совесь – это потребность и желание души человека” (Kudajberdiev, 1992, p. 45). Шакарим предлагает ввести в школе предмет „Совесь”.

Бедность, по Торайгырову (1893–1920), – „...это зло, причина которого заключается в имущественном неравенстве, т.е. в отсутствии справедливого общественного порядка” (Torajgyrov, 1971, p. 25).

Анализ лексики по концептуальной оппозиции добро – зло представляет интерес для многих исследований – например труды О.В. Шаталовой (Shatalova, 2009, p. 297), В.Н. Манакина и др. (Manakin, 2004, p. 326).

Бесспорно, *добро* и *зло* являются значимыми категориальными феноменами в языковой картине мира.

Ядерные семы для лексемы *добро* – это „правильное”, „приятное”, „душевное” в русском языке, соответственно, в казахском языке – *жақсылық* – „қайырымдылық”, „рахымдылық”, „адамгершілік”, „көрегенді”, „өнегелі”, „мейірімділік”. Для лексемы *зло* – „плохое”, „дурное”, „безнравственное”

в русском языке, в казахском языке жамандық – „жағымсыз іс, оқиға”, „зұлымдық”, „қастық”, „жауыздық” „бақытсыздық”, „бәле”, „ашу”, „кек”, „ыза”, „таба”.

Категориально-лексическим семам подчинены наименее сходные семы, уточняющие их, и это привносит семе иерархичность, дифференциальность. Для лексемы добро – „благо”, „благосостояние”, „благоденствие”, „собственность”. Для лексемы зло – „плохое”, „горе”, „страдание”, „злость”, „ярость”. В казахском языке дифференциальной семой для лексемы жақсылық являются: игілік, мейірбандық, мейірбандылық, рақымдылық, ізгілік, амандық; аман-есендік; саулық, көңілшектік, абырой; баһра; береке; ем; қайыр; мәнфағат; опа; өнім; пайда; шарапат; ырғын, дәулет; дүние; дүние-мүлік; мал-мүлік; мүлік.

Для лексемы жамандық дифференциальной семой являются следующие: залал; зиян; кесел, бақытсыздық; бәле; қайғы; қырсық, жазым; желкүз; қырсық; пәле; сәтсіздік, ашу; қаһар; ыза, айып; кінә; қылмыс, арамдық.

Периферийную линию образуют единицы других семем: „радость”, „благодать”, „успешность”, „веселье” и др.; и зла: „тайна”, „злословие”, „ложь”, „обман”. В казахском языке периферийная часть семантического поля „жақсылық” представлена такими смыслами: адалдық; ұждандылық, бақ; бақ-дәулет; бақыт; дәулет; мерей; нәубет; талан; ырыс, табыс, мерей, ауқым; бәтуа; бүтіндік; жарастық; қабыл; мақұлдық; ризалық; татулық. В периферийную часть семантического поля „жамандық” включаются следующие значения: кек; қысас; өш, азар; дат; жәбір; зәбір; өкпе; реніш, айып; айыптылық; жазықтылық; күнә; кінә, жәдігөйлік; куланушылық; кулықшылдық; мекерлік.

Исследование значимых составов лексем “добро” и “зло” в словарных дефинициях необходимо сопоставлять с их отображением в различных дискурсах, добро и зло представляют собой непростые абстрагируемые явления, толкование их более емко обозначается в контексте, таким образом, словарное объяснение не обнаруживает те признаки концепта, что отмечены индивидуально-национальной спецификой каждого народа.

Весьма важно, что в русской оппозиции добро – зло ассоциируется с нравственными нормами и постулатами христианства, мусульманская этика подразумевает конкретные нормы. Что касается мусульманской этики относительно оппозиции “добро – зло”, абсолютное соблюдение постулатов Корана весьма трудно, хотя не требуется от человека отчуждения между настоящим и должным. Истинный мусульманин имеет достаточно причин по поводу нравственных переживаний.

Понятия добра и зла в Православии представляют собой весьма значимые категории, которые связаны с религиозной, общественной, морально-этической, эстетической, витальной сферами жизни человека. Добро и зло в религиозно-языковом сознании православия связаны и с человеком, и с внешним миром.

В сознании народа категория добра характеризуется в разных вариантах – относительно к человеку, к внешнему миру и Всевышнему (Аллаху). Здесь обнаруживаются моральное, чувственное и прикладное начала. Наличие внутриязыковой оппозиции “добро – зло” позволяет развить отрицательные значения у дериватов с корнем *добр-*.

Лексема Зло понимается в сознании народа обоих языков в различных отношениях – в витальном, религиозном, социальном, этическом. Именно человек является главным источником зла.

В казахской лингвистической литературе в энциклопедии „Кругосвет” даны более 40 периферийных значений определения концептам „*Жақсылық*”, „*Жамандық*” (Entsiklopediya Krugosvet, p. 7).

Согласно анализу словарных определений феномена *добро – жақсылық*, определен состав, имеющий общее значение „все правильное, хорошее, морально-нравственное, верное”, который уточнен понятиями: благосостояние; благость; доброта; правдивость; радость; польза; долг; удача; успех; достаток; доброе отношение; хорошее дело, поступок; имущество; согласие.

Общим компонентом феномена *зло – жамандық* является „все плохое, дурное, безнравственное (противоположное добру)”, которое конкретизируется при помощи следующих частных компонентов: вред; беда; горе; напасть; неожиданность; ошибка, ярость, досада; грех; месть; злость; вина; обман (Mospanova, 2005, p. 14).

Лингвистическая трактовка лексем “добро” и “зло” в языковой картине мира русского народа

Состав центральных единиц семантического поля с наименьшими примитивными смыслами образуют ядро, или ядерные семы. По феномену *добро* – это „все хорошее”, „хорошее”, „лучшее”, „этическое”, по феномену *зло* соответственно – „недоброе”, „худшее”, „безнравственное”. Указанные семы, по Кузнецовой Э.В., обозначаются как стержневые (главенствующие, преимущественные, всеобщие): „архисемы” (по терминологии В.Г. Гака), т.е. категориально-лексические семы, являются значимыми в структуре лексического значения слова (Кузнецова, 1982, р. 82).

По мнению Маленковой А.А., ядро, как бы „обволакивается более сложным, специализированным значением” (Malenkova, р. 78), это придает семной характеристике иерархичность. Подобные семы являются дифференциальными. По лексеме *добро* – это „благодать”, „благосостояние”, „благочестивость”, „чудо”, „незлобивость”. По лексеме *зло* – „горе”, „ярость”, „остервенелость”, „злоба”, „скорбь”.

В периферию входят единицы основного значения семантического поля *добра*: „правдивость”, „благополучие”, „удача”, „удовлетворенность” и др.; *зла*: „грусть”, „враждебность”, „равнодушие”, „обман”.

Группируя семы по приближенности к ядру, необходимо опираться на синонимические связи семантических характеристик (*добро* – *хорошее* и т.д., *зло* – *плохое* и т.д.) и на отношения пояснения (*добро* – *радость*, *добро* – *удача* и т.д., *зло* – *корысть*, *зло* – *несчастье* и т.д.).

Как указывает Вендина Т.Н., „в многочисленных номинациях, актуализирующих идею Добра и Зла, представлена своеобразная философия языка русской культуры, которая объясняет устройство мира и, указывая на нравственные ориентиры, подсказывает способы выживания в нем” (Kirillina, р. 12).

Добро в Православном учении есть категория ценностная, по данным „Полного словаря церковно-славянского языка”: добро нареч.= хорошо (11,147). Добр = хорошо, пристойно, честно, пышно, справедливо, вер-

но, блаженно, свято; хорошо, исправно, искусно. Т.е. содержательное значение этого смысла передается при помощи производных с корневой морфемой *добр-*.

Категория Зла в богословии Православия отождествляется с понятием *греховности*, отчужденности от Бога, свойственна только человеку: „... Зло не касается Бога, оно исходит от самого человека, являясь его конституирующим признаком” (Vendina, p. 163). В Полном церковнославянском словаре отмечено: „Зло = 1. зло; 2. беда; 3. Грех” (Dyachenko, 1998, p. 203). Смысл этого понятия соотносится с помощью корневой морфемы *зъл*. По материалам „Толкового словаря живого великорусского языка” В.И. Даля, категория *добра* подчеркивает его материальность: „Добро – ср. вещественно, все *доброе*, ср., имущество или достаток, стяжание, добришко, особ. движимость» (Dal, 1981, p. 443). Категория *добра* в сознании народа соотносится в разных подходах – непосредственно по отношению именно к человеку, к окружающей вселенной, к Всевышнему. Здесь переплетаются и духовное, и нравственно-эстетическое, и материальное начала. Внутриязыковая дихотомия *добро – зло* способствует появлению отрицательных смыслов у дериватов с корневой морфемой *добр*. Категория *зла* в словаре В.И. Даля приводится подбором синонимов и указанием на антонимические смыслы: „Зло – ср. худое, лихое, худо, лихо; *противопол. добро*” (Dal, 1981, p. 683). *Зло* в языке русского народа рассматривалось с двух сторон – и интеллектуальной, и моральной, т.е. двояко: „Духовное начало двояко: умственное и нравственное; первое относится к *истине*, а противоположно ко *лжи*; второе к *добру* (*благу*) и к *худу*, ко *злу*” (Dal, 1981, p. 683). Подчеркнем, лексема *зло* есть доминанта словообразовательного гнезда по отношению к словам *злость, злоба, злой*.

По словарю А.Н. Тихонова, данное гнездо состоит из 146 слов (Tihonov, 1985, p. 12). Отметим, прилагательных-репрезентантов концепта *зло*, указывающих на временный или постоянный признак, больше, чем характерных соответствий в концепте *добро*. Здесь важно подчеркнуть, что данный факт характерен для русского языка следующей чертой: слов по концепту *зло* намного больше по сравнению с концептом *добро*. Т.И. Вендина в исследовании „Из кирилло-мефодиевского

наследия в языке русской культуры” отмечает: „...нельзя не признать, что понятие „зло” покрывает значительно большую часть семантического пространства, чем понятие „добра”, и этот факт, как представляется, говорит об известном пессимизме языка русской духовной культуры...” (Vendina, p. 193). Отметим, что современное языкознание рассматривает концепты разных языков в сопоставительном ракурсе. При этом внутри одного языка контрастивный метод анализа концептуальных оппозиций конкретизирует понимание структуры внутреннего мира личности: отношения человека, философские, морально-этические, абстрактные и другие феномены. В роли репрезентанта концепта зло рассматривается также ЛСГ с общей семой „жестокость”. Возможно объединение слов *изуверский, неистовый, лютый, безжалостный* в один синонимический градационный ряд, характеризуя их репрезентантами концепта *зло*. Важно, что в представлении указанного концепта принимают участие лексемы разной морфологической принадлежности: имена существительные *неприятнь, беда, несчастье*; имена прилагательные *недоброжелательный, взбешенный, ярый, ехидный*, наречия *недобро, озверело, желчно*; глаголы *сердиться, страшнеть, мрачнеть* и др.

Репрезентантами феномена *зло* в фольклоре обоих языков возможны различные лексемы с семной характеристикой „терзание, мучение”: *боль, пытка, мука, скорбь, крест*, репрезентирующие концепт *зло* с разных точек зрения при помощи всевозможных лексико-семантических „приращений”. Важно, что смысл слова раскрывается именно в контексте. В фольклоре в роли способа репрезентации концепта *зло* используются всевозможные эпитеты: имя существительное *печаль* определяется оценочными прилагательными: *безвыходная, глухая, гнетущая; тоска: грызущая, давящая, неутолимая, зловещая, тревожная, сердечная*. Подобные средства языка, в контексте с определяемыми лексемами, являются источником появления добавочных лексико-семантических „приращений”.

В качестве *ближних и дальних периферийных значений лексемы зло* в обоих языках значатся слова, имеющие отношение к специфичным лексико-семантическим подгруппам:

- ▶ с имплицитной семей „злословие”: злоречие, толки, худословие, клевета, трезвон, шушуканье, суды да пересуды, разговоры, перетолки и др.
- ▶ с общей семей „предательство”: отступничество, коварство, предать, измена, отщепенство, вероотступничество, клятвопреступление, вероломство др.
- ▶ с общей семей „гибель”: тлетворность, смерть, разрушение, умереть, светопреставление, убить, убийца, мертвый, мир иной, вечный покой, почитать, могила и др.
- ▶ с общей семей „зеркало”: зеркало, зреть, отражение, поверхность, плоскость, зазеркалье, гладь и др.

В приядерную зону феномена *добро* входит одноименная лексема: имя прилагательное добродушный, имя существительное добродушие, глагол становиться добрым.

Ниже приведем значения лексемы добрый в толковых словарях русского языка (БАС и МАС) (Ed. Chernyshev, 1965; Ed. Evgeneva, 1984):

1. Расположенный к людям, отзывчивый. Исполненный доброты, сочувствия к ним, готовности помочь. // Выражающий расположение, сочувствие, отзывчивость. 2. Основанный на расположении к людям, желании добра; хороший, нужный, полезный людям. 3. Благоприятный, несущий благо, успех, радость. 4. Связанный взаимным расположением, взаимным сочувствием. // Основанный на взаимном расположении, сочувствии. 5. Очень хороший, отличный. // Доброкачественный, добротный. 6. Устар. и народно-поэт. Обладающий положительными человеческими качествами, достойный уважения. 7. Ничем не запятнанный, безупречный, безукоризненный.

Известно, что лексикология тесно связана со словообразованием. При изучении концепта необходимо учитывать, что в нем многосоставная структура со „всей совокупностью языковых и неязыковых средств” (Shatalova, 2009, p. 22). Подчеркнем, что само основное слово зло выделяется как стержневое значение концепта зло, которое „наиболее полно номинирует исследуемый концепт” (Popova, Sternin, 2001, p. 117).

Лексема *зло* является доминантой для словообразовательного гнезда, к которому относятся слова „злость”, „злоба”, „злой”.

Наиболее простым по словообразовательной структуре являются имена существительные *зло*, *злоба*, *злость*, образованные от корня *зл-*: слово *зло* образовано безаффиксным способом, *злость* – посредством суффикса *-ость*, *злоба* – посредством суффикса *-об-* с коннотацией отвлеченного признака (Zemskaya, 1973, p. 245). Высшей точкой словообразовательного гнезда является немотивированное имя прилагательное *злой*.

Значениями слова *зло* в современном русском языке являются: 1. Всё дурное, плохое, вредное. Борьба со злом; 2. Беда, несчастье, неприятность. Скоро он убедился в том, что *зла* мы ему не хотим; 3. Злое чувство, гнев, досада. Дай ты мне высказать все, сердце свое облегчить, чтобы *зла* не оставалось (Ed. Evgeneva, 1984, p. 611).

Концепт *добро* показателен в системе переосмысления ценностей: прежде в значении *богатый*, *полезный* и слова *плохой*, *худой*, употреблялись в единых связях (*богатая семья*, *худое дело*). В нынешнем понимании сопоставляются *злой* – *плохой*, *добрый* – *хороший*. Объектом рассмотрения довольно редко выступает человек в общем и целом, чаще рассматриваются отдельные элементы нравственной, к примеру, *руки*, *язык*, *любовь*, *жизнь*, *слезы* и поведенческой сферы, т.е. *действия*, *деятельность* и пр. В „Русском ассоциативном словаре” отмечено, что на стимул „*добрый*” у респондентов появлялись следующие ответы: *день*, *хороший*, *друг*, *малый*, *вечер*, *волшебник*, *дедушка*, *гном*, *доктор Айболит*, *дружелюбный*, *душа*, *дядечка*, *качество*, *крокодил Гена*, *лев*, *милосердие*, *молодец* и т.д. (Russkij asociativnyj slovar, 1998, p. 51). На лексему „*добро*” выявлены реакции: *делать*, *поминать*, *наживать*, *желать*, *пожаловать*, *помнить*, *отплатить*, *искать*, *польза* и пр. Полагаем, что в настоящее время идет переоценка ценностей: вымышленные сказочные образы, а также практические направления. Периферию ядра феномена *добра* составляют национальные образные концептуальные положительные понятия: *вечность*, *молодость*, *весна*, *икона*, *береза*, *отчий дом*, *сторона* и пр.

По морфологической принадлежности феномен *Добро* представлен, прежде всего, именами существительными и именами прилагательными,

имеющих абстрактные значения представления, образа и чувственного восприятия. В периферии находятся глаголы (*одобрять, добродушничать, задобрить, раздобреть, доброжелательствовать* и т.п.). Феномен *Зло* представлен, в основном, в понятийных формах глагола, к примеру: *озлоблять, злить, злиться, злословить, зловредничать* и др.; ассоциативные лексемы: *бесить, обижать, враждовать, вредить, доставать, умерщвлять, мучиться* и т.п.). Таким образом, *Добро* в меньшей мере относится к действительному процессу, это отвлеченное свойство. *Зло* формируется „в действии”, т.е. причинно-объектный носитель.

Согласимся с мнением ученого о том, что для русских важнее пользы – *красота* (Kolesov, 1995, p. 124), олицетворяющая понятие добра. Заметим, для русской лингвокультуроремы первоочередны такие лингвокультуроремы, как *дух, душа, стыд, совесть, желание, воля: добродушный, добропорядочный, добросовестный, добровольный*. Значит, в словарях русской национальной картины мира содержание концепта *Добро* определяется через чувство и образ.

Понятие морального зла выделяется постепенно из комплекса негативных оценок, в котором оно сплавлено с физическим и социальным. Исходной формой негативной оценки выступают переживания боли, страдания и производные от них эмоции (страх, гнев, обида и т.п.), в которых человеку представлены деструктивные аспекты реальности. Воображение опредмечивает эти переживания, связывая их с образами огня и грязи или персонифицируя в чудовищных демонических существах. В ходе культурного развития выяснялась этиология деструктивных сторон действительности, степень их опасности, способы нейтрализации (отстранение или активное противоборство) (Losskij, 1994, p. 101).

Выводы

Отметим, что концептуальные оппозиции есть сосредоточения концептов, построенные на антонимичности всесторонних и конкретных стержневых свойств и средств их выражения при необходимом содержании универсального семантического состава, к напримеру: „любовь – ненависть”, „хороший – плохой”, „день – ночь”, „богатство – бедность”.

Одним из основных этических норм является оппозиция „Добро – Зло”, которая, обладает спецификой содержания и структуры, будучи вербализована в текстах, в частности, в русском и казахском фольклоре.

References

- Dal V.I. (1981). *Tolkovyy slovar' zhivogo velikorussskogo yazyka [Explanatory dictionary of living great Russian language]*. Moscow: State publishing house of foreign and national dictionaries, In 4 vol. – 752 p. (in Russian).
- Entsiklopediya Krugosvet: Universal'naya nauchno-populyarnaya onlayn-entsiklopediya. Retrieved (01.06.2017) from: <http://www.krugosvet.ru/enc/> (in Russian).
- Kirillina N.V. (2011). *Osobennosti oppozitsii “dobro-zlo” v yazyke liriki A.A. Akhmatovoj [Features opposition “Good–Evil” in the language of the lyrics of A.A. Akhmatova]*. (The abstract of PhD Thesis). Moscow, p. 12. (in Russian).
- Kolesov V.V. (1995). Mentalnye karakteristiki russkogo slova v yazyke i v filosofskoj intuicii [Mental characteristics of the Russian word in language and in philosophical intuition]. *Yazyk i etnicheskij mentalitet. [Language and ethnic mentality]*. Petrozavodsk, 124 p. (in Russian).
- Kudajberdiev, Sh. (1992). *Rodoslovnaya terkov, kirgizov, kazahov i hanskih dinastij. [Family tree of Turkic peoples, Kyrgyz, Kazakhs and hanskih of dynasties]*. Alma-Ata, p. 45. (in Russian).
- Kuznecova E.V. (1982). *Leksikologiya russkogo yazyka. [Russian lexicology]*. Moscow: Vyzhshaya shkola. (in Russian).
- Losskij N.O. (1994). *Bog i mirovoe zlo. [God and world evil]*. Moscow, 101 p. (in Russian).
- Malenkova A.A. (2004). *Sistema oboznachenij dobra i zla v russkom yazyke: strukturno-smyslovoj analiz semanticheskogo polya. [System of designations of the good and evil in Russian: structural and semantic analysis of the semantic field]*. (PhD Thesis). Moscow, 191 p. (in Russian).
- Manakin V.N. (2004). *Sopostavitelnaâ leksikologiya. [Comparative lexicology]*. Kyiv: Knowledge, p. 326 (in Russian).
- Mospanova N.U. (2005). *Konceptualnaya oppozitsiya “DOBRO-ZLO” v folklornoj yazykovoj kartine mira (na materiale russkih narodnyh skazok) [Conceptual opposition “good and evil” in a folklore language picture of the world (on material of the Russian national fairy tales)]*. (PhD Thesis). Bryansk. (in Russian).

- Polnyj cerkovno-slavyanskij slovar*. (1998). [*Unabridged Church Slavonic dictionary*]. Moscow: TERRA-Knizhny club, pp. 560-608. (in Russian).
- Popova Z.D., Sternin N.A. (2001). *Ocherki po kognitivnoj lingvistike*. [*Sketches on cognitive linguistics*]. Voronezh: Voronezh State university, p. 191. (in Russian).
- Russkij asociativnyj slovar*, book 6 (1998). [*Russian associative dictionary, book 6*], Moscow, pp. 51, 72. (in Russian).
- Shatalova O.V. (2009). *Koncept Bytie v russkom yazyke: istoriya i sovremennoe sostoyanie*. [*Concept Life (estate) in Russian: history and current state*]. Moscow: Publishing house: Moscow state regional university, 297 p. (in Russian).
- Slovar russkogo yazyka*. (1984). [*Dictionary of Russian: In 4 vol. Under the editorship of A.P. Evgenyevoy. Small Academy dictionary*]. Moscow. (in Russian).
- Slovar sovremeennogo russkogo literaturnogo yazykaa* (1965). [*The dictionary of the modern Russian literary language*]. in 17 vol. Under the editorship of V.I. Chernyshev]. Moscow. (in Russian).
- Tihonov A.N. (1985). *Slovoobrazovatelnyj slovar russkogo yazyka*. [*Word-formation dictionary of Russian*]. Vol. 1. Moscow: "A Russian language". (in Russian).
- Torajgyrov. (1971). *Izbrannoe*. Alma-Ata, p. 24. (in Russian).
- Zemskaya E.A. (1973). *Sovremennyy russkij yazyk. Slovoobrazovanie*. [*Modern Russian. Word formation*]. Moscow: Education, p. 304. (in Russian).
- Ozhegov S.I., Shvedova N.U. (1996). *Tolkovyj slovar russkogo yazyka* [*Explanatory dictionary of Russians*]. p. 158. (in Russian).

Received: 22.12.2017

Accepted: 12.02.2018

OKSANA KALYTA

Alcide De Gasperi University of Euroregional Economy
Poland, Warsaw
oksana_kalyta@ukr.net

Kalyta, O. (2018). Ironichni nominatsiyi politykiv u suchasnyy ukrayins'kiy blohosferi. [Ironic Nominations of Politicians in Modern Ukrainian Blogosphere]. *Intercultural Communication*, ISSN 2451-0998, vol. 1(4)2018, pp. 37–56. (In Ukrainian).

Ironic Nominations of Politicians in Modern Ukrainian Blogosphere

ABSTRACT

The article considers ironic nominations of politicians as the categorizers of the political sphere of intercultural communication in the national language picture of the world. The research material are the Ukrainian popular blogs on such Internet resources as „Ukrainska Pravda”, site.ua, Facebook.

Purpose. The purpose of this article is to investigate verbalization means of Ukrainian top-bloggers' attitude to politicians and to model a scale of ironic evaluation of modern Ukrainian and world-wide political elite within Ukrainian segment of the Internet.

Methods. Continuous sampling method, semantic-stylistic analyses, contextual analysis and discourse analyses have been used in this article.

Results. Blog as a publicist genre is characterized by factuality, precision in nomination, eventfulness, as well as by subjectivity of author's assessment, expressiveness, desire to be witty and original which causes frequent use of various types of irony. The objects of irony in Ukrainian blogs are most often Ukrainian politicians, far more rarely Russian politicians and leaders of world political elite are involved in ironic elucidation. In analyzed material a wide specter of verbalization means expressing ironic attitude of bloggers to politicians have been revealed: starting from simple ones (antiphrasis, comparison, epithet, special vocabulary: jargon, slang, surzhik, barbarism, occasionalisms) which can be understood within linguistic context of a single blog and ending with complex types of associative irony to decode which it is necessary to have quite extensive background knowledge (different kinds of quotations, game of words, allusions etc). Ironic appellations of politicians are often one of components of the whole blog ironic modality and

they are created through combination of several stylistic techniques. The assessment scale has been designed in this article to rate from forgiving derision to harsh disapproval. The objects of negative ironic assessment in all analyzed blogs are politicians of the Russian Federation; ironic evaluation of other Ukrainian and world politicians vary.

Keywords: *irony, ironic modality, associative irony, ironic assessment, Ukrainian blogosphere.*

ОКСАНА КАЛИТА

Університет єврорегіональної економіки

Польща, Варшава

oksana_kalyta@ukr.net

Іронічні номінації політиків у сучасній українській блогосфері

АНОТАЦІЯ

У статті розглядаються іронічні номінації політиків як категоризатори політичної сфери міжкультурної комунікації у національній мовній картині світу. Матеріалом дослідження є українські популярні блоги на таких інтернет-ресурсах: „Українська правда”, site.ua, Facebook.

Мета. Дослідити способи вербалізації іронічного ставлення українських топ-блогерів до політиків та змоделювати шкалу іронічної оцінки сучасного українського та світового політикуму в українському сегменті інтернету.

Методи. Використано метод суцільної вибірки матеріалу, семантико-стилістичний аналіз, контекстуальний аналіз та дискурс-аналіз.

Висновки. Блог як жанр публіцистики характеризується документальністю, точністю найменувань, подієвістю, а також суб’єктивністю авторської оцінки, експресивністю, прагненням бути дотепним і оригінальним, що зумовлює часте використання різноманітних видів іронії. Найчастіше об’єктами іронії в українських блогах є українські політики, значно рідше – російські й лідери світового політикуму. В аналізованому матеріалі виявлено широкий спектр способів вербалізації іронічного ставлення блогерів до політиків: від простих (антифразис, порівняння, епітет, спеціальна лексика: жаргон, сленг, суржик,

варваризми, okazіonalіzmi), розуміння яких можливе в межах лінгвістичного контексту одного блогу, до складних видів асоціативної іронії, для декодування яких необхідними є досить широкі фонові знання (різні види цитат, алюзії, гра слів з використанням реалій та алюзій тощо). Дуже часто іронічні найменування політиків є одним із компонентів іронічної модальності всього блогу й створюються комбінуванням кількох стилістичних прийомів. Шкалу іронічної оцінки вибудовано від поблажливої насмішки до різкого засудження. Об'єктами негативної іронічної оцінки в усіх проаналізованих блогах є політики Російської Федерації, іронічна оцінка інших українських та світових політиків може варіюватися.

Ключові слова: іронія, іронічна модальність, асоціативна іронія, іронічна оцінка, українська блогосфера.

Вступ

Іронія є одним із найдавніших засобів творення комічного, про неї писали й нею послуговувалися у своїх текстах ще філософи античної Греції. Упродовж тривалого періоду розвитку й функціонування іронія не лише зазнавала модифікацій, а й була предметом вивчення різних лінгвістичних напрямів та парадигм. У сучасному мовознавстві вона часто тлумачиться з позицій антропоцентричної парадигми, що сприяє залученню до її аналізу широкого позамовного контексту (Pokhodnya, 1989, p. 5). Останні дослідження з аналізованої проблеми свідчать про те, що іронія переважно розглядається не як окремий стилістичний прийом, а як стилетворча домінанта тексту чи індивідуального стилю (Doychuk, 2011, p. 112).

У політичному дискурсі іронія розглядається як мовна стратегія делегітимізації й ірраціоналізації (Gustafsson, 2009), наслідком втілення якої є втрата політиками в очах суспільства правочинності. У деяких дослідженнях на матеріалі політичного дискурсу іронія, поряд із насмішкою, аналізується як засіб вираження вербальної агресії мовця, яка полягає у намаганні принизити співрозмовника (Huz, 2009, p. 184). О. Пустовар акцентує увагу на тому, що іронія в політичному дискурсі не лише виражає мовну агресію, а й досить часто виконує захисну функцію, пом'якшуючи соціальну напругу (Pustovar, 2016).

Іронія – суттєва диференційна ознака сучасного мовомислення, тому є частотним явищем у всіх сферах використання мови, набувши особливого поширення в мережі „Інтернет”, зокрема в інтернет-блогах. Блог як жанр публіцистики характеризується актуальністю, документальністю, точністю найменувань, подієвістю, а також суб’єктивністю авторської оцінки, експресивністю, прагненням бути дотепним, оригінальним і популярним серед читачів. О. Пустовар стверджує, що спікери, які строго дотримуються офіційності стилю й не послуговуються гумором та іронією, менш популярні і, відповідно, мають менший вплив на суспільство; натомість політичний дискурс, який висвітлює події й факти іронічно, „орієнтує аудиторію на активне переосмислення політичних реалій, на відмову від політичного конформізму”, коли адресат стає активним інтерпретатором (Pustovar, 2016).

Іронічна оцінка політиків у блогах може бути маркером їхнього реального рейтингу в суспільстві або бути вагомим чинником, який впливає на формування громадської думки. Проте досі іронічні номінації політиків у сучасній українській блогосфері не було досліджено, не проводився аналіз способів вербалізації їх іронічної оцінки, не здійснювалися спроби встановити інтенсивність іронічної оцінки тих чи інших політиків.

Мета дослідження: проаналізувати способи вербалізації іронічного ставлення українських топ-блогерів до політиків та змодельовати шкалу іронічної оцінки сучасного українського та світового політикуму в українському сегменті інтернету.

Методи дослідження: використано метод суцільної вибірки матеріалу, семантико-стилістичний аналіз, контекстуальний аналіз та дискурс-аналіз.

У статті проаналізовано іронічні номінації політиків у сучасних українських блогах на матеріалі таких інтернет-ресурсів: „Українська правда”, site.ua та популярних дописів у соціальній мережі Facebook. Всього до аналізу було залучено 212 випадків уживання іронії. Вибірка проводилася з огляду на те, що диференційні ознаки іронії, які відрізняють її від інших видів комічного, визначаються не стільки мовними, як екстралінгвальними чинниками, а саме інтенцією мовця та особливостями предмета зображення (Kalyta, 2013, p. 33).

Маркером іронічної інтенції мовця є емоційно-оцінне суб'єктивне ставлення до об'єкта іронізування, яке полягає в тому, що мовець піддає сумніву його удавану значимість у непрямій формі (Kalyta, 2013, p. 33). При цьому мовець розраховує на певний рівень інтелекту реципієнта та наявність у нього фонових знань, необхідних для декодування іронії. Особливість об'єкта іронізування полягає в тому, що у свідомості мовців існує ідеальне уявлення про нього, і саме зіставлення реального з ідеальним породжує іронічну оцінку об'єкта (Кууєнко, 1993, p. 124). Іронія не лише демонструє невідповідність між цим ідеальним уявленням і об'єктом, а й може виражати „цілий комплекс іронічно-оказіональних смислів, які виникають у свідомості читача внаслідок кореляції семантики слів із текстовою та позатекстовою (дискурсивною) ситуацією” (Kalyta, 2013, p. 63).

Серед мовних чинників вербальної іронії важливо вказати на обов'язково імпліцитний її характер, що вимагає спеціального мовного чи позамовного контексту для її декодування. Тобто будучи вербальним явищем, іронія мотивується позамовною ситуацією і поза цією ситуацією не може бути декодована (Utsumi, 2000, p. 1778). Наприклад, для того, щоб розуміти іронію в політичному дискурсі, адресат має бути обізнаним з політичною ситуацією, причинами розбіжностей і конфліктів, а також із цілями конкуруючих політичних сил (Pustovar, 2016). Очевидно, саме ця особливість іронії є однією з причин того, що найчастіше іронічні номінації в українській блогосфері використовуються для називання українських політичних діячів: із 212 проаналізованих прикладів на них припадає 171 випадок уживання (що складає 80,7% від загальної кількості). Згадки російських та інших зарубіжних політиків становлять відповідно 13,7% і 5,6% від загальної кількості вибірки.

Аналіз іронічних номінацій політиків у статті здійснено за такими принципами: 1) диференціація іронічних номінацій діячів українського, російського і зарубіжного політикуму; 2) встановлення шкали іронічної оцінки політиків за чотирма рівнями: „насмішкувато-фамільярна” (дещо „знижує”, „олюднює” образ політика, робить його „ближчим до людей”, не стільки демонструє іронічну оцінку політика, як дотепність автора блогу), „насмішкувато-делегітимізуюча” (показує невідповідність полі-

тика займаній позиції чи невідповідність його публічних заяв та реальних дій) і „негативна” (демонструє різко негативне, інколи вороже ставлення до політика); 3) аналіз вербалізаторів іронічних номінацій політиків здійснюється у зв'язку зі шкалою іронічної оцінки, що дозволяє встановити мовні засоби вираження іронічної оцінки різного ступеня інтенсивності; 4) залучення до інтерпретації іронічних номінацій політиків як мовного, так і позамовного (ситуативного, дискурсивного) контексту, включно з фоновими знаннями інтерпретатора.

Іронічні номінації зарубіжних політиків

Іронічні номінації зарубіжних політиків – найменш численна група серед проаналізованих. Відносно встановленої шкали іронічної оцінки, серед номінацій зарубіжних політиків можна виділити два типи іронічної оцінки: „насмішкувато-фамільярну” і „насмішкувато-делегітимізуючу”. Насмішкувато-фамільярна іронічна оцінка може стосуватися як окремих політиків, так і груп політиків. Виявлено такі вербалізатори цього типу іронічної оцінки для конкретних політиків:

1. Використання для номінацій політиків патронімів у невластивих для цього контекстах, наприклад: *Не дождавшись овацій, Дональд Фредович насутив брови і продовжив, що щитає за нужне кое-шо добавить від себе* (Svyryd Orpanasovych, *Uchora, koly zrytyeli...*, 2017); *Ангела Хорстовна сердито цвѡохкаючи батою привлекає до себе вніманіє Трампа, бо їй совершенно непонятно, чого вопрос про анти-російські санкції ковбої утрясли і приймають без неї* (тут і далі збережено авторську орфографію і пунктуацію – ред.) (Svyryd Orpanasovych, *Luchshi stsenarysty Holivudu...*, 2017). Такий прийом сприймається як добродушна прихована насмішка, яка виникає завдяки своєрідній мовній травестії – номінації зарубіжного політика характерно для українського, але невластиво для західноєвропейського чи північноамериканського мовного узусу. Як наслідок, замість офіційного тону з'являється насмішкувато-іронічний. Така насмішка демонструє не лише дотепність, а й обізнаність блогера з деталями біографії політика.

2. Вживання для номінацій політиків фемінітивів у невластивих контекстах, наприклад: *Головне, що Ангела Хорстовна залишається бундесканцлерін ще на чотири роки і можна не сумніватися, що вона собі раду якось дасть* (Svyryd Orpanasovych, *Nadvori ponedilok, lahidnyu...*, 2017). Іронію у наведеному прикладі підсилює стилізація під німецьку мову, оскільки використовується невластивий для українських фемінітивів словотворчий афікс.
3. Додавання до імені політика іронічно-оцінного епітета, вираженого прикметником, іменником, прикметниковою чи іменниковою групою в ролі прикладки. Наприклад: *Втім, знаючі люди кажуть, що не шампанське іспугало Жириновського. А старик Маккейн (хай буде здоровий)* (Svyryd Orpanasovych, *Uchora, koly zrytyeli...*, 2017). Іронічна номінація у наведеному прикладі має дещо фамільярно-добродушний характер і містить насмішкувато-фамільярну іронічну оцінку американського сенатора Маккейна та насмішкувато-делегітимізуючу російського політика Жириновського. Такий тип іронічної номінації, коли вона водночас є засобом іронічної оцінки не тільки свого денотата, а й іншого суб'єкта (при чому інтенсивність цих оцінок різна), досить часто спостерігається в проаналізованих блогах, наприклад: *Не то що ота капосна Меркель, котра почімучо вірить лише чесному українському слову. Мадярьському ж не вірить ніскілечки, а до Вітї Обрана такую лічную неприянь іспитує, що готова йому глаза вицарапать* (Svyryd Orpanasovych, *Dobroho zdorovya, moyi zasmahli...*, 2017). У наведеному прикладі оцінка канцлера Меркель насмішкувато-фамільярна, а угорського президента Віктора Орбана – насмішкувато-делегітимізуюча. Такого ефекту вдається досягти за допомогою додаткового прийому, а саме: оцінний епітет „капосна” у наведеному контексті є приписуваною Орбану мікроцитатою, тобто „капосна на думку Орбана”. Іронічно-оцінний епітет може виражатися досить розгорнуто й містити в собі приховане порівняння з невластивими західному світові реаліями, які, однак, є зрозумілими для українців: *Де в сідло баского скакуна, розвіваючи плессірованою юбкою, вже всілася і голова правління колгоспу “Європа” Меркель* (Svyryd Orpanasovych,

Luchshi stsenarysty Holivudu..., 2017). Порівняння Європейського Союзу з колгоспом, а її лідера Ангели Меркель з його головою демонструє оригінальність і дотепність автора блогу й прихильно сприймається читачами.

4. Використання іронічно-оцінних порівнянь, пов'язаних з реаліями чи міфологією країни, з якої походить політик: *В Норвегії кстаті учора на виборах перемогли консерватори, тож прем'єршою там остається наша давня хороша подруга Ерна Сульберг. Котора, нагадаю, в далекому вже 2014-му, коли Х***о рішив придушити Україну, зупинивши поставки газу, стремітсьльно взмила в повітря і як насто-яща валькірія прийшла нам на допомогу* (Svyryd Orpanasovych, *Zranku na Kyivshchyni...*, 2017). Порівняння прем'єра Норвегії з персонажем скандинавської міфології виражає насмішкувато-фамільярну іронічну оцінку завдяки контексту: у попередньому реченні вона продукується епітетом „наша давня хороша подруга”, а далі підсилюється розгорнутою метафорою „стремітсьльно взмила в повітря”, у якій ефект „зниження” досягнуто через використання суржикю.

В аналізованих блогах також виявлено насмішкувато-фамільярну іронічну оцінку груп зарубіжних політиків, вона вербалізується такими засобами:

1. Використання одночленних іменникових іронічних метафор, підсиленних епітетом. Вербалізатором такої метафори, як правило, є словостереотип, тобто досить часто відтворювана мовна одиниця, яка асоціюється з людьми або політиками певної країни, а епітет робить таку метафору більш пізнаваною й підсилює експресію, наприклад: *Главна новость та, шо Х***о добикував і американські ковбої гуртом накиннули на нього гігантське лассо* (Svyryd Orpanasovych, *Uchora, koly zrityeli...*, 2017).
2. Перифраз, який легко декодується завдяки контексту. Наприклад, це може бути перифраз-стилізація під розмову з малими дітьми: *затягнув-шася бійка гіперактивної політичної дітлашині в українській пісочниці вже порядком надоїла дорослим дядям на Западі* (Svyryd Orpanasovych,

Ukrayina razvlyekayet'sya..., 2017). У наведеному прикладі під розмову з малими дітьми стилізовано увесь текст блогу, а іронічна номінація американських політиків підпорядкована загальній тональності й виражає іронічну оцінку не лише американських, а й українських політиків. Перифразом-номінацією може бути й мікроцитата, наприклад: *Однак, науськуєма кіївською хунтою мірова закуліса держить сооруженіє газопроводів в обхід України під неусипним контролем* (Svyryd Oranasovych, *Vidbulosya chytalo...*, 2017). Тут використано мікроцитату „мірова закуліса”, яка широко використовується засобами російської пропаганди. На джерело мікроцитати вказує і спосіб її передачі – транслітерація українськими літерами російської вимови. Ця іронічна номінація виражає насмішкувато-фамільярну іронічну оцінку еліти світового політикуму і негативну російських засобів пропаганди.

Об'єктами насмішкувато-делегітимізуючої іронічної оцінки є зарубіжні політики, дії яких сприймаються українцями як недружні або ворожі. У сучасній українській блогосфері негативну іронічну оцінку містять номінації політиків Угорщини (кількість таких номінацій на другому місці після Росії) і Польщі (поодинокі випадки). Найчастотнішим засобом негативної іронічної оцінки конкретного політика є підкреслена фамільярність, яка виражається у характерних варіантах імені й виражає зневажливе ставлення, при цьому експресія вислову часто підсилюється оцінним епітетом: *у мальовничому Будапешті глава месного правітельства, небезизсвесний нам Вітя Орбан, стурбовано крутився перед дзеркалом* (Svyryd Oranasovych, *Dobroho zdorovya, moyi zasmahli...*, 2017). Негативна іронічна оцінка політика може бути виражена найтипівішим вербалізатаром іронії – антифразисом, коли об'єкт іронії називається позитивно, але контекст вказує на протилежне значення номінації: *Просто наші угорські друзі призвичаїлися до хренової моди вирішувати свої внутрішні проблеми за рахунок нашого українського Закарпаття* (Svyryd Oranasovych, *Dobryu vechir...*, 2017). Маркером іронічного значення, крім змісту повідомлення, яке міститься в контексті, може бути суржик, який вказує на те, що сказане не слід розуміти буквально: *молоде дарованіє*

на чолі угорського МЗС (Петер Сійярто – ред.) *втягло картонну шаблю і розмахуючи нею вигукує на адресу України страшні прокльони* (Svyryd Oranasovych, *Nadvori vivtorok, zranku...*, 2017).

Як свідчить аналіз, насмішкувато-фамільярна іронічна оцінка зарубіжних політиків домінує в сучасній українській блогосфері, оскільки світовий політикум переважно сприймається як дружній. Насмішкувато-делегітимізуюча іронічна оцінка трапляється зрідка й спровокована конкретними недружніми діями тих чи інших зарубіжних політиків.

Іронічні номінації російських політиків

Найбільшу кількість іронічних номінацій зафіксовано на позначення президента РФ В.В. Путіна, вони демонструють значну варіативність у способах вебалізації. Найпростіший спосіб негативної іронічної оцінки, який фіксується в багатьох блогах, має графічний спосіб вираження – написання прізвища з малої літери.

Також значну регулярність уживань демонструють іронічні номінації зі стрижневим компонентом „царь”: *царь-батюшка* (Svyryd Oranasovych, *P'yatnytsya nadvori, chas...*, 2017), *московський царьок* (Svyryd Oranasovych, *Nadvori vivtorok, lystopad...*, 2017), *бледнолиций московський цар* (Svyryd Oranasovych, *Dobryu vechir...*, 2017). У цих номінаціях саме слово „цар” на позначення лідера формально демократичної держави є іронією, проте воно завжди підсилюється спеціальним експресивним засобом (демінутивним суфіксом, суржигом, оцінним епітетом тощо).

Непоодинокими є випадки іронічного номінування російського очільника за його зовнішніми ознаками, зокрема зростом: *кремлівський карлик* (Solon'ko, Anna Yaroslavna, 2017), *ботоксний кремлівський карлик* (Solon'ko, Kalynivka, 2017). У цьому випадку механізм декодування іронічної оцінки полягає у порівнянні маленького зросту з великими амбіціями.

Зафіксовано й випадки асоціативної іронії, яка реалізується як алюзія на відому реалію чи твір мистецтва: *московська мугаба* (Svyryd Oranasovych, *Tyzhden' obitsyaye buty...*, 2017) – натяк на диктатора Зімбабве Роберта Мугабе, плюс зміна граматичного роду з чоловічого на

жіночий; *око Саурана з Кремля* (Yusov, Novatsiyi, 2017) – натяк на героя твору Дж.Р. Толкієна „Володар перстнів”; *туалетний п'ютьюнок* (Svygyd Oranasovych, *P'yatnytsya nadvori...*, 2017) – натяк на засіб чищення туалету „Туалетне каченя” плюс суржик і каламбур.

Усім іншим діячам російського політикуму приділяється значно менше уваги, їх іронічна оцінка завжди будується на розумінні їхньої вторинності, несамостійності рішень, повної підпорядкованості В. Путіну, що на мовному рівні виражається через метафору на означення всього російського політикуму *російський заповідник карлікових рослин* (Svygyd Oranasovych, *Prats'ovyta krayina...*, 2017). Іронічні номінації окремих російських політиків не відрізняються великою варіативністю. Це переважно вживання фамільярних варіантів імен: *Владік Сурков* (Svygyd Oranasovych, *Nadvori vivtorok, lystopad...*, 2017), *Толян Антонов* (Svygyd Oranasovych, *Vidbulosya chymalo...*, 2017), *Вова Медінський* (Svygyd Oranasovych, *Naydoshkul'nishykh...*, 2017). Такі номінації, крім невідповідності займаній позиції, є іронічними й через алюзивне порівняння фігурантів російської політики зі злочинним кланом. Також наведені номінації демонструють реальну роль політиків у прийнятті державних рішень, ускладнюючись контекстуальними маркерами декодування іронії: *комнатна моська Дімон Медведєв* (Svygyd Oranasovych, *Naydoshkul'nishykh...*, 2017), *комнатна собачка Дімон Медведєв* (Svygyd Oranasovych, *Uchora, koly zrytyeli, antrepren'ory...*, 2017). Інколи фамільярна номінація політика будується на каламбурі: *Тю. Так то ж Рамзанка Диров – відповів прем'єр Японії тоже не розжимаючи рта* (Svygyd Oranasovych, *Dobryu vechir...*, 2017). Вдалий перерозподіл складів між іменем і прізвищем створює ефект фамільярного звучання імені, а новоутворене прізвище натякає на дірку в російському бюджеті, яка виникла через фінансування Чеченської республіки та її лідера. Іронічна оцінка в наведених прикладах варіюється від насмішкувато-делегітимізуючої до негативної.

Насмішкувато-делегітимізуюча іронічна оцінка притаманна й номінаціям російських опозиційних політиків, наприклад: *Видвиженіє главного тіпа опозиційного кандидата на тих, простигосподи, виборах, Ксюші Собчак помимо фарсовості, доказує; Для этого берем офіційно назначену*

опозиціонерку Ксенію Собчак (Svyryd Orpanasovych, *Prats'ovyta krayina...*, 2017). Значення поняття „опозиційний політик”, потрапляючи в контекст блогу, повністю нівелюється за допомогою суржику, просторіччя „тіпа”, парадоксальному твердженню тощо.

Отже, іронічні номінації російських політиків в українській блогосфері мають переважно негативну іронічну оцінку. У проаналізованих блогах не було виявлено жодної номінації російських політиків з насмішкувато-фамільярною іронічною оцінкою.

Іронічні номінації українських політиків

У сучасній українській блогосфері виявлено іронічні номінації на позначення конкретних українських політиків та груп політиків. При цьому негативна іронічна оцінка складає більше 70% проаналізованих випадків уживання, а насмішкувато-фамільярна – не більше 5%. Зокрема, виявлено такі вербалізатори насмішкувато-фамільярної іронічної оцінки українських політиків:

1. Мікроцитата (дослівна чи трансформована), джерелом якої є засоби російської пропаганди: *підступна українська хунта* (Svyryd Orpanasovych, *Naydoshkul'nishykh...*, 2017), „*київська хунта*” (Derkach, 2017), *кровавая кієвская хунта* (Svyryd Orpanasovych, *Nadvori vivotrok, lystopad...*, 2017), *Порошенко й інші бендерівці* (Yuliy Morozov, 2016). Часто маркерами іронії у таких випадках є лапки чи передача українськими літерами російської вимови, що вказує на джерело мікроцитати. Джерелом мікроцитати може бути й приписувана автором блогу „негативному” політику думка, наприклад: *не той депутат пішов, не дуже дисциплінований; всіякі нові депутати* (Yuliy Morozov. *Novatsiyi*, 2017). Така іронія має подвійний об'єкт: названі номінацією депутати (насмішкувато-фамільярна іронічна оцінка) і джерело мікроцитати (насмішкувато-делегітимізуюча або негативна іронічна оцінка).
2. Оказіональні утворення від назв політичних партій, які співзвучні зі словами загальнонаціональної мови. Таким чином утворюється каламбур, коли в одному контексті реалізуються загальнономовне й контекстуальне значення того самого слова: *Порох дає гірку мікстуру*, “*фрон-*

товики” – *сладку канхвету* (Svyryd Oranasovych, *Chetver nadvori...*, 2017). Іронія у наведеному прикладі графічно маркована лапками, вона виражає іронічне ставлення до представників партії „Народний фронт” через порівняння із загальноприйнятим значенням цього слова „людина, яка брала участь в бойових діях, побувала на фронті”.

3. Розгорнута метафора, яка містить приховане порівняння з реаліями іншої сфери людської діяльності, наприклад спорту: *Проте постійні вторгнення Трампа в царину безсв'язної околесіци, де давно й неподільно панують українські політичні атлети, вітчизняних політиків неабияк схвилювало* (Svyryd Oranasovych, *Nadvori vivtorok, lystopad...*, 2017).

Насмішкувато-делегітимізуюча іронічна оцінка українських політиків вербалізується такими засобами:

1. Найчастіше антифразисом, який є спеціалізованим засобом вираження іронії і полягає в тому, що контекст актуалізує протилежне негативно-оцінне значення позитивно-оцінної лексеми, наприклад: *Всі учасники подій являються по ітогу лузерами й проігравшими сторонами. От наприклад уважаємий батону Саакашвілі* (Svyryd Oranasovych, *Ukrayina razvlyekayet'sya...*, 2017). Маркером іронії, крім попереднього контексту, є деформоване слово шанобливого звертання у Грузії „батоні”, яке набуло схожості з українською лексемою „батон” (сорт хліба). Або: *несамовиті полублатні вигуки шановного Міхеїла Ніколовича масового відгуку в серцях українців не знаходять* (Svyryd Oranasovych, *Nich...*, 2017). Антифразисом є лексема „шановний”, на протилежне значення якої вказує попередній контекст. Контекстуальним маркером антифразису (тобто протилежних імпліцитних значення чи оцінки) можуть бути також: а) вигуки релігійного характеру: *Переважає більшість тих простигосподи опозиційних політиків* (Svyryd Oranasovych, *Nich...*, 2017); б) лексеми-суржикізму „тіпа”, „якоби”: *змагання фактично зводяться до препирательств між тіпа урядовими і тіпа опозиційними політиками* (Svyryd Oranasovych, *Nadvori vivtorok, lystopad...*, 2017); *являвся слідствием преступного сговора хунти й групи якоби опозиційних депутатів* (Svyryd Oranasovych, *Vremeni v dida...*, 2017).

2. Різноманітними цитатами і алюзіями. Дуже часто іронічними стають різні за походженням трансформовані фразеологізми, наприклад: *А значить усі борці проти хунти – іскренні патріоти без страху і упрьока* (Svyryd Orpanasovych, *Nich...*, 2017) – трансформація фразеологізму „лицар без страху і догани”, передана суржиком; *хто ж у нас агент зради, а хто – представник перемоги* (Yusov, 2016) – алюзія на сучасні політичні гасла „зрада” і „перемога”; „*Стріла в лоб, то стріла в лоб*”: *про український фільм, який не залишить вас байдужими* (Solon’ko, *Strila v lob*, 2017) – трансформований афоризм „куля в лоб, то куля в лоб”, автором якого є А. Яценюк і який вживається для номінації цього політика; *Дарувати організаторам празника непослушанія ще й ці уступки буде слишком жирно* (Svyryd Orpanasovych, *Vremeni v dida...*, 2017) – натяк на неслухняних дітей – героїв радянського мультфільма „Свято непослуху” (мовою оригіналу „Праздник непослушания”).
3. Лексикою зниженого стилістичного забарвлення: просторіччями, суржиком, лексемами зі зневажливим значенням: *різношерсті соратники* (Solon’ko, *Vіyna real’nostey*, 2017), *масовики-затейники, різношорста публіка* (Svyryd Orpanasovych, *Vremeni v dida...*, 2017), *грузинський трикстер, грузинський балабол* (Svyryd Orpanasovych, *Ukrayina razvlyekayet’sya...*, 2017).
4. Іронічними оцінними епітетами, компонентами яких є просторіччя і суржик: *мятежні депутати* (Svyryd Orpanasovych, *Vremeni v dida...*, 2017), *пламенний Міхо* (Svyryd Orpanasovych, *P’yatnytsya nadvori...*, 2017), *найбільш активна і безбашенна часть депутатського корпусу* (Svyryd Orpanasovych, *Nich...*, 2017), *обладатель чорного поясу з бойової околесіци Віктор Андрійович Ющенко* (Svyryd Orpanasovych, *Nadvori vivtorok, lystopad...*, 2017), *стайка мелкокаліберних політиків, Мішіко великий любітель купатися в лучах слави. Даже не любітель – професіонал* (Svyryd Orpanasovych, *Ukrayina razvlyekayet’sya...*, 2017). В основі таких епітетів часто лежать лексеми зі сфери тваринного світу, спортивної чи мистецької діяльності.
5. Іронічними перифразами. При цьому об’єкт перифразу часто не називається, бо легко декодується й поза лінгвістичним контекстом тими,

хто обізнаний з політичною ситуацією в Україні: *розпущена коса* (Farion, 2017), *великий критик діючої влади з кавказьким акцентом* (Yuliy Morozov, *U vas bulo*, 2017), *ті, хто пропонує вчорашні варіанти вирішення завтрашніх проблем* (Solon'ko, *Vіyna*, 2017), *організатори торжеств коло ВРУ* (Svyryd Orpanasovych, *Nich*, 2017).

Негативна іронічна оцінка українських політиків вербалізується схожими засобами, що й негативна іронічна оцінка російських політиків: написання прізвищ з малої літери, вживання просторічних, інколи лайливих слів та суржиків, вживання епітетів, метафор і порівнянь-зоонімів. Така іронія дуже близька до сатири та сарказму, у таких випадках інтенцією блогера є викриття негативних дій чи особи політика. Проте зафіксовано низку вербалізаторів, про які не йшлося раніше, а саме алюзивне порівняння сучасних політиків з попередніми, які оцінюються різко негативно. Найчастіше порівнюють із колишніми президентами Кучмою та Януковичем: *прибічники нашого вельминешановного колишнього „гаранта”* (Yusov, *Ekspery*, 2016), *„Кучма стайл”* (Sevast'yanov, 2017), *Кучм... ой, перепрошую, Порошенко* (Solon'ko, *Hra*, 2017), *колективний Кучма* (Solon'ko, *Kolektyvnyu Kuchma*, 2017). Негативна іронічна оцінка в таких випадках дається опосередковано, через прецедентні імена або натяки на них.

Висновки

Проведений аналіз доводить, що іронічні номінації політиків є структуро- і стилетворчими елементами текстів блогів (це виражається у поєднанні кількох мовних засобів для вираження іронічної оцінки – від антифразису до алузії і цитати – й загальній іронічній тональності текстів) і виконують дві основні функції: здобуття популярності серед читачів і оцінки політиків різного ступеня інтенсивності. Допоміжними функціями іронії в номінуванні політичних діячів є наближення їх до читачів, самоіронія автора блогу, зняття соціальної напруги, винесення політичних дискусій на публіку тощо.

У центрі уваги українських блогерів перебувають насамперед українські політики, значно рідше згадуються російські та зарубіжні. Застосована шкала іронічної оцінки дозволяє зробити висновок, що найбільш пози-

тивно оцінюються зарубіжні політики, натомість російські – негативно. Найбільшу варіативність ступеня інтенсивності іронічної оцінки та її вербалізаторів виявлено в номінаціях українських політиків, проте домінує їх негативна іронічна оцінка. Проведений аналіз демонструє певну ідеалізацію зарубіжних політиків та розчарування в українському політикумі, адже навіть опозиційні політичні діячі та партії оцінюються переважно негативно.

References

- Derkach, Oleksandr. Chomu Rosiya prohraye viynu Ukrayini? (2017). *SITE.UA – bloh-platforma dlya top-yuzeriv ukrayins'koho sehmentu Facebook*. Publication: February 2017. Retrieved (20.12.2017) from: <https://site.ua/alexander.derkach/6432-chomu-rosiya-prograe-viynu-ukrayini/> (in Ukrainian).
- Doychuk, O.Ya. (2011). *Postmodernist-s'ka ironiya Dzhuliana Barnsa: linhvokohnnyvnyy analiz*. Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho universytetu imeni V. Karazina 972. pp. 112-118. (in Ukrainian).
- Farion, Iryna. *Poymenno pro movno-osvitnikh yud* (2017). *Ukrayins'ka pravda*. Publication: September 2017. Retrieved (20.12.2017) from: <http://blogs.ppravda.com.ua/authors/farion/59b6f870c1063/> (in Ukrainian).
- Gustafsson, A. W. (2009). *Pamfletter! : En diskursiv praktik och dess strategier i tidig svensk politisk offentlighet: Thesis [Pamphlets! : A Discursive Practice and its Strategies in the Early Swedish Political Public Sphere: Thesis]*. Lundastudier i nordisk språkvetskap. Serie A. Lund: Centre for Languages and Literature, Lund University. Retrieved (20.12.2017) from: <https://lup.lub.lu.se/search/publication/1274937> (in Swedish).
- Huz, O.P. (2009). *Nasmishka ta ironiya yak osnovni zasoby vyrazhennya verbal'noyi ahresiyi v politychnomu dyskursi*. Naukovy visnyk Volyns'koho natsional'noho universytetu imeni Lesi Ukrayinky. Rozdil 4. Prahmalinhvistyka 6. pp. 183-186. (in Ukrainian).
- Kalyta, O. M. (2013). *Zasoby ironiyi v maliy prozi (kinets' XX – pochatok XXI stolittya): Monohrafiya [Means of Irony in a Small Prose : Monograph]*. Kyiv: Vydavnytstvo NPU imeni M. P. Drahomanova (in Ukrainian).
- Kyyenko, I. O. (1993). *Suchasnyy anhliys'kyy komichnyy roman*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).

- Pokhodnya, S. I. (1989). *Yazykovyye sredstva i vidy realizatsii ironii*. Kyiv: Naukova dumka (in Russian).
- Pustovar, E.A. (2016). *Sila ironii v sovremennoy politicheskoy kommunikatsii*. Retrieved (20.12.2017) from: <http://labipt.com/the-power-of-irony-in-modern-political-communications> (in Russian).
- Sevast'yanov, Borys. *Koly pryyshly za hruzynamy - ya movchav* (2017). *SITE.UA – bloh-platforma dlya top-yuzeriv ukrayins'koho sehmentu Facebook*. Publication: November 2017. Retrieved (20.12.2017) from: <https://site.ua/boris.sevastyano-v/10425-koli-priyshli-za-gruzinami---ya-movchav/> (in Ukrainian).
- Solon'ko, Oleksandr. *Anna Yaroslavna i kremlivs'kyi shyzofrenik* (2017). *SITE.UA – bloh-platforma dlya top-yuzeriv ukrayins'koho sehmentu Facebook*. Publication: June 2017. Retrieved (20.12.2017) from: <https://site.ua/oleksandr.solonko/7659-anna-yaroslavna-i-kremlivskiy-shizofrenik/> (in Ukrainian).
- Solon'ko, Oleksandr. *Hra zolotykh unitaziv* (2017). *SITE.UA – bloh-platforma dlya top-yuzeriv ukrayins'koho sehmentu Facebook*. Publication: November 2017. Retrieved (20.12.2017) from: <https://site.ua/oleksandr.solonko/10154-gra-zolotih-unitaziv/> (in Ukrainian).
- Solon'ko, Oleksandr. *Kalynivka: parketni heneraly i parketni kerivnyky derzhavy* (2017). *SITE.UA – bloh-platforma dlya top-yuzeriv ukrayins'koho sehmentu Facebook*. Publication: October 2017. Retrieved (20.12.2017) from: <https://site.ua/oleksandr.solonko/9686-kalynivka-parketni-general-i-parketni-kerivniki-derjavi/> (in Ukrainian).
- Solon'ko, Oleksandr. *Kolektyvnyi Kuchma* (2017). *SITE.UA – bloh-platforma dlya top-yuzeriv ukrayins'koho sehmentu Facebook*. Publication: September 2017. Retrieved (20.12.2017) from: <https://site.ua/oleksandr.solonko/9527-kolektivniy-kuchma/> (in Ukrainian).
- Solon'ko, Oleksandr. *“Strila v lob, to strila v lob”* (2017). *SITE.UA – bloh-platforma dlya top-yuzeriv ukrayins'koho sehmentu Facebook*. Publication: October 2017. Retrieved (20.12.2017) from: <https://site.ua/oleksandr.solonko/9686-kalynivka-parketni-general-i-parketni-kerivniki-derjavi/> (in Ukrainian).
- Solon'ko, Oleksandr. *Viyna real'nostey* (2017). *SITE.UA – bloh-platforma dlya top-yuzeriv ukrayins'koho sehmentu Facebook*. Publication: December 2017. Retrieved (20.12.2017) from: <https://site.ua/oleksandr.solonko/10655-viyna-realnostey/> (in Ukrainian).

- Svyryd Opanasovych. *Chetver nadvori* (2017). Facebook. Publication: 12.10.2017. Retrieved (20.12.2017) from: <https://www.facebook.com/svyryd.opanasovych/posts/910634882418198> (in Ukrainian).
- Svyryd Opanasovych. *Dobryy vechir, druzi. Prodovzhuyemo* (2017). Facebook. Publication: 11.09.2017. Retrieved (20.12.2017) from: <https://www.facebook.com/svyryd.opanasovych/posts/895596170588736> (in Ukrainian).
- Svyryd Opanasovych. *Dobroho zdorovya, moyi zasmahli druzi* (2017). Facebook. Publication: 28.09.2017. Retrieved (20.12.2017) from: <https://www.facebook.com/svyryd.opanasovych/posts/888611511287202> (in Ukrainian).
- Svyryd Opanasovych. *Zranku na Kyivshchyni chudova pohoda* (2017). Facebook. Publication: 12.09.2017. Retrieved (20.12.2017) from: <https://www.facebook.com/svyryd.opanasovych/posts/896283923853294> (in Ukrainian).
- Svyryd Opanasovych. *Luchshi stsenarysty Holivudu* (2017). Facebook. Publication: 03.08.2017. Retrieved (20.12.2017) from: <https://www.facebook.com/svyryd.opanasovych/posts/874776046004082> (in Ukrainian).
- Svyryd Opanasovych. *Nadvori vivtorok, zranku na Kyivshchyni chudova pohoda* (2017). Facebook. Publication: 12.09.2017. Retrieved (20.12.2017) from: <https://www.facebook.com/svyryd.opanasovych/posts/896283923853294> (in Ukrainian).
- Svyryd Opanasovych. *Nadvori vivtorok lystopad misyats'* (2017). Facebook. Publication: 14.11.2017. Retrieved (20.12.2017) from: <https://www.facebook.com/svyryd.opanasovych/posts/926047910876895> (in Ukrainian).
- Svyryd Opanasovych. *Nadvori ponedilok, lahidnyy veresen'* (2017). Facebook. Publication: 25.09.2017. Retrieved (20.12.2017) from: <https://www.facebook.com/svyryd.opanasovych/posts/902576856557334> (in Ukrainian).
- Svyryd Opanasovych. *Naydoshkul'nishykh i bolisnykh udariv* (2017). Facebook. Publication: 02.11.2017. Retrieved (20.12.2017) from: <https://www.facebook.com/svyryd.opanasovych/posts/920407451440941> (in Ukrainian).
- Svyryd Opanasovych. *Nich, k bol'shomu ohorcheniyu* (2017). Facebook. Publication: 18.10.2017. Retrieved (20.12.2017) from: <https://www.facebook.com/svyryd.opanasovych/posts/913377362143950> (in Ukrainian).
- Svyryd Opanasovych. *Prats'ovyta krayina perevela strilky* (2017). Facebook. Publication: 31.10.2017. Retrieved (20.12.2017) from: <https://www.facebook.com/svyryd.opanasovych/posts/919439401537746> (in Ukrainian).

- Svyryd Opanasovych. *P'yatnytsya nadvori, chas podvodit' itohy* (2017). Facebook. Publication: 08.12.2017. Retrieved (20.12.2017) from: <https://www.facebook.com/svyryd.opanasovych/posts/939018682913151> (in Ukrainian).
- Svyryd Opanasovych. *Tyzhden' obitsyaye buty ne mensh tsikavym* (2017). Facebook. Publication: 20.11.2017. Retrieved (20.12.2017) from: <https://www.facebook.com/svyryd.opanasovych/posts/929370173878002> (in Ukrainian).
- Svyryd Opanasovych. *Uchora, kolyzrityeli* (2017). Facebook. Publication: 26.07.2017. Retrieved (20.12.2017) from: <https://www.facebook.com/svyryd.opanasovych/post-s/869980003150353> (in Ukrainian).
- Svyryd Opanasovych. *Uchora, kolyzrityeli, antrepren'ory y uniformisty* (2017). Facebook. Publication: 03.08.2017. Retrieved (20.12.2017) from: <https://www.facebook.com/svyryd.opanasovych/posts/874776046004082> (in Ukrainian).
- Svyryd Opanasovych. *Ukrayina razvlyekayet'sya* (2017). Facebook. Publication: 12.12.2017. Retrieved (20.12.2017) from: <https://www.facebook.com/svyryd.opanasovych/posts/941042826044070> (in Ukrainian).
- Svyryd Opanasovych. *Vidbulosya chymalo vkusnykh podiy* (2017). Facebook. Publication: 10.11.2017. Retrieved (20.12.2017) from: <https://www.facebook.com/svyryd.opanasovych/posts/924012401080446> (in Ukrainian).
- Svyryd Opanasovych. *Vremeni v dida malo* (2017). Facebook. Publication: 20.10.2017. Retrieved (20.12.2017) from: <https://www.facebook.com/svyryd.opanasovych/post-s/914334972048189> (in Ukrainian).
- Utsumi, A. (2000). *Verbal Irony as Implicit Display of Ironic Environment: Distinguishing Ironic Utterances from Nonirony*. *Journal of Pragmatics* 32. pp. 1777-1806.
- Yuliy Morozov. *Kryvyy Rih prodovzhuye dyvuvaty: pro adminresurs i petytsiyi* (2016). *SITE.UA – bloh-platforma dlya top-yuzeriv ukrayins'koho sehmentu Facebook*. Publication: December 2016. Retrieved (20.12.2017) from: <https://site.ua/juliy.morozov/2430-kriviy-rig-prodovjue-divuvati-pro-adminresurs-i-petitsiyi/> (in Ukrainian).
- Yuliy Morozov. *Novatsiyi predstavnyts'koyi demokratiyi po-kryvoriz'ky* (2017). *SITE.UA – bloh-platforma dlya top-yuzeriv ukrayins'koho sehmentu Facebook*. Publication: February 2017. Retrieved (20.12.2017) from: <https://site.ua/juliy.morozov/6146-novatsiyi-predstavnikoyi-demokratiyi-po-krivorizki/> (in Ukrainian).
- Yuliy Morozov. *U vas bulo 3 roky* (2017). *SITE.UA – bloh-platforma dlya top-yuzeriv ukrayins'koho sehmentu Facebook*. Publication: February 2017. Retrieved (20.12.2017) from: <https://site.ua/juliy.morozov/6356-u-vas-bulo-3-roki/> (in Ukrainian).

- Yusov, Andriy. „Antybezvizova” popravka v byudzheti: zrada chy peremoha (2016). Ukrayins’ka pravda. Publication: January 2016. Retrieved (20.12.2017) from: <http://blogs.pravda.com.ua/authors/yusov/568e2179f191c/> (in Ukrainian).
- Yusov, Andriy. *Trend ahresyvnosti VS imidzh derzhavy* (2017). Ukrayins’ka pravda. Publication: February 2017. Retrieved (20.12.2017) from: <http://blogs.pravda.com.ua/authors/yusov/56c1fa60545e0/> (in Ukrainian).
- Yusov, Andriy. *Eksperty doby Yanukovycha – znovu v modi?* (2016). Ukrayins’ka pravda. Publication: January 2016. Retrieved (20.12.2017) from: <http://blogs.pravda.com.ua/authors/yusov/569cf349cf70a/> (in Ukrainian).

Received: 22.12.2017

Accepted: 12.02.2018

IRINA VOLOVENKO

National Pedagogical Dragomanov
University
Ukraine, Kyiv
volovenko@ukr.net

Volovenko, I., Grigorenko, I. (2018). Metamovna refleksiya merezhevykh tekstiv. [Metalanguage Network Reflection]. *Intercultural Communication*, ISSN 2451-0998, vol. 1(4)2018, pp. 57–70. (In Ukrainian).

IRINA GRIGORENKO

National Pedagogical Dragomanov
University
Ukraine, Kyiv
iragrigorenko@ukr.net

Metalanguage Network Reflection

ABSTRACT

Internet is an information and communication environment. The Internet replaces the reference offices of airports, train stations, shops, pharmacies. The Internet replaces libraries by placing on the Internet the main encyclopedias, dictionaries, various directories, branch databases and much more. TV channels and newspapers create their own websites, because the number of online audiences is constantly increasing. The network version of the publication due to advertising banners on the site can be more profitable and promising than its paper or television analogue-source. Social networks and blogs are developing and gaining popularity. They differ from traditional broadcast media not only in their interactivity, but the lexical filling and syntactic processing of the information offered. In addition, one of the special features of network communication is its metalanguage.

Purpose is to characterize explicit and implicit manifestations of metalanguage reflexion of network vocabulary. The task: to describe the explicit symbols that are typical for network communication; language phenomena of implication in the network vocabulary.

Methods. Descriptive and comparative.

Results. The peculiarity of the network vocabulary is undeniable, since such lexicon is inherent in explicit and implicit meta-linguistic reflection. Language peculiarity of network communication covers all levels of language – phonetic, lexical,

morphological and syntactic. In addition, graphics and spelling of the network language deserve attention. Such uniqueness is dictated by the activation of meta-language reflexion.

Keywords: *Metalinguage reflexion, implicit, explicit, network communication, text.*

ІРИНА ВОЛОВЕНКО

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова
Україна, Київ
volovenko@ukr.net

ІРИНА ГРИГОРЕНКО

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова
Україна, Київ
iragrigenko@ukr.net

Метамовна рефлексія мережєвих текстів

АНОТАЦІЯ

У наш час Інтернет – це інформаційно-комунікативне середовище, позаяк він замінює собою довідкові бюро аеропортів, вокзалів, магазинів, аптек; бібліотеки (завдяки розміщенню в Інтернеті основних енциклопедій, словників, усіляких довідників, галузєвих баз даних тощо). Телеканали, газети створюють свої сайти, оскільки мережева аудиторія постійно зростає, та мережева версія завдяки рекламним банерам на сайті видання може виявитися більш прибутковою і перспективною, ніж її паперове або телевізійне першоджерело. Розвиваються та набувають популярності соціальні мережі, блоги, які відрізняються від традиційних мовних ЗМІ не лише своєю інтерактивністю, а й лексичним наповненням та синтаксичним оформленням пропонованої інформації. Окрім цього, однією з особливих ознак мережевої комунікації є її метамова, особливостям якої недостатньо приділено уваги в науковій літературі.

Мета – охарактеризувати експліцитні та імпліцитні прояви метамовної рефлексії мережевої лексики. Завдання: описати основні експліцитні сим-

воли, які характерні для мережевої комунікації; мовні явища імплікації у мережевій лексиці.

Методи. Описовий та зіставний.

Висновки. Своєрідність мережевої лексики незаперечна, оскільки їй притаманна метамовна рефлексія як експліцитна, так і імпліцитна. Мовна своєрідність мережевої комунікації охоплює усі рівні мови: фонетичний, лексичний, морфологічний та синтаксичний. Окрім цього, заслуговує на увагу графіка та орфографія мережевої мови. Така своєрідність продиктована активізацією метамовної рефлексії.

Ключові слова: *Метамовна рефлексія, імпліцитність, експліцитність, мережева комунікація, текст.*

Вступ

На сьогодні в Україні невпинно зростає кількість користувачів мережі Інтернет. Видання „Кореспондент.net” наводить дані дослідження, проведеного компанією Factum Group Ukraine на замовлення Інтернет-асоціації України. Згідно з цим дослідженням (*Internetom korystuyut'sya...*, 2016), в Україні нараховано 21,6 млн. користувачів Інтернету. Тобто охоплення Інтернетом складає 64,8% від усього населення держави, старшого від 15 років (дослідження проводили на території України за виключенням окупованого Криму та непідконтрольних урядові територій у Донецькій та Луганській областях).

Така популярність мережі не викликає подиву, адже Інтернет – це інформаційно-комунікативне середовище, яке замінює собою довідкове бюро аеропортів, вокзалів, магазинів, аптек; бібліотеки (завдяки розміщенню в Інтернеті основних енциклопедій, словників, усіляких довідників, галузевих баз даних тощо). Телеканали, газети створюють власні сайти, оскільки мережева аудиторія постійно зростає, а мережева версія завдяки рекламним банерам на сайті видання може виявитися більш прибутковою і перспективною, ніж її паперове або телевізійне першоджерело. Розвиваються та набувають популярності соціальні мережі, блоги, які відрізняються від традиційних мовних ЗМІ не лише своєю інтерактивністю, а й лексичним наповненням та синтаксичним оформленням пропонованої інформації. Окрім цього, однією з особливих

ознак мережевої комунікації є її метамова, особливостям якої недостатньо приділено уваги в науковій літературі.

Мета статті – охарактеризувати експліцитні та імпліцитні прояви метамовної рефлексії мережевої лексики. Завдання статті: описати основні експліцитні символи, які характерні для мережевої комунікації; мовні явища імплікації у мережевій лексиці.

Методи дослідження: Описовий та зіставний.

Метамова та метамовна рефлексія

У класичній філософії метамова – поняття, що фіксує логічний інструментарій рефлексії над феноменами семіотичного ряду. У семіотичному значенні метамовою буде будь-яка знакова система, що обслуговує іншу, первинну знакову систему. Логіка розмежовує природну мову (мову-об'єкт) і метамову. Природна мова – це сам предмет логічного аналізу, а метамова – це та штучна мова, за допомогою якої відбувається таке дослідження (Bart, 1989). До метамови звертаються, коли виникає необхідність уточнення мовних значень коду спілкування. На відміну від мови, метамова вирізняється однозначністю.

На думку І. Кобозевої, метамова є засобом опису значень мовних виразів, речень тощо (Kobozeva, 2000). Тому метамова має розвинену систему метазнаків, які дають характеристику, а подекуди й замінюють знаки мови-об'єкта. За допомогою спеціальних засобів метамова інтерпретує денотати мови-об'єкта (фонемі, морфемі, лексемі, синтаксичні одиниці, текст).

Метамовна рефлексія нерозривно пов'язана з метамовною свідомістю, оскільки метамовна свідомість є одночасно і механізмом діяльності, і „сховищем” метамовної інформації. Як механізм діяльності метамовна свідомість найперше здійснює функцію контролю над власною комунікативною діяльністю індивіда, співвідносячи використовувані засоби вираження з більш-менш усвідомленими уявленнями мовця про властивості й функціональні можливості мовних засобів. Крім того, метамовна свідомість здатна виконувати інтерпретаційну функцію щодо різноманітних фактів мови як у зв'язку з поточним комунікативним актом, так і поза

зв'язком з ним. Як „сховище” інформації метамовна свідомість акумулює знання про факти мови – і отримані із зовнішніх джерел, і вироблені в процесі власної метамовної діяльності. Метамовна рефлексія носія мови може, таким чином, полягати і в актуалізації наявних знань, і у виробленні нового метамовного уявлення (Shumarina, 2011).

Суть метамовної свідомості полягає у привласненні будь-якої характеристики, оцінки. Метамовне судження есплікується в мовленні у вигляді метамовного контексту-висловлювання або групи висловлювань, у контексті яких факт мови / мовлення отримує метамовну оцінку. Метамовне судження є значенням метамовного коментаря і може мати як вербалізований, так і імпліцитний характер.

Метамовну рефлексію можна співвіднести з естетичною функцією тексту. Метамовні вкраплення в текст є взаємодією автора з читачем, а саме: метамовні коментарі повідомляють читачеві необхідні відомості, сприяють створенню в нього додаткових асоціацій, важливих для автора, встановлюють загальний для відправника тексту і його адресата код.

Метамовна рефлексія притаманна мережевим текстам і мережеві комунікації. Безпосередньо цьому сприяє лінгвосеміотична природа мережевого спілкування: 1) використання полісеміотичних (гібридних) знаків і повідомлень; 2) використання не менше ніж двох алфавітів (кирилиці та латиниці) і не менше ніж двох мов. Названі риси мережевої комунікації ускладнюють, „обтяжують” спілкування, проте ці семіотичні „перевантаження” підсилюють інтелект і семіотичну компетенцію людини. Н. Мечковська зазначає, що цей процес координує із загальною картиною інтелектуально-семіотичного онтогенезу: чим більше індивід починає використовувати елементи різних знакових систем (наприклад, дитина вчиться читати; дізнається про цифри та інші базові математичні символи; береться вивчати нерідну мову; починає розуміти семіотику географічної карти; починає розбиратися в знаках дорожнього руху; вивчає ноти тощо), тим більше його метасеміотична рефлексія (в тому числі й метамовна) розширюється; одночасно і у зв'язку з семіотичним і метасеміотичним розвитком людини розвивається і міцніє її інтелект (Mechkovskaya, 2009).

Смайлик як метамовний мережевий знак

Серед метамовних знаків Інтернету найпоширенішими є „смайлики” (емограми, емотикони). Це графічні символи, які призначені для вираження емоцій. Емотикони (від англ. „emoticon = emotion icon” – емоційна іконка або, як їх часто називають у просторіччі, – „смали”, „смайлики” (від англ. „smile” – посмішка :-)) – кластери типографічних символів, які наявні на клавіатурі комп’ютера та мобільного телефону і які компенсують нестачу паралінгвістичних засобів спілкування в мережі та виражають емоційне ставлення комуніканта до сказаного (Durlacher, 2004).

Для безпосереднього виразу емоційних імпульсів у мові не існує відповідних слів. Із цим пов’язана, вочевидь, важлива перевага смайлів над звичними вербальними одиницями мови: вони не належать до жодної з наявних граматичних категорій, а виражають лише „чисту” емоцію. Зрозуміло, що смайли кодують емоції, у яких раніше не було адекватних назв. Вони кодують їх у такій формі, яку можна використати незалежно від структури речення, як окрему смислову одиницю (Koval’chuk, 2011).

За допомогою смайлика автор констатує ту емоцію, яку хотів передати реченням, наприклад: :-)) – означає посмішку, жартівливе ставлення до сказаного; :-(– сумне повідомлення; :)) – позначає почуття щастя тощо.

Місце смайла у вербальному контексті чітко не зафіксоване. Немає й правил його розташування в реченні, хоча останнім часом спостерігається певна тенденція ставити його після вислову тоді, коли він доповнює цей вислів. Часто смайл ставлять перед фразою або навіть замість усього висловлювання як окрему логічно закінчену смислову конструкцію. Градація смайла може відбуватися також щодо сили емоційної експресії, тобто не лише „лексичної” форми (використання різних смайлів), але й морфологічної: чим сильнішою є емоція, тим більше до смайла додається типографічних знаків: :-); :-))))); :-)))))))); :-))))))))) (Koval’chuk, 2011).

Смайлики та знак @ є експліцитними символами, які графічно відокремлюється від вихідної бази, при цьому база та формант не деформуються. Їх широко використовують і за межами Інтернету

як предмет графічного декору в рекламі, книгах, постерах та інших друкованих виданнях. Наприклад: *Тюриков А.Г., Шляпин Д.Е. Интернет-рекл@ма: Учебное пособие* Издательство: ИТК Дашков и К, 2008).

Імпліцитні прояви метамовної рефлексії мережевої лексики

Метамовне судження може мати імпліцитний характер. М. Нікітін трактує імплікацію як „тип концептуальних зв'язків, які базуються на відображенні реальних залежностей у свідомості, тобто розумовий аналог зв'язків дійсності” (Nikitin, 1988). На думку В. Кухаренко, основою імплікації є „усвідомлення додаткового змістового або емоційного значення” (Kukhareenko, 1988).

Поряд із з'ясуванням сутності імпліцитного дослідники аналізують випадки, у яких простежується приховане, окреслюючи межі поширення імпліцитного. При цьому перелік таких випадків охоплює різні лінгвальні явища, факти. Слід назвати класичні вияви імпліцитного. Це можуть бути:

- морфеми, тобто утворення нових лексем морфологічним способом, наприклад: *Тим часом, у самих Черкасах вирують культурні (чи не дуже) пристрасті, а молоді обіцяють, що в парках можна буде законектитися без проблем, оскільки там обладнають доступ до бездротового Інтернету. Проте не всіх можна звабити доступом до „всесвітньої павутини” на природі* (газета „День”, 24 червня 2011 р.);
- графіко-морфемні та графіко-лексичні гібриди. Для цього різновиду комунікації характерне змішування кирилиці та латиниці, зумовлене двомовністю користувачів та відсутністю прямих відповідників англійським номінаціям, наприклад: *„Сервіс „On-line-замовлення” надає нові можливості: Замовляти монети у будь-який зручний час”* („On-line zamovlennya'...”, 2017);
- ігрова фонетизація письма. Використання такого способу порушує правила орфографії та фонетичний принцип написання слів,

наприклад: *План другий втілювався з осені 2014-го до фактично останнього часу. Намагання вживити денеер та ленеер у політичне тіло України, легітимізувати їх і втюхати нам назад такими, як вони є – з усіма притаманними їм захарченками, яких обов'язково провести до нових рад включно з Верховною на чергових дострокових виборах* (Andrukhovych, 2017).

- ▶ дефікація – антитипове використання дефісу, яке виходить за межі усталених норм і правил. Дефікацію слід розуміти як поділ слова на кілька складів або будь-які інші варіанти його залучення, що виходять за межі традиційних способів уживання. Отже, дефікація – це зумисний поділ одного слова щонайменше на дві частини задля того, щоб закцентувати увагу потенційного адресата на найважливішій його частині, наприклад: *„Вони що не бачили, що вибори на носі і хлопці з опа-на-пазиції спробують їх поганяти по залу?”* (nikolauskass, 2012).
- ▶ квотація – використання лапок, зокрема зміна їх розміру або форми, з метою трансформації їх первинної функції, наприклад: *Зазначається, що „рада міністрів”, „народна рада ЛНР” і інші органи влади продовжують працювати в штатному режимі* (Plotnyts'kyu sklav..., 2017).
- ▶ паренсесис – уживання дужок в такій позиції, яка змінює їх узвичаєні функції і призначення, наприклад: *„У багатьох людей є звичка (яка іноді переходить у важкий псих[олог]ічний комплекс) замість нейтральних слів всюди де треба і де не треба вживати альтернативні варіанти (жаргонні, „гумористичні”, евфемістичні, лайливі, презирливі, емоційно зафарбовані, etc. etc. etc.)”* (dgrі, 2011). Така нетипова позиція для дужок робить їх невід'ємною частиною певної лексеми, речення, тексту. Автор використовує їх не випадково, а з певною метою, тому ці елементи виконують не лише естетичну функцію, а й стають невід'ємним елементом основного тексту.
- ▶ переносне вживання слів, наприклад: у Словнику іншомовних слів (Slovnyk..., 2017) подано такі тлумачення лексеми інтерфейс: 1. Сукупність засобів, методів і правил, що забезпечують взаємодію

пристроїв обчислювальної системи, програм та (або) користувача. 2. Сукупність описів і узгоджень про процедуру передачі управління в підпрограму та повернення в вихідну програму. Зазначену лексему використовують у сучасних публіцистичних текстах: *Максим Нефьодов зробив короткий звіт щодо роботи Міністерства за рік та підкреслив роль Громадської ради у питанні просування реформ. „Для Мінекономрозвитку Громадська рада – це інтерфейс роботи з громадянським суспільством”*. (Максум Нефодов..., 2015). Очевидно, лексема інтерфейс вийшла за межі комп'ютерної лексики та набула нового значення – сукупність правил взаємодії керівної установи з громадянами.

Висновки

Своєрідність мережевої лексики незаперечна, оскільки їй притаманна метамовна рефлексія як експліцитна, так і імпліцитна. Мовна своєрідність мережевої комунікації охоплює усі рівні мови: фонетичний, лексичний, морфологічний та синтаксичний. Окрім цього, заслуговує на увагу графіка та орфографія мережевої мови. Така своєрідність продиктована активізацією метамовної рефлексії.

Бібліографія

- Bell, D. (1974). *The coming of post-industrial society*. London: Heinemann, 507 p.
- Crystal, D. (2002). *Language and the Internet*. Cambridge: Cambridge University Press, 272 p.
- Crystal, D. (2004). *The Language Revolution*. Cambridge: Poliy Press, 272 p.
- dgri. (2011). *Чому ж вони не вживають нормального...* LIVEJOURNAL. Опубліковано 24.05.2011. <http://macsolas.livejournal.com/146946.html?thread=742914#t742914>
- Dollinger, S.J., Poss, V.J., Preston, L.A. (2002). *Intellect and Individuality*. Creativity Research Journal. Vol. 14. No 2, pp. 213-226.
- Durlacher, J. (2004). *Emoticon: roman*. Amsterdam: De Bezige Bij, 436 p.
- Gates, B. (2000). *Business @ the Speed of Thought*. New York: Warner Books, 440 p.

- Herring, S. (2001). *Computer-mediated Discourse*. The Handbook of Discourse Analysis. Oxford: Blackwell Publishing, 215 p.
- Herring, S. (2004). *Slouching toward the ordinary: current trends in computer-mediated communication*. New Media and Society. London: Sage Publications, 320 p.
- Hickey, L., Vazquez, O.I. (1990). *Old information and presupposition in advertising language*. International Journal of Advertising Research. Volume 9, Number 3, pp. 189-196.
- Lewin, B., Donner, Y. (2002). *Communication in Internet message boards*. English Today Vol. 18, No 3., pp. 29-37.
- McLuhan, G.M. (1984). *Understanding Media*. New York, 320 p.
- nikolauskass. (2012). *...а пиздить треба ломом (с)*. LIVEJOURNAL. Опубліковано 27.05.2012. <http://ftopka-00.livejournal.com/424738.html>
- Thurlow, C. (2001). *The Internet and Language*. Concise Encyclopedia of Sociolinguistics. Elsevier, 217 p.
- Toncar, M.F., Munch, J.M. (2003). *The Influence of Simple and Complex Tropes on Believability, Importance and Memory*. Journal of Marketing Theory and Practice, vol. 11, pp. 39-55.
- Андрухович Юрій. (2017). *IQ сурків, або Діалектика кремлівської думки*. ZBRUČ. Опубліковано 21.07.2017. <https://zbruc.eu/>
- Барт, Р. (1989). *Избранные работы: Семиотика. Поэтика*. Москва: Прогресс, с. 132-132.
- Інтернетом користуються понад 60% українців. (2016). Корреспондент.net, 28 березня 2016. <https://ua.korrespondent.net/ukraine/3658364-internetom-korystuuitsia-ponad-60-ukraintsiv>
- Кобозева, И. (2000). *Лингвистическая семантика*. Москва: Эдиториал УРСС, с. 266.
- Ковальчук, Н. (2011). *Смайли як візуально-сміслові конструкції культури віртуального спілкування*. Наукові записки Національного університету „Острозька академія”. Вип. 21. с. 50-57.
- Кухаренко, В. (1988). *Интерпретация текста*. Москва: Просвещение, с. 43.
- Максим Нефьодов: *Громадська рада для Мінекономрозвитку – це інтерфейс роботи з громадянським суспільством*. Урядовий портал. Опубліковано 16.12.2015. <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/248713411>

- Мечковская, Н. (2009). *История языка и история коммуникации: от клинописи до Интернета: курс лекций по общему языкознанию*. Москва: Флинта, с. 243-244.
- Никитин, М. (1988). *Основы лингвистической теории значения*. Москва: Мысль, с. 87.
- „Он-лайн замовлення” пам’ятних монет. Національний банк України. <https://bank.gov.ua/webselling>
- Плотницький склав повноваження «глави» так званої «ЛНР». (2017). IPress.ua. Опубліковано 24.11.2017. http://ipress.ua/news/plotnytskyu_sklav_povnova-zhennya_glavy_tak_zvanoj_lnr_235088.html
- Словник інішомовних слів. <http://www.jnsm.com.ua/ures/book/pro.shtml>
- Шумарина, М. (2011). *Язык в зеркале художественного текста: метаязыковая рефлексия в произведениях русской прозы*. Москва: Флинта, 325 с.

References

- Andrukhovych Yurii. (2017). *IQ surkiv, abo Dialektyka kremlivs'koyi dumky*. ZBRUČ. Publication 21.07.2017. Retrieved (01.12.2017) from: <https://zbruc.eu/> (In Ukrainian).
- Bart, R. (1989). *Izbrannyye raboty: Semiotika. Poetika. [Selected works: Semiotics. Poetics]*. Moscow: Progress, pp. 131-132. (In Russian).
- Bell, D. (1974). *The coming of post-industrial society*. London: Heinemann, 507 p.
- Crystal, D. (2002). *Language and the Internet*. Cambridge: Cambridge University Press, 272 p.
- Crystal, D. (2004). *The Language Revolution*. Cambridge: Poliy Press, 272 p.
- dgri. (2011). *Chomu zh vony ne vzhyyayut' normal'noho...* LIVEJOURNAL. Publication 24.05.2011. Retrieved (01.12.2017) from: <http://macsolas.livejournal.com/146946.html?thread=742914#t742914> (In Ukrainian).
- Dollinger, S.J., Poss, V.J., Preston, L.A. (2002). *Intellect and Individuality*. Creativity Research Journal. Vol. 14. No 2, p. 213-226.
- Durlacher, J. (2004). *Emoticon: roman*. Amsterdam: De Bezige Bij, 436 p.
- Gates, B. (2000). *Business @ the Speed of Thought*. New York: Warner Books, 440 p.
- Herring, S. (2001). *Computer-mediated Discourse*. The Handbook of Discourse Analysis. Oxford: Blackwell Publishing, 215 p.

- Herring, S. (2004). *Slouching toward the ordinary: current trends in computer-mediated communication*. New Media and Society. London: Sage Publications, 320 p.
- Hickey, L., Vazquez, O.I. (1990). *Old information and presupposition in advertising language*. International Journal of Advertising Research. Volume 9, Number 3, p. 189-196.
- Internetom korystuyut'sya ponad 60% ukrayintsiv*. (2016). Korrespondent.net, Publication 28.03.2016. Retrieved (01.12.2017) from: <https://ua.korrespondent.net/ukraine/3658364-internetom-korystuuitsia-ponad-60-ukraintsiv> (In Ukrainian).
- Kobozeva, I. (2000). *Lingvisticheskaya semantika. [Linguistic semantics]*. Moscow: Editorial URSS, p. 266. (In Russian).
- Koval'chuk, N. (2011). *Smayly yak vizual'no-smyslovi konstruktsiyi kul'tury virtual'noho spilkuvannya. [Smiles as visual and semantic constructions of the culture of virtual communication]*. Naukovi zapysky Natsional'noho universytetu „Ostroz'ka akademiya”, Vol. 21. [Scientific notes of Ostroh Academy National University], pp. 50-57. (In Ukrainian).
- Kukhareno, V. (1988). *Interpretatsiya teksta. [Interpretation of the text]*. Moscow: Prosveshcheniye, p. 43. (In Russian).
- Lewin, B., Donner, Y. (2002). *Communication in Internet message boards*. English Today Vol. 18, No 3., p. 29-37.
- Maksym Nef'odov: Hromads'ka rada dlya Minekonomrozvytku – tse interfeys roboty z hromadyans'kym suspil'stvom*. Uryadovyy portal. Publication 16.12.2015. Retrieved (01.12.2017) from: <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/248713411> (In Ukrainian).
- McLuhan, G.M. (1984). *Understanding Media*. New York, 320 p.
- Mechkovskaya, N. (2009). *Istoriya yazyka i istoriya komunikatsii: ot klinopisi do Interneta: kurs lektsiy po obshchemu yazykoznaniiyu. [History of the language and the history of communication: from cuneiform writing to the Internet: a course of lectures on general linguistics]*. Moscow: Flinta, pp. 243-244. (In Russian).
- Nikitin, M. (1988). *Osnovy lingvisticheskoy teorii znacheniya. [Fundamentals of the linguistic theory of meaning]*. Moscow: Mysl', p. 87. (In Russian).
- nikolauskass. (2012). *...a pyzdyt' treba lomom (c)*. LIVEJOURNAL. Publication 27.05.2012. Retrieved (01.12.2017) from: <http://ftopka-00.livejournal.com/424738.html> (In Ukrainian).

- Plotnyts'kyi sklav povnovazhennya "hlavy" tak zvanoyi "LNR"*. (2017). IPress.ua. Publication 24.11.2017. Retrieved (01.12.2017) from: http://ipress.ua/news/plotnytskyi_sklav_povnovazhennya_glavy_tak_zvanoj_lnr_235088.html (In Ukrainian).
- Shumarina, M. (2011). *Yazyk v zerkale khudozhestvennogo teksta: metazykovaya refleksiya v proizvedeniyakh russkoy prozy. [Language in the Mirror of the Artistic Text: Metalanguage Reflection in the Works of Russian Prose]*. Moscow: Flinta, 325 p. (In Russian).
- Slovyk inshomovnykh sliv*. Retrieved (01.12.2017) from: <http://www.jnsm.com.ua/ures/book/pro.shtml> (In Ukrainian).
- Thurlow, C. (2001). *The Internet and Language*. Concise Encyclopedia of Sociolinguistics. Elsevier, 217 pp.
- Toncar, M.F., Munch, J.M. (2003). *The Influence of Simple and Complex Tropes on Believability, Importance and Memory*. Journal of Marketing Theory and Practice, vol. 11, p. 39-55.
- „On-line zamovlennya” pam'yatnykh monet. Natsional'nyy bank Ukrainy. Retrieved (01.12.2017) from: <https://bank.gov.ua/webselling> (In Ukrainian).

Received: 22.12.2017

Accepted: 12.02.2018

EDUCATION

NAGIMASH TOYBAZAROVA
Baishev University Aktobe
Kazakhstan, Aktobe
t-nagima@mail.ru

Toybazarova, N. (2018). Theoretical Bases of the Developmental Teaching of the Kazakh Language Parts of Speech at Primary School. *Intercultural Communication*, ISSN 2451-0998, vol. 1(4)2018, pp. 73–86.

Theoretical Bases of the Developmental Teaching of the Kazakh Language Parts of Speech at Primary School

ANNOTATION

One of the main requirements of life in present-day society is that the system of education and growing children should be focused on developing inner pupil's abilities based on their own methods of mastering educational subjects. Introducing new educational technologies aim to provide quicker results in teaching. In this regard, the developmental teaching technology which includes teaching a student methods of learning internal structure and external system of his native language plays significant role. **Purpose:** By defining theoretical bases of the developmental teaching of Kazakh language parts of speech at primary school to present effective developmental teaching methodology based on the results of practical implementation of the effective developmental teaching methods for studying the parts of speech.

Methods: By taking into account research methods of such scientists-methodists in Kazakhstan as S.R. Rakhmetova, F.Sh.Orazbaeva, K. Kadasheva, N.Kurmanova, Zh.Suleimenova, G.Uaisova, A.E.Zhumabayeva, who have broadly studied the methodology of Kazakh language teaching, for the reaserach reported in the article the following research methods have been used: synthesis, comparison, connection, pedagogical experiment, quantitative and qualitative analysis, test and the developmental teaching.

Conclusions: During the developmental teaching of the grammatical concepts to pupils of primary school, development of the pupils' ability to make consolidated grammatical concepts has been taken as the main goal of the developmental teaching. To achieve this goal in practical implementation of the methodology it is the necessary that the content of teaching grammar was systemized.

Keywords: *grammatical, morphological concepts, development, developmental teaching, methodology.*

Introduction

Starting from V.S. Vygotsky (Vygotsky, 1956), on the verge of development, the theory of developmental theory and N.J. Kurmanova (Kurmanova, 2001), developed by D.B. Elkonin and V.V. Davydov (Elkonin, Davydov, 1992) studying the scientific and methodological foundations of the use of the advanced teaching technology in the Kazakh language at the Kazakh school, has been guided by the scientific and practical aspects of our research work.

Purpose of the research. Defining the theoretical and methodological bases of the developmental teaching of Kazakh language parts of speech in primary school, with the help of effective methods of developmental teaching of parts of speech, to introduce the developmental teaching methodology.

Objectives of the research work:

- ▶ to establish the scientific bases of the developmental teaching of the Kazakh language's parts of speech in primary school;
- ▶ identify, design, and describe effective types of pedagogical technologies for primary school;
- ▶ to describe the stages of the developmental teaching technology and show its effectiveness;
- ▶ introduce the effective method of developmental teaching of Kazakh language's parts of speech in primary school.

Methods of research. During the research, Russian scientists L.S. Vygotsky, L.V. Zankov, D.B. Elkonin, V.V. Davydov who have been the scientific founders of the developmental teaching and in Kazakhstan who have broadly studied the methodology of Kazakh language teaching S.R. Rakhmetova (Rakhmetova, 1994), A.E. Zhumabayeva (Zhumabayeva, 1998), F.Sh. Orazbaeva (Orazbaeva, 2000), A.S. Kydyrshayev (Kydyrshaev, 2001) N. Kurmanova (Kurmanova, 2004), A. Zhapbarov (Zhapbarov, 2004), by taking to guide the methods of research of these scientists-methodists were used the methods of analysis, synthesis, comparison, connection, pedagogical experiment, quantitative and qualitative analysis, test and the developmental teaching.

Theoretical bases of teaching the Kazakh language in primary schools

For the modern development of the national thinking and language attitude of the future generation of the independent state, we need to study the latest achievements of linguistics and introduce them to school. Now the philosophy of the XXI century pedagogy requires a completely different paradigm. Here, the object of the educational process is not just education, i.e. education material. The educational process, first of all, should focus on the individual and create the following tasks: the development of the pupil's intellectual, cognitive, psychological, business qualities, the ability to self-learn, social skills, social adaptability, aesthetic, spiritual-moral, ecological, etc. Educational materials that form the content of education should be designed so that this person can directly serve the development of the interest. Only then can the content of contemporary development and education be balanced.

Kazakh language is a mother tongue of Kazakh children studying in Kazakh schools. There are two major goals in teaching the Kazakh language: one is to consider the native language as a science object, which is freely used by the pupil in everyday life, to master the systematic and structural nature of the language not in simple way, but scientifically master the methods of learning (analysis, synthesis, induction, deduction, model, experiment, comparison, control); the second is to master the language speaking through mastering scientific laws.

Kazakh is the mother tongue of primary school pupils. Professor B. Hasanov in his book "Mother tongue is a paternal heritage" writes: "Mother tongue is a language that is characterized by the inner-construction features of the whole language, with a specific people in a realistic historical space, and continuing from generation to generation with its original culture, and for that nation people (regardless of age, gender, belief, occupation or social status) fully and comprehensively serves as a means of communication within the nation" (Hasanuly, 1992). Therefore, the Kazakh language should be a multifaceted, unique subject for primary school pupils. The problem is not to learn by heart the basic concepts of Kazakh grammar, but to explain it wisely.

A. Baitursynov after teaching the letters to primary school pupils created the methods of learning the Kazakh language. This issue has been widely discussed in the study of A. Kydyrshayev, who has studied the methodical heritage of A. Baitursynuly.

A. Baitursynuly gives some explanation to make the textbook known as “Language – Instrument” to be familiar to the country: the name “Language – Instrument” seems alien, as its content also seems alien, because it is new, which has never been before in Kazakh language... When “Language – Instrument” is divided into three years, we have decided to teach in the first year: speech and sentence separation, word and word syllable separation, Kazakh language sounds and their letters; rules on letters to the Kazakh word, forms of words in the Kazakh language. This will be enough for the first year training; because things on the “Language – Instrument” are taught after the children have learned the Kazakh and Arabic alphabets. Teaching children a lot of things quickly and hit or miss, at least it is better to teach hard. Especially for the first year, the “Language – Instrument” is the basis of linguistic education, which requires a strong training (Baitursynuly, 1992).

Here the word “requires a strong training” is the purpose of grammar education. That is, the grammar should be trained strictly to help the learner to be fluent in his or her native language, to be able to read and write. But even though there are many ways to teach that way, why do not the issues of theoretical education and the development of practical skills of the pupils come to the contrary?

Because the theoretical knowledge becomes a reliable tool in practical application and it is possible with the help of habits acquired only during special training.

Reading also applies to this. Although theoretical knowledge is deep, the failure to practice it in life is often the case. The reason for this is that in order to transform the theoretical knowledge into a practical tool, it needs special mastering, developing habits, getting skills.

It is possible to see A. Baitursynuly’s intention to teach the grammar and grammar concepts in the theoretical level in the analysis of N. Kurmanova’s research (Kurmanova, 2001).

Issues related to the development of pupils' thinking skills in primary school and primary education related to grammar, including primary morphology, have always been addressed in articles and publications for the purpose of disseminating and sharing the experiences of scientists, methodologists and school teachers. Particularly, the teaching of grammar problems were discussed in articles and works of A. Iskakov (Iskakov, 1991), S. Rakhmetova (Rakhmetova, 1987), A. Aldamuratov (Aldamuratov, 1983), K. Achanov (1971), B. Katenbaeva (Katenbaeva, Nurgalieva, 1975), R. Kutkhozhina (Kutkhozhina, 1982), A. Isabaev (Isabaev, 1983), Zh. Nurzhanova (Nurzhanova, 2001), N. Kurmanova (Kurmanova, 2001).

Developmental teaching technology, one of the new pedagogical technologies focused on today's quality education, is a teaching system oriented on development of pupils' minds using theoretical methods. An effective way to develop a grammatical concept that is read in accordance with the program of the Kazakh language morphology is to develop the ability of the student to engage in self-motivation and self-censorship. The important role of learning the morphology of the Kazakh language through the use of advanced technology is that not only the student who correctly solves the problem, but also the next time, will be able to learn the best way to solve the problem with optimal quality.

Didactic bases of developmental teaching of morphology (parts of speech) in primary school

In order to recognize didactic foundations based on new pedagogical technology of developmental teaching of morphology in primary school, in our opinion, it is necessary to consider the effective types of pedagogical technologies for primary school.

Pedagogical technology is the process of organizing the learning process itself as a system and establishing diagnostic goals for managing and effectively managing it. The peculiarity of this course is that it is based on the idea that there is a general framework of the learning process, which is based on the idea that it should be based on a particular system and that it should be adapted to a particular learning objective. The book of G.K. Selevko describes about 40 educational technologies (Selevko, 1998).

Let's talk about the most obvious types of developmental teaching ideas.

A. Zankov's system of developmental teaching. Zankov's idea of developmental teaching system is that knowledge itself does not develop anybody and the pupil should understand the outside knowledge through internal zeal and aspiration (Zankov, 1990).

D.B. Elconin – V.V. Davydov's developmental teaching technology. Achieving the intended goals of V.V. Davydov developmental teaching system depends only on the child's activity (Davydov, 1996).

Developmental teaching technology is a teaching system that focuses on using theoretical methods to the mental development of a pupil. An effective way to develop a student's grammatical concept, which is read in accordance with the program of the Kazakh morphology, is to master the ability to actively engage in self-seeking and self-realization. The important role of learning the morphology of the Kazakh language through the use of advanced technology is that not only the student who correctly solves the problem, but also the next time, will be able to learn the best way to solve the problem with optimal quality. According to D.B. Bogoyvlensky (Bogoyvlensky, 1958), such a capacity is called creativity.

In the primary school (4th grade) the following points are taken as the main principles of the developmental teaching of parts of speech:

- the principle of preparing Kazakh language lessons as a problem lesson;
- the principle of developing qualitatively theoretical thinking by using different ideas and thoughts like visual-specific, practical, visual-figurative, abstract, theoretical in activating thinking activity of pupils;
- the principle of taking into account the individual and differentially teaching requirements in teaching to parts of speech;
- the principle of formation step-by-step, algorithmic, heuristic, problematic, creative activities of pupils' thinking activities in the study of language phenomenon;
- the principle of historicity of the developmental teaching to parts of speech;
- the principle of scientific and systematic of the developmental teaching to parts of speech.

Based on these principles, the methods and tools of developmental teaching to parts of speech and the structure of lessons and out-of-class works the main forms of teaching, aimed at developing the research skills of 4th grade pupils other types of work have been identified.

The developmental teaching theory comes from works of I.G. Pestalotszi (Pestalocci, 1981), A. Disterveg (Disterveg, 1956), K.D. Ushinsky (Ushinsky, 1998), Y. Altynsarin (Altynsarin, 1969). And a scientific substantiation of the developmental teaching process is closely connected with the names of L.S. Vygotsky, L.V. Zankov, D.B. Elkonin, V.V. Davydov.

Developmental teaching is a process that takes as the basis the laws of development of being and real life. Development is an eternal, holy movement, a change in time (Philosophical Dictionary, 1996). The goals of developmental teaching:

- pupil is a subject that can develop, improve, and educate himself;
- promotes the development of the child's ability and talent;
- knowledge is not readily available, child is a passive listener, the teacher is not a provider of information, on the contrary, child is a researcher and explorer, and teacher is an organizer of the educational and cognitive activity of the pupil, giving the right guide to his research work;
- the main activity in developmental teaching is a dialogue, an opinion exchange, a disputation, where the teacher's function is the organizer of the dialogue, the guide for children's action and cooperation in one direction and one goal.

Primary school pupils are guided mainly by developmental teaching technology. Because the current textbooks are based on the developmental teaching technology. That is why each primary school teacher should be able to fully master the structure of the teaching technology, methodological foundations, and be creative in his practice.

The structure of developmental teaching technology lesson has a lot of features compared to the traditionally structured lesson. In fact, the structure of developmental teaching technology lesson is divided into three major stages.

1-chart – The structure of lesson of developmental teaching technology (Author's method).

I stage. Orientation-motivational (10 minutes)

II stage. Operational-performance (20 minutes)

III stage. Reflective-evaluation (10 minutes)

Homework (5 minutes)

As described above, the morphology developmental teaching lesson's structure has the following stages:

- I. Orientation-motivational stage.
 - II. Operational-performance stage.
 - III. Reflective-evaluation stage.
- Homework.

Orientation-motivational stage – the stage of the study assignment. Instead of a traditional pedagogical homework assign In order to bring all the pupils to the same level, the teacher prepares the questions and tasks that will remind, supplement and finish the pupils. Determination of educational objectives. Through the content of a series of questions that are readily available to learners, the teacher guides the pupils to identify their learning objectives. On the basis of this, pupils are encouraged to focus on the new topic, and they want to motivate new subjects. In principle, through these two structures 7-8 tasks are performed in 1 stage. In the latter case, the pupil is asked questions or experiences. Why is the pupil surprised? After all, the pupil is not completely familiar with the last task. In fact, this question has come from the past. And the teacher is creating a problematic situation for pupils by linking past and incomplete learning materials. Since the problematic situation is the most

difficult part of the lesson, it is important to focus on the obvious moment. Because the main mechanism is creating this problematic situation. Successful learning of the new topic directly depends on how and in what context the problematic situation is. We would like to tell the teacher the following way. The teacher should feel the pupils as a whole play when creating a problematic situation, which is gradually deepening through leading questions and tasks, based on the knowledge of pupils. Pupils' perception of this stage is recognized by their admiration for the teacher, who has not been able to solve any problem. In creating such an exceptional opportunity, a primary school teacher should be able to find out the inner law of that discipline, and the teacher must successfully combine his emotionality. A problematic situation is a strong incentive for pupils to find out what causes this. And the teacher's sensual speech and explanation serve as a powerful factor in awakening and motivating pupils' cognitive, creative abilities. Learning objectives of this process are defined and put on the agenda.

Before entering a workout-based training program, the teacher should think carefully, which means that the main part of the learning time can be reduced to the organization of the pupil's search and research activities, otherwise the number of exercises that are performed at the lesson will be rapidly completed.

In order to comprehend new material, you first need to know how much the pupils are prepared and how much knowledge they have in the past. Teaching is based on the general psychological features of the children of this group.

Planning for the four levels of learning outcomes at each level of knowledge acquisition allows to determine the readiness levels of the pupils. The ability to apply the knowledge gained from theory in practice is gradually formed.

The main peculiarity of the developmental teaching technology is the level of knowledge acquisition from the analysis, in the direction of synthesis, ie creating a favorable environment for the student to reach the creative stage from the first stage.

Conclusion

By the opinion of the scientists, who laid the bases of the developmental teaching technology, the deduction based on content classifications in the

didactic structure of developmental teaching technology takes an important place. Contextual classifications, along with a deduction, are of paramount importance in the developmental teaching process – contextual reflection.

The didactic relationship between the teacher and the pupil is crucial during developmental teaching grammar concepts for primary school pupils. Considering the relationship between the primary school teacher and the primary schoolmate, one can underline the importance of theoretical concepts in the process of mastering and learning. In the works of D.B. Elekonin and V.V. Davidov, who study the theoretical concepts of primary schoolchildren, they say that pupils have the opportunity to form their scientific thinking from the very beginning. The peculiarities of the communicative process in the theory of the communication in the modern world are well known in connection with the organization of educational activities.

The ability of the primary school pupils to make the grouped grammar concepts is the main goal of the developmental teaching and to achieve it the needed grammar content of education has been systematized. According to the purpose, the methods of education and training have been integrated into a single system. In this regard, the stages of learning process of grouped scientific concept to the pupil in the developmental teaching grammar and morphological concepts to the primary schoolchildren. The teacher's goals for the theoretical teaching of the concept of morphology have been defined.

We can say that the pedagogical experiment has shown the effectiveness of the methodology offered by us and that it has found ways to complement the educational-methodological complex (Toibazarova, 2007).

In summary, the following conclusions were made. Methodology of the developmental teaching of morphology for the 4th grade is considered for the first time. Methods of developmental teaching of morphology proven in practical and qualitative terms (Toibazarova, 2007):

- Theoretical foundations of the 4th grade pupils can be the basis for the formation of morphological concept.
- The morphological concept of pupils of the 4th grade can be developed on the basis of specially selected content of education and special training system.

- The humanistic objective of education is realized only when in the developmental teaching of morphology the “subject-subject” system of relations is maintained in the 4th grade.
- In the developmental teaching of morphology for the 4th grade pupils the framework of the educational foundation – the moral idea should not be dismissed for a moment. Only then could Abai be able to say that he was a “full human”, a pupil’s personality.
- there should not be any inclination in the developmental teaching system. In the traditional system of teaching, all methodological tools are for the teacher, and in most cases the image of the pupil is being taken. In principle, only a methodology that ensures that the teacher and the student’s activities in the educational and cognitive activity are adequate in the developmental education system based on “subject-subject” communication can be viable.

We have already seen the ability to master the early grammar learning through the Kazakh grammar education system by analyzing the best practices that can be a crucial, basic method for the quality of the systematic theoretical training of children. Also, the new dimension is to say that the didactic relationships between the teacher and the pupil discovered new possibilities for the creation of an educational process in the humanist sphere, in the subject-subject relationship that requires mutual co-operation and respect.

In the works of D.B. Elconin and V.V. Davydov, who are studying the mechanisms of teaching theoretical concepts to primary school pupils, pupils say that there is a great potential for scientific thinking. Considering the topic closely related to this issue, we recommend that the primary school students should be guided by the principle that didactic communication between the teacher and the pupil set out correctly from the pedagogical and psychological point of view of theoretical concepts is crucial (Toibazarova, 2008).

References

- „Bilim ty’raly” *Qazaqstan Respy’bli’kasynyn’ Zan’y*. [The Law of the Republic of Kazakhstan “On Education”]. Astana, 2009. (In Kazakh).
- Ahanov K. *5-6 klass „Qazaq tili” oqy’lyg’yna metodi’kalyq nusqay’* [Methodical instruction for 5-6th grade textbook “Kazakh language”]. Almaty, 1971. (In Kazakh).
- Aldamuratov A. *Oqy’s’ylyardyn’grammati’kalyqug’yimdardymen’gery’psi’hologi’i’asy* [Psychology of grammatical concepts of pupils]. Almaty, 1983. (In Kazakh).
- Altynsarin Y. Nachal’noe rukovodstvo k obucheniyu kirgizov russkomu yazyku [The initial guide to teaching Kyrgyz to the Russian language]. In: A. Sitdikov Y. *Altynsari’ninin’ pedagogi’kalyq i’dei’alary men ag’arty’s’ylyq qyzmeti* [Pedagogical ideas and educational activities of Y. Altynsarin]. Almaty, 1969. 258 p. (In Russian, Kazakh).
- Bai’tursynuly A. *Til tag’ylymy*. [Language teaching]. Almaty: Ana tili, 1992. 142-143p. (In Kazakh).
- Bogoyavlensky D.B. *K kharakteristike processov abstrakciy i obobshcheniya pri usvoenii* [To the characteristics of the processes of abstraction and generalization in the process of assimilation]. (In Russian). 1958.
- Davydov V.V. *Problemy razvivayushchego obucheniya* [Problems of developmental teaching]. Moscow, 1986, pp. 62-64. (In Russian).
- Davydov V.V. *Teoriya razvivayushchego obucheniya* [The theory of developmental teaching]. Moscow, 1996. p. 9. (In Russian).
- Disterveg A. *Izbrannye pedagogicheskie sochineniya* [Selected pedagogical compositions]. Moscow: Uchpedgiz, 1956. 374 p. (In Russian).
- Elkonin D.B. *Vvedeniye v psikhologiyu razvitiya*. [Introduction to the psychology of development]. Moscow, 1994. p. 66-83. (In Russian).
- Elkonin D.V, Davydov V.V. *Programma razvivayushchego obucheniya po russkomu yazyku v 1-5 klassah*. [The program of developmental teaching in the Russian language in grades 1-5]. Moscow: Education, 1992. (In Russian).
- Fi’losofi’i’alyq so’zdik*. [Philosophy vocabulary]. Almaty, 1996. 157 p. (In Kazakh).
- Hasanuly B. *Ana tili – ata mura*. [Mother tongue is a heritage]. Almaty, 1992, 272 p. (In Kazakh).
- Igenbaeva B.K. *Ana tili sabag’ynda jeke tulg’anyn’ry’hani’-adamgers’iligin damyta oqyty’ a’distemesi (1-2 synyp)*. [Methods of teaching the spiritual and moral

- development of an individual in the native language. (1-2 grades)*. (PhD Thesis). Almaty, 2002. (In Kazakh).
- Isabaev A. Qazaq tili metodi'kasynyn' teori'i'alyq ma'seleleri. [Theoretical problems of the Kazakh language methodology]. *Qazaq fi'lologi'i'asynyn' kei'bir ma'seleleri [Some problems of Kazakh philology]*. Tashkent, 1983. (In Kazakh).
- Iskakov A. *Qazirgi qazaq tili. [Modern Kazakh language]*. Almaty: Mother tongue, 1991, 222 p. (In Kazakh).
- Katenbaeva B., Nurgalieva. *Morfologi'i'any oqyty'dyn' metodi'kasy [Methods of teaching morphology]*. Almaty, 1975. (In Kazakh).
- Kurmanova N.Zh, Toibazarov N. *Morfologi'i'any damyta oqyty'da oqy's'ylardyn' teori'i'alyq oi'lay'yn damyty'g'a arnalg'an di'dakti'kalyq karti'nalar (1-4-synyp'tar u's'in) [Didactic paintings designed to develop pupils' theoretical thinking in morphology developmental teaching (for 1-4 grades)]*. Aktobe, 2006. 10 p. (In Kazakh).
- Kurmanova N.Zh. *Qazaq mektebinde so'z tirkesi si'ntaksi'sin damyta oqyty' tehnologi'i'asy. [Technology of word syntax development in Kazakh school]*. Aktobe, 2004. 168 p. (In Kazakh).
- Kutkozshina R. *Pa'naralyq bai'lanys [Interdisciplinary communication]. Qazaq tili men a'debi'etin oqyty' ma'seleleri (Metodi'kalyq ji'naq). [Problems of teaching Kazakh language and literature (Methodical Collection)]*. Almaty, 1982. (In Kazakh).
- Kydyrshaev A.S. *S'es'endik tany'dyn' g'ylymi'-a'distemelik negizderi. [Scientific and methodological bases of oral speech recognition]*. (PhD Thesis). Almaty, 2001. 37 p. (In Kazakh).
- Meijer H. (2014). Lifelong learning starts in pre-school – a British approach. *Journal of Modern Science*, Vol. 3(22)2014, pp. 239–254. Publication 30.09.2014. Retrieved (17.05.2017) from: <http://www.jomswsge.com/83575,0,2.html>
- Nurzhanova Zh. *Qazaq tilin ti'imdi oqyty' joldary:A'distemelik qural [Effective ways of teaching the Kazakh language: Methodological tool]*. Almaty: Science, 2001. 129 p. (In Kazakh).
- Orazbaeva F. *Tildik qatynas: teori'i'asy ja'ne a'distemesi. [Language Communication: Theory and Methodology]*. Almaty, 2000. 208 p. (In Kazakh).
- Pestolucci I.G. *Izbrannye pedagogicheskie sochineniya [Selected pedagogical compositions]*. Moscow: Pedagogics 1981. Vol. 2. 416 p. (In Russian).

- Qabatai' B.T. *Ana tili sabaqtarynda oqy's'ylyardy s'yg'armas'ylyqqa bay'ly'a'distemesi. [Technique of pupils' creativity in native language lessons].* (PhD Thesis). Almaty, 2005. 30 p. (In Kazakh).
- Qazaqstan Respy'bli'kasynda bilim bery'di damyty'dyn' 2011-2020 jyldarg'a arnalg'an memlekettik bag'darlamasy [State program of education development in the Republic of Kazakhstan for 2011-2020].* Astana, 2009. (In Kazakh).
- Rahmetova S.R. *Bastay'ys' klastarda qazaq tilin oqyty' metodi'kasy. [Methods of teaching Kazakh language in primary classes].* Almaty: Mektep, 1987. (In Kazakh).
- Selevko G.K. *Sovremennye obrazovatel'nye tekhnologii. [Modern educational technologies].* Moscow: „Public education”, 1998. 253 p. (In Russian).
- Toibazarova N.A. *Bastay'ys' synypta morfologi'i'any damyta oqyty' teori'i'asy men prakti'kasy. [The theory and practice of morphology developmental teaching in primary school].* Aktobe, 2007. 233 p. (In Kazakh).
- Toibazarova N.A. *Bastay'ys' synyptarda qazaq tilin damyta oqyty': teori'i'asy ja'ne prakti'kasy. [Teaching Kazakh language in primary school: theory and practice].* Aktobe, 2008. 238 p. (In Kazakh).
- Ushinskiy K.D. *Pedagogicheskie sochineniya. [Pedagogical compositions].* Vol. 3. Moscow, 1998. 375 p. (In Russian).
- Vygotsky L.S. *Izbrannye psikhologicheskie issledovaniya psikhologii [Selected psychological studies of psychology].* Moscow, St. Petersburg: Piter, 2006. 713 p. (In Russian).
- Zankov L.V. *Didaktika i zhizn' [Didactics and life].* Moscow: Prosveshchenie, 1968. 175 p. (In Russian).
- Zankov L.V. *Izbrannye trudy [Selected works].* Moscow: Pedagogics, 1990. 424 p. (In Russian).
- Zhapbarov A. *Qazaq tilin oqyty' arqyly til damyty'dyn'a'disnamalyq ja'ne a'distemelik negizderi (5-9synyptar). [Methodological bases of language development through teaching Kazakh language (5-9 grades)].* (PhD Thesis). Almaty, 2004. (In Kazakh).
- Zhumabaeva A.E. *Bastay'ys' mekteptegi say'at as'y'kezen'inde ju'rgiziletin til damyty' jumystarynyn' a'distemesi. [Methodology of language development work at the primary school's literacy period].* (PhD Thesis). Almaty, 1998. (In Kazakh).

Received: 22.12.2017

Accepted: 12.02.2018

VIOLETTA ULISHCHENKO
Open International University
of Human Development “Ukraine”
Ukraine, Kyiv
ulish_violetta@ukr.net

Ulishchenko, V. (2018). Osoblyvosti orhanizatsiyi dystantsiynoho navchannya studentiv-filolohiv. [Peculiarities of Distant Learning Organization for Philology Students]. *Intercultural Communication*, ISSN 2451-0998, vol. 1(4)2018, pp. 87–99. (In Ukrainian).

Peculiarities of Distant Learning Organization for Philology Students

ABSTRACT

In the article the views of V. Bykov, N. Morze, V. Kukharenko have been elucidated in reference to organizational principles of distance interactive format of studying subjects at a higher educational institution on the basis of different platforms for placing educational material – Moodle, A Tutor, Prometheus.

Purpose: To analyze how under conditions of limited contact hours and tendencies of encouraging students' independent work a high-quality interaction between participants of educational process in a network can be organized.

Methods: During the research methods of developmental teaching, methods of analysis, synthesis, comparison, connection, quantitative and qualitative analysis, test and other methods have been used.

Conclusions: Up-to-date distant learning is one of the topical and top requested forms of educational interaction between a lecturer and his/her students by means of computer and telecommunication technologies. It gives an opportunity to combine methods used for presentation of educational material (mini-modules containing quintessence of the theoretical meaning with hyperlinks to textbooks, study guides, schemes etc.) with means of student's independent work (texts for listening and comprehending, video clips, interactive tables and schemes).

Distant learning appears to be a deep motivator for individuals' personal growth as far as it gives an opportunity to differentiate those who are able to organize themselves and work fruitfully from those who are unfortunately not able to. Practice of preparing mini-modules for philology students causes difficulties. As a rule, it is connected with the technicalities, designing of interactive (moving) tables and hyperlinks as well as with the design of mini-modules.

Keywords: distant learning, mini-modules, interactive tables, philology students, foreign languages, case study.

ВІОЛЕТТА УЛИЩЕНКО

Відкритий міжнародний університет розвитку людини “Україна”

Україна, Київ

ulish_violetta@ukr.net

Особливості організації дистанційного навчання студентів-філологів

АНОТАЦІЯ

У статті розглядаються особливості організації дистанційного навчання студентів-філологів, аналізуються різні точки зору українських учених, зокрема В. Бикова, Н. Морзе, В. Кухаренка щодо доцільності обрання різних платформ для розміщення учбового матеріалу: Moodle, A Tutor, Prometheus.

Мета: Проаналізувати, як в умовах обмеженої кількості аудиторних годин і надання переваги самостійній роботі студентів організувати якісну інтерактивну взаємодію суб'єктів навчання в мережі.

Методи. Під час дослідження використовувались методи навчання в галузі розвитку, методи аналізу, синтезу, порівняння, зв'язку, кількісного та якісного аналізу, тестові та інші методи.

Висновки. Дистанційне навчання є однією з актуальних і затребуваних форм організації навчальної взаємодії викладача і студентів за допомогою комп'ютерних і телекомунікаційних технологій, Воно надає можливість об'єднати засоби презентації учбового матеріалу (міні-модулі, що містять квінтесенцію теоретичного змісту з гіперпосиланнями; підручники, посібники, схеми тощо) із засобами забезпечення самостійної роботи студента (текстами для аудіювання, відеофрагментами, інтерактивними таблицями і схемами).

Практика підготовки якісних міні-модулів для навчання студентів-філологів, запровадження кейсових технологій (за прикладом західних університетів) викликають сьогодні чимало труднощів. Як правило, це пов'язано з технічною стороною питання, підготовкою інтерактивних (динамічних) таблиць, гіперпосилань, оформленням міні-модулів.

Ключові слова: дистанційна освіта, міні-модулі, динамічні (інтерактивні) таблиці, студенти-філологи, іноземні мови.

Вступ

Темп сучасного життя є надзвичайно динамічним, і людині, яка не хоче зупинятися на тому, що вже досягнуто, прагне нових знань і вмінь, надзвичайно важливо бути в курсі нових розробок, своєчасно оновлювати, розвивати вже сформовані компетенції та компетентності. У цьому розрізі дистанційна форма навчання є однією з найбільш затребуваних. Вона надає змогу кожному студенту обирати свій графік навчального процесу, опановувати теоретичний матеріал за допомогою електронних підручників, аудіо- та відеолекцій; набувати практичних умінь за допомогою віртуальних практикумів, своєчасно отримувати консультацію педагога у режимі off-line та on-line.

Більшість міжнародних компаній сьогодні у своїй структурі вже мають навчально-методичні підрозділи, що за допомогою дистанційного формату навчання забезпечують підвищення кваліфікації своїх працівників, набуття ними нових знань і вмінь, здійснюють психологічний супровід на робочих місцях. Це передусім свідчить про високу затребуваність якісного матеріалу для забезпечення потреб дистанційного навчання.

Окрім того, кожний з вищих навчальних закладів різних форм власності також дбає сьогодні про розвиток центрів дистанційного навчання, інститутів відкритої освіти, які об'єднували б навколо себе тих студентів, які хочуть здобути освіту, але з певних причин не може відвідувати аудиторні заняття. З огляду на варіативність наявних організаційно-методичних моделей дистанційного навчання для української вищої освіти найбільш прийнятною є *очно-заочна*, що передбачає використання комп'ютерних телекомунікацій (на базі одного або декількох навчальних закладів).

Основні положення

Питання організації якісного дистанційного навчання понад два десятиліття є надзвичайно актуальними для обговорення на різного роду конференціях, нарадах, круглих столах тощо. Проблеми, що пов'язані

з обранням відповідної платформи-носія, особливостями структурування навчального матеріалу, специфікою організації навчальної взаємодії у ланцюжку *адміністратор – студент – викладач* були предметом аналізу в роботах В. Бикова, В. Вишнівського, М. Гніденка, Г. Гайдура, А. Заболотького, О. Ільїна, В. Кухаренка, Н. Морзе, та багатьох інших учених.

Ураховуючи визначення дистанційного навчання у наукових публікаціях українських учених (Kukharenko, 2003; Morze, 2008) як форми організації навчального процесу, за якої всі його учасники досягають навчальної мети завдяки інформаційно-комунікаційним технологіям і Інтернет-мережі, маємо зосередитися на специфіці обрання спеціальної e-learning платформи – програмного забезпечення, „*метою якого є створення та управління педагогічним змістом, індивідуалізоване навчання та телетьюторат*” (Vyshnivs'kyu et al., 2014, p. 27). Як запевняють учені, саме платформа дистанційного навчання є центральним елементом, що об'єднує, згуртовує навколо себе всіх суб'єктів навчального процесу – викладача, студентів, адміністратора.

Сьогодні існує чимало e-learning платформ для організації електронного навчання, вони поділяються на дві групи: кодовані (комерційні) та безкоштовні (відкриті), але найбільшу популярність у вищих навчальних закладах України мають три з них – Moodle, A-Tutor, Прометей.

Згідно з аналітичною характеристикою В. Вишнівського, М. Гніденка, Г. Гайдура, О. Ільїна, безкоштовна система управління навчанням *Moodle* надає широкий набір інструментів для задоволення найвищих освітніх потреб. Серед основних переваг Moodle учені вирізняють розширену функціональність, наявність вбудованих засобів розробки та редагування навчального контенту, можливість інтеграції різноманітних освітніх матеріалів (дозволяє здійснювати обмін електронними курсами), модульний принцип подання навчальних матеріалів, зручність і простота використання (Vyshnivs'kyu et al., 2014, p. 40-41).

Програма *A-Tutor* також має модульну структуру, є відкритою для вдосконалення та розширення функціональних можливостей, проте серед її недоліків О. Романовський називає недостатню технічну потужність під час користування, що гальмує процес завантаження файлів, відсутність

функції статистики у повному обсязі, „відсутність можливості розміщувати електронні журнали академічної успішності студентів для конфіденційного аналізу (огляду) й користування” (Romanovs'kuu, 2010, p. 228).

Система дистанційного навчання „Прометей”, що набула поширення в Україні після спільного проекту МОН України і Світового банку реконструкції та розвитку у 2007 році, дає можливість якісно і швидко створити віртуальний університет та організувати дистанційне навчання великої кількості студентів (слухачів). Автор статті проходила курси підвищення кваліфікації на платформі „Прометей”, і, орієнтуючись на власний досвід, може зазначити, що ця платформа дозволяє швидко засвоювати основні опції програми, оскільки відзначається стабільністю в роботі, має зручну модульну структуру, повну автоматизацію навчального процесу, зручний і дружній інтерфейс.

Вивчення досвіду впровадження різних платформ дистанційної освіти (Andreev, 2006, p. 5–7; Kukharenko, 2003; Morze, 2008; Myasnykova et al., 2008; Oliynyuk, 2010, p. 93–101) дало можливість структурувати їхні спільні риси, що допомагають врахувати освітні потреби всіх суб'єктів процесу навчання: отримання нової інформації „тут” і „зараз” (оперативність, зручність у часі та місці навчання), актуальний зворотний зв'язок із викладачем, високий рівень мотивації до набуття нових знань і вмінь, максимальна інтерактивність та індивідуалізація, забезпечення рівного доступу до великого обсягу навчальної інформації, якісних освітніх послуг.

Професорсько-викладацький склад кафедр філологічного спрямування зазвичай не є дуже обізнаним у тому, як має формуватися дистанційний курс, а тому викладачі завантажують на свої сторінки навчальні плани, робочі програми курсу, модульні контрольні, підручники, що є у вільному доступі в Інтернеті. Звісно, що студент не дуже багато зможе взяти для своєї самоосвіти з усього того матеріалу, що начебто і становить основу дистанційного формату. Окрім того, кафедри мають забезпечувати бездоганну очну навчально-методичну роботу, продовженням якої має стати дистанційний формат взаємодії зі студентами. У цьому ракурсі важко не погодитися з Н. Далюк, що важливою умовою успішного впровадження дистанційного навчання є людський чинник: „Якісне ДН можливе лише

тоді, коли у вузі є якісне традиційне навчання. Тільки спираючись на високопрофесійний викладацький склад можна забезпечити зміст навчання, що відповідає світовим стандартам” (Daliuk, 2017, p. 168).

На наше переконання, філологічні дисципліни в дистанційному форматі повинні мати такі структурні складові:

- теоретичні міні-модулі з гіперпосиланнями (кожен з цих міні-модулів являє собою квінтесенцію лекційного матеріалу за логікою його викладання в аудиторії);
- джерельну базу (електронну бібліотеку, що містить не тільки підручники, а також публікації науковців у часописах, статистичні дані, словники тощо);
- віртуальні практикуми (це, за своєю суттю, лабораторії для самостійної практичної роботи студентів, вони містять інтерактивні таблиці, плакати, аудіо-, відеофайли тощо);
- блок завдань для самоконтролю (це, переважно, тести закритого та відкритого формату, репродуктивно-творчі завдання тощо);
- community-блок для проведення ділових симуляційних ігор в мережі;
- зворотний зв'язок із викладачем (для уточнення, обміну файлами тощо).

Для прикладу, розглянемо можливі методи структурування матеріалу для теоретичного міні-модуля за темою „Походження і розвиток мови” навчальної дисципліни „Вступ до мовознавства”.

1. Теоретичний матеріал міні-модуля максимально ущільнюємо, стискаємо до ключових фраз, дефініцій, робимо гіперпосилання. Наприклад, *фрагмент* одного з міні-модулів „*Поняття частин мови*” може мати такий вигляд:

„*Частини мови* – великі за обсягом класи слів, об'єднаних спільністю загального граматичного значення* і його формальних показників*. Питання про сутність та критерії наукової класифікації частин мови перебуває на вістрі дискусій.

Семантичний критерій передбачає віднесення до однієї частини мови слів із спільним загальним граматичним значенням (предметність, дія,

якість тощо). Наприклад, слова зі значенням предметності утворюють клас іменників*. В українській мові до цього класу належать слова, які позначають предмет (стіл, книжка), якість (краса, сила), дію (ходіння, крик), кількість (сотня, тисяча).

Формально-граматичний критерій пов'язаний із змінюванням слів, тобто з їхніми формами* і парадигмами*, що є виразниками певних морфологічних категорій*. Наприклад, іменники змінюються за відмінками і числами, дієслова – за особами і часами, прислівники не змінюються.

Синтаксичний критерій зумовлений виконанням словом певних синтаксичних функцій*. Так, іменник і дієслово в українській мові розрізняють за їхньою здатністю бути головним компонентом атрибутивної конструкції* (тихий спів, але не тихий співати)".

(За матеріалами – Kocherhan, 2001, p. 297-300).

Розглянемо особливості підготовки теоретичного міні-модуля.

- Теоретичний матеріал подається лаконічно, конкретно, прозоро. Відсутні конструкції, що ускладнюють розуміння й запам'ятовування теоретичного матеріалу.
- Візуально матеріал міні-модуля має невеликий обсяг, що суттєво покращує його психологічне сприйняття дорослими людьми. Спрацьовує принцип „Невеликий обсяг – посильна праця”.
- Система гіперпосилань, що полегшує засвоєння нового матеріалу й забезпечує активацію раніше набутих знань. При натисканні курсором на слово студент отримує довідкову інформацію, конкретизацію прикладами. Гіперпосилання не означають, що до попередніх знань студента немає довіри, вони потрібні, коли треба щось уточнити, пригадати, порівняти визначення. Гіперпосилання відкривають не тільки тлумачення поняття та приклади, а також дають додаткову інформацію (джерельну базу) про те, де саме можна поглибити, розширити свої знання з даного питання.
- Шрифтові виділення при невеликому обсязі тексту сприяють кращому візуальному сприйняттю матеріалу, активації зорової пам'яті.

Таким чином, можемо зазначити, що конкретика, лаконізм, простота при невеликому обсязі – основні критерії успіху, яких має дотримуватися викладач-філолог, готуючи теоретичний навчальний матеріал для розміщення на e-learning платформу.

Якість підготовки віртуальних практикумів також заслуговує на особливу увагу, оскільки від змістовності, інтерактивності, оригінальності завдань значною мірою залежить не тільки мотивація тих, хто буде з ними працювати, а також якість здобутих ними практичних умінь. На особливу увагу, вважаємо, заслуговують *динамічні таблиці*. Такі засоби навчання можуть у динаміці показати, як змінюватиметься один-декілька значень зі зміною одного з параметрів. Наприклад, студентам потрібно запам'ятати, а також проілюструвати прикладами, що означає кожний з критеріїв (семантичний, формально-граматичний, синтаксичний, словотвірний). З цією метою ми в програмі Power Point обираємо один із малюнків SMART ART, наповнюємо кожний з визначених нами сегментів прикладами в тій кількості, яка нас влаштуватиме.

Рисунок 1. ПОЧАТКОВИЙ ЕТАП ПІДГОТОВКИ ДИНАМІЧНОЇ ТАБЛИЦІ

Джерело: власна розробка.

На Рис. 1 подано основу, на якій формуватиметься динамічна складова. Завдання динамічної таблиці для студентів полягає в наступному:

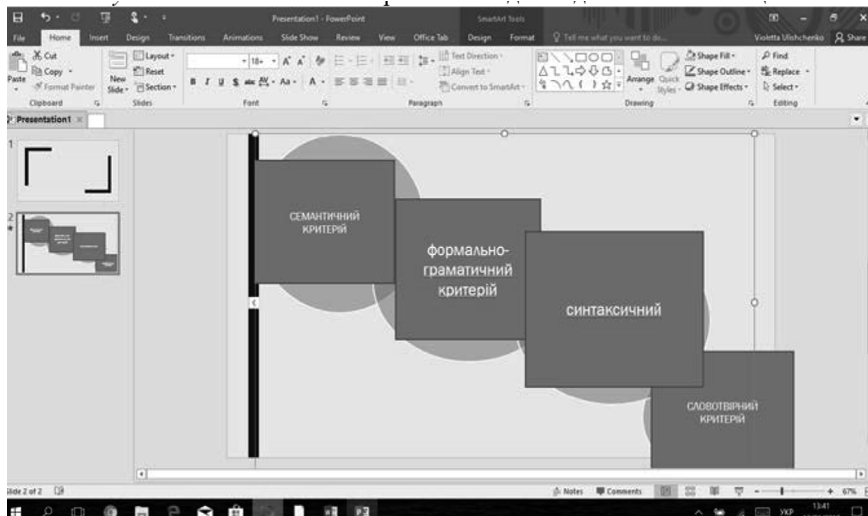
- визначте критерії, що відповідають наведеним прикладам;
- за теорією Л.В. Щерби розташуйте критерії за їхньою значущістю, починаючи з провідного.

Звісно, наведена основа потребує додавання додаткових сегментів – визначення критеріїв (семантичного, формально-граматичного, синтаксичного, словотвірного) і задавання для кожного з них 4-х траєкторій переміщення.

Робота студента із закінченим варіантом динамічної таблиці передбачатиме визначення спочатку критеріїв, які відповідають наведеним прикладам, а потім ранжування критеріїв за їхньою значущістю відповідно до тлумачення Л. Щерби.

Виконане завдання матиме такий вигляд як показано на Рис. 2.

Рисунок 2. ФІНАЛЬНИЙ ЕТАП ВИРІШЕННЯ ЗАВДАННЯ ДИНАМІЧНОЇ ТАБЛИЦІ

Джерело: власна розробка.

Використання динамічних таблиць у дистанційному навчанні має багато методичних переваг, серед яких і такі:

- суттєве підвищення навчальної мотивації;

- ▶ прагнення „тут” і „зараз” розібратися в теоретичному матеріалі, якісно і в повному обсязі виконати завдання;
- ▶ студент набуває можливості вільно визначати наступний крок: або рухатися вперед, або ж повернутися назад з метою додатково з'ясувати для себе недостатньо зрозумілі положення теоретичного матеріалу;
- ▶ можливість кількаразового проходження таблиці з метою підготовки до тестового контролю.

Створення динамічних таблиць може бути і одним із завдань практикуму. Студенти отримують завдання дібрати матеріал з певної теми, структурувати його відповідним чином (викладач у разі потреби пропонує варіанти структурування), а потім подають у вигляді таблиці.

У процесі розроблення власного аналітично-творчого продукту кожний учасник дистанційного формату спілкування не тільки якомога ретельніше засвоює теорію з теми, а також подає цю інформацію структурованою, організованою в просторі. Такий спосіб організації роботи відкриває шлях до якісного виконання багатьох перцептивних дій, що розвивають просторове мислення. „На основі чуттєвого пізнання заданих просторових співвідношень за допомогою складної системи розумових дій людина створює нові просторові образи і виражає їх у словесній чи графічній формі. Це досягається спеціальною діяльністю уяви, що забезпечує сприймання заданих просторових співвідношень, їх розумове творення і створення на цій основі нових просторових образів” (Onyshchenko, 2008). Вважаємо, що розвиток просторового мислення у студентів-філологів має надзвичайно важливе значення, хоча б тому, що філологи переважно застосовують логічні (словесно-понятійні) операції і потребують розвитку вмінь структурувати, мислити об'ємно.

Дистанційне навчання передбачає живе спілкування з навчальних тем у мережі, організацію і проведення симуляційних ігор. Саме для цього обов'язковою складовою є Community-блок. Він містить інформацію про зміст ігор у чаті, час старту on-line взаємодії та можливий розподіл ролей. Звісно, викладач не повинен бути присутній безпосередньо під час гри, але в будь-який час матиме інформацію щодо її перебігу, найбільш цікавих обговорень.

Таким чином, можемо впевнено вести мову про те, що дистанційне навчання є глибоким мотиватором особистісного зростання індивіда. Воно, як лакмусовий папірець, дозволяє диференціювати тих, хто спроможний самоорганізуватися і не хоче втрачати дорогоцінного часу, аби здобути нові знання і вміння. Дистанційне навчання поєднує в єдину систему такі засоби: надання теоретичного матеріалу, забезпечення самостійної роботи студента, інтерактивної співпраці викладача і студента, контролю успішності студента, засоби коригування, доповнення навчального матеріалу.

Практика підготовки якісних міні-модулів для навчання студентів-філологів викликає сьогодні чимало труднощів, які передусім пов'язані з технічною стороною питання. Саме тому для послідовного впровадження дистанційного навчання необхідно систематично проводити семінари з формування ІКТ-компетенцій професорсько-викладацького складу, майстер-класи зі створення електронних навчальних міні-модулів, забезпечувати підтримку у викладачів мотивації готувати і вдосконалювати електронні навчальні матеріали.

Література

- Андреев А.В. Новые педагогические технологии: система дистанционного обучения MOODLE / А.В. Андреев, С.В. Андреева, Т.А. Бокарева, И.Б. Доценко // Открытое и дистанционное образование. – 2006. – № 3 (23). – С. 5–7.
- Вишнівський В.В., Гніденко М.П., Гайдур Г.І., Ільїн О.О. Організація дистанційного навчання. Створення електронних навчальних курсів та електронних тестів. – Навчальний посібник. – Київ: ДУТ, 2014. – 140 с.;
- Далюк Наталія. Організація навчання використанням дистанційних технологій у ВНЗ /Н.Далюк // Intercultural Communication vol. 2(3)2017, pp. 161-180.
- Кочерган М.П. Вступ до мовознавства: Підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів. – К.: Видавничий центр „Академія”, 2001. – 368 с. (Альма-матер)
- Кухаренко В. Віртуальне навчальне середовище “Веб-клас ХПІ” / В. Кухаренко, Н. Савченко, Г. Молодих, Н. Твердохлебова, А. Токар ; за ред. В. Кухаренко. – Х.: НТУ “ХПІ”, 2003. – 59.

- Морзе Н.В. Основы інформаційно-комунікаційних технологій: навч. посіб. для студ. ВНЗ. – К.: Видавнича група BVH. – 2008. – 350 с.
- Мясникова Т.С. Система дистанційного навчання MOODLE / Т.С. Мясникова, С.А. Мясников. – Х.: Изд-во Шейной Е.В., 2008. – 232 с.
- Олійник В.В. Сучасний стан освітньої політики та тенденції розвитку дистанційного навчання в Україні / В.В. Олійник, Л.Л. Ляхощка // Сучасний стан і світові тенденції розвитку дистанційної освіти: інформаційно-аналітичні матеріали; за заг. ред. П.М. Таланчука. – К.: Університет „Україна”, 2010. – С. 93–101.
- Онищенко Ю.В., Коломієць Ю.В. Просторове мислення у вирішенні технологічних завдань // Педагогические науки / 3. Методические основы воспитательного процесса http://www.rusnauka.com/28_NIOXXI_2008/Pedagogica/35455.doc.htm
- Романовський О.О. Шляхи впровадження інновацій, підприємництва та підприємницької освіти в системі національної освіти України: Монографія. – Вінниця: Нова Книга, 2010. – 416 с.

References

- Andreev, A. (2006). Novye pedahohicheskiye tekhnolohyy: systema dystantsyonnoho obuchenyua MOODLE. *Otkrytoe i dystantsyonnoe obrazovanye*. (In Russian).
- Vyshnivs'kyu, V., Hnidenko, M., Haydur, H., Il'yin, O. (2014). *Orhanizatsiya dystantsiynoho navchannya. Stvorenniya elektronnykh navchal'nykh kursiv ta elektronnykh testiv*. Kyiv. (In Ukrainian).
- Daliuk, N. (2017). Orhanizatsiya navchannya z vykorystannyam dystantsiynykh tekhnolohiy u VNZ [Organization of training with the usage of distant technologies at the higher educational institutions]. *Intercultural Communication*, ISSN 2451-0998, vol. 2(3), pp. 161–180. (In Ukrainian).
- Kocherhan, M.P. (2001). *Vstup do movoznavstva: Pidruchnyk dlya studentiv filolohichnykh spetsial'nostey vyshchyykh navchal'nykh zakladiv*. Kyiv. (In Ukrainian).
- Kukhareenko, V. (2003). *Virtual'ne navchal'ne seredovyshche "Veb-klas KhPI"*. Kharkiv. (In Ukrainian).
- Morze, N. (2008). *Osnovy informatsiyno-komunikatsiynykh tekhnolohi*. Kyiv. (In Ukrainian).
- Myasnykova, T.S., Myasnykov, S.A. (2008). *Systema dystantsyonnoho obuchenyua MOODLE*. Kharkiv. (In Russian).

Oliynyk, V. (2010). *Suchasnyy stan osvithn'oyi polityky ta tendentsiyi rozvytku dystantsiynoho navchannya v Ukraini*. Kyiv: Universytet „Ukrayina”. (In Ukrainian).

Onyshchenko, Yu., Kolomiyets', Yu. (2008). Prostorove myslennya u vyrishenni tekhnolohichnykh zavdan'. *Pedahohycheskye nauky: 3. Metodicheskiye osnovy vospitate-l'nogo protsessa*. Retrieved (02.12.2017) from: http://www.rusnauka.com/28_NIO-XXI_2008/Pedagogica/35455.doc.htm (In Ukrainian).

Romanovs'kyy, O. (2010). *Shlyakhy vprovadzhennya innovatsiy, pidpryyemnytstva ta pidpryyemnyts'koyi osvity v systemi natsional'noyi osvity Ukorayiny*. Vinnytsya. (In Ukrainian).

Received: 22.12.2017

Accepted: 12.02.2018

INNA OZHEMA
Open International University
of Human Development “Ukraine”
Ukraine, Kyiv
ozhemainna@gmail.com

Ozhema, I. (2018). The Factors of Students’ Professional Self-Determination at Higher Education Institutions. *Intercultural Communication*, ISSN 2451-0998, vol. 1(4)2018, pp. 101–112.

The Factors of Students’ Professional Self-Determination at Higher Education Institutions

ABSTRACT

Professional life of a person under nowadays conditions is highly vigorous and chaotic. To choose a profession is a sophisticated process which is accompanied by doubts and stress. The attitude to the profession, the career understanding and the meaning of work changes under various factors. The influence of social factors, especially the specificity of the sociocultural conditions of life, interlacing in the complex of the psychological characteristics of the student (motives, experience etc.) is manifested in the peculiarities of his activity, behavior and interaction with others.

Purpose of this article is to analyse the factors of students’ professional self-determination of higher education institutions.

Methods of research:

1. Theoretical methods: analysis and generalization of scientific literature.
2. Empirical methods: for the study was used quantitative research method.

Results. The questionnaire of students showed that social orientation largely determines professional self-determination of a person. Certain factors are important to choose a profession. They are divided into internal (health, vocation, ability, interests) and external (family, friends, career opportunities, the situation at the labor market, the various country and the world’s events). The most important elements for future profession for students were the possibility of employment and the salary. Health conditions are one of the most significant factors for students’ professional self-determination.

Keywords: *self-determination, profession, students, life, factors of vocational decision.*

Introduction

Recent situation in Ukraine at the professions' market has a number of peculiarities: the unstable social and economical situation in our country leads to instability in the world of professions. The demand for certain specialties increase while others remain unclaimed. Young people tend to choose a profession, focusing on its prestige, which does not always coincide with their individual and personal characteristics and capabilities. As a result of incorrect professional choice, many young men and women do not find their place in the profession. In connection with this, psychological and pedagogical studies get special actuality. To assist young people in the conscious determination of their professional direction in modern society acquires particular urgency.

The concept of "career" is widespread in the West (for example, in the United States, career guidance is often called as "career psychology"). In Ukraine there is a traditional use of a word "career" – it is a success in any activity, but with some negative shade (sort of "careerism"). In the Western tradition, the concept of "career" is increasingly connected with irony and condemnation. For example, W. Berg in his book *Career-Super Game*, writes: "A successful career is not a happy chance. Try not to get on the "tooth" to those who managed to make a brilliant career, to the "wolves" of the economy and politics, but learn how to go out and hunt with them. Why not to start persecuting of your colleagues around you? Become a murderer until you become a victim. But you should always remember that this will slightly offend your conscience. However, your enemies, your competitors, your envious – colleagues... they act the same way. Persecution, intrigue, envy do not cause a sensation of shame more" (Berg, 1998, p. 8). D. Super believes that during a lifetime (career) a person is forced to make many choices (career itself is seen like "alternating elections").

In psychology, it is generally accepted that adolescence is decisive for the professional self-determination of the individual. In the conditions of educational-professional activity at this age, the professional self-determination of students turns into a directed and consistently implemented process of evaluating oneself and one's abilities in the chosen profession. It involves the inclusion of all that is associated with the future profession in the structure of life plans and the system of values of the individual.

At the same time, the process of professional self-determination not only does not end by the time of graduation and admission to the university, but continues throughout the period of all professional training. Great importance for successful professional self-determination of students are: the content of training, the forms and methods of organizing the educational process and production practices, the extra-curricular activity of students, the educational environment of the institution as a whole.

In the national science, the issues of professional self-determination were dealt by M.M. Bakhtin, L.I. Bozhovych, O.I. Holovakha, Yu.M. Zabrodin, E.F. Zeer, E.A. Klimov, N.I. Konyukhov, A.K. Markova, V.D. Shadrikov, S.N. Chystyakova, P.A. Shavir. The age-related questions of professional self-determination in adolescence age were researched by: L.I. Bozhovych, I.V. Dubrovina, I.S. Kon, L.M. Mitina, N.S. Pryazhnikov.

The choice of profession is a difficult and rather paradoxical task. The paradox lies in the fact that on the one hand, each profession is a complex world, which requires years of studying and training and the adaptation of a young specialist to a professional community. On the other hand, before any profession choosing a person should know in advance what his or her preferences are.

The purpose of this article is to analyze the factors of students' professional self-determination of higher education institutions.

Methods of research. Theoretical methods: analysis and generalization of scientific literature. Empirical methods: for the study was used quantitative research method.

Concepts: self-determination, professional and life self-determination, professional choice, vocational guidance

Before we can say anything meaningful about the factors which influence on the student's self determination, it is necessary to consider what self-determination means and which types of self-determination exist.

Self-determination of a person is a concept that plays a key role in the formation of his personality. It is an active process of understanding yourself, your place in society and your mission in life, multistage process of human

development. Self-determination of a person is influenced by many factors, the main of which are personal characteristics – the responsibility degree, the psyche stability, the adequacy of reality perception, and others.

Life self-determination of a person is a conscious activity of a person in identifying and introducing into everyday reality his life position. Life self-determination of a person determines the psychology of a person, giving interpretation to such important concepts as justice, freedom, development. From this perspective it is the basis for setting goals and setting life's guidelines. In a high degree, a self-determined person gets the ability to reveal his abilities, an active participation in the life of society and harmonious life in general. A key role in the process of life self-determination belongs to the consciousness; although to some degree it is influenced by external circumstances. So, the life self-determination of a person is his up close and personal, one might say, an existential choice. It cannot be done without the clear priorities' setting and a strategy of being worked out on the basis of personal experiences. In the final analysis, self-determination directly follows from the meaning of human life and its value orientations. In addition, life self-determination is inseparably linked with the personal, professional and social self-determination of a person.

In psychological science there is no single definition of the concept of “professional self-determination”. So, professional self-determination – the decision-making process related to the professional development. Professional self-determination is a self-determination of person with regard to worked out in society (and accepted by the person) criteria of professionalism. E.A. Klimov distinguishes two levels of professional self-determination:

- ▶ gnostic level (restructuring of consciousness and self-consciousness);
- ▶ practical level (real changes in a person's social status) (Klimov, 1983, pp. 62-63).

E.F. Zeyer highlights the problem of individual self-determination in the context of applied psychology, where professional self-determination is noted as:

- ▶ by selectivity, in attitude of individual to the world of professions;

- by choice, taking into account individual qualities and characteristics of a person, as well as socio-economic conditions and requirements in the profession;
- constant self-determination of subject throughout life;
- by determination of external events (change of residence, the termination of training);
- by manifestation of social maturity of the individual with a close relationship of self-realization (Zeyer, 2003).

The choice of a profession depends on the well-being of a person. A well-chosen profession enhances a person's self-esteem, forms a positive vision on himself, increases his life satisfaction, reduces the risk of physical and mental health problems, etc. Professional, pragmatist motives form gradually, beginning with the outstripping ideas about their forthcoming professional activity. That is why the choice of profession is an extremely important step in the life of a person who chooses his way of life. Vocational guidance and professional counseling is the "orientation" of the optant, whereas professional self-determination is more correlated with the "self-orientation" of the student acting as a subject of self-determination (Klimov, 1983, pp. 15-21).

The main (ideal) aim of professional self-determination is to form gradually the client's inner willingness to plan independently and consciously, to adjust and realize the prospects of his development (professional, life and personal) (Pryazhnikov, 1999, pp. 45-46).

As mentioned above, professional self-determination is not only the choice of a particular profession, but often the choice of a whole life. It is a reminder that abroad, according to D. Super, a close concept "career" assumes a constant change of various life roles and the fulfillment of these roles. (Super, 1957).

The choice of a profession is determined, first of all, by the interests of a person. In addition to interests, the person who chooses the future profession should evaluate and take into account his objective abilities – level of training, health status, material conditions of family, etc. There are various approaches in professional self-determination:

- sociological – when society poses challenges to the individual;
- socio-psychological – step-by-step decision-making by the individual, as well as harmonizing the needs of society and personal preferences;
- differential-psychological – the formation of an individual life system.

Symbolically distinguish the interrelated stages of professional self-determination of students:

- preschool stage, including the formation of initial labor skills;
- primary and high school, that includes the recognition of the work role in the life of the individual through participation in various types of activities: educational, game, work.

Today, a new role is assigned to vocational guidance: the need to create conditions for psychological and pedagogical support of students in their professional self-determination, to help to identify professional interests, inclinations, to determine real opportunities for mastering a particular profession, successful socialization in society and active adaptation at the labor market. Psychological and pedagogical support in students' self-determination is aimed at realizing of conscious choice of profession.

As university training program should provide students with career guidance information about the directions and specialties of the university, bachelor's profiles, preparation for the Master's degree programme, professions and job opportunities, advanced training in the system of additional professional education so, there is a need to use modern innovative technologies, description of professions and factors that determine future profession, to ensure free access of students to information career guidance resources.

Factors that Influence on Students' Professional Self-Determination

With all the variety and productivity of the conducted studies, the problem of providing effective assistance to students in professional self-determination at the stage of entering the professions' market remains unsolved.

According to Kęstutis Trakšėlys (Kęstutis Trakšėlys, 2016, p. 432) the modern world gives weight to education, as well. Education has to become the sole and essential instrument to help to rise from any social class to a higher stratum. The surveys of graduates looking for a job are only summary statistics that provide framework image on unemployment of the graduates, but cannot describe the specifics of individual fields of study and in particular the quality of employment of individual groups of university graduates itself (O. Bočáková, D. Kubíčková, 2016, p. 57). To increase the effectiveness of the educational process and to study the dynamics of professional view of students, a questionnaire was conducted among students of Open International University of Human Development “Ukraine”, specialty “Philology (Translation)”. The aim of the research method was to identify the general characteristics of the professional view of students. The results of the survey showed that first-year students have a rather vague idea of themselves as future specialists. The first-year students named the most significant qualities of professional translators: talent, communication, good memory. These characteristics can be attributed to specialists of any other profession.

Other aim of questionnaire was to survey the change in the level of professional view after two years of study. In the third year, on the basis of integration of theoretical knowledge and acquired practical skills, students were found to have a more accurate idea of the future profession. A generalized image of oneself as a professional was formed, the level of preparedness for the future work increased, the outlook was expanded, the value orientations under the influence of micro environment of the university were changed. The notion of professional characteristics has become more differentiated. Professional qualities of translator for students started to be: at least rudimentary knowledge of the language, high literacy, attention, knowledge of special vocabulary, good diction, emotional stability, communicative competence, to use information technology in practical work.

Certain factors are important to choose a profession. They are divided into external and internal. To the external factors belong: position of parents, the opinion of friends and people, the demand at the profession's market of one or other profession, requirements which demand profession to the

state of health, psycho-physiological properties and psychological qualities of a person, social conditions, prestige and image of professions in society, the media, etc. The prestige of the profession is the main factor of choice for youngest people. About demand can be said the same. Those professions that are in demand today in the profession's market may be unclaimed tomorrow and conversely. Salary in the choice of profession plays a critical role. For some jobs starting salary can be very high, in time it will not increase; for others it grows with the years, and after a while the second will greatly overtake the former. The opinions and desires of relatives, especially parents, are the most ambiguous condition of choice. On the one hand, the older generation has experience that needs to be used, but from the other side is different, they are not always well proficient in the structure and dynamics of the modern profession's market.

Internal factors are human abilities, talents, desires and believes. There is no need to set the bar above capabilities. It is not necessary to dive with a head in medicine, if chemistry and biology were complex. A teacher without creativity, patience, and love to the children will conceal himself in a mental disorder. Work should bring a favor and it should be interesting for the employee, not only from its material side, but also from the content.

One of the most essential problems of modern higher education is the construction of the studying process as the basis of formation of student motivational sphere. For a long time there existed a belief that higher levels of motivation would lead to better performance. This kind of thinking lead to the attempts to improve the productivity and efficiency of people, whether as employees, students or citizens, using external incentives such as deadlines, performance targets, testing, grades, performance-based remuneration, prizes and fines or other forms of reward and punishment (Zielicz, 2017, p. 186) In general terms, a motivation of educational-professional activity is considered as a set of needs and motives that determine the various forms of activity of all subjects of educational process at higher education institutions. Researchers note the need to identify the conditions associated with the formation of positive attitude of students to the training and future professional activity. The positive attitude of student to the process of studying at higher education institutions

moves with the development of motives which ensure self-development, self-realization, self-education of student personality and the desire to gain professional competence, skills, abilities and qualities.

Motivation of student educational-professional activity is a system of psychological factors, which represents the unity of student motivation to educational-professional activity for solving specific problems and educational tasks of future professional activity in the conditions of continuation of mental activity in non-stimulating circumstances.

It should be noted that the motivation of educational-professional activity is poly-motivated as student's activity has different sources. It is accepted to allocate three types of sources of activity: internal, external, personal.

The internal sources of educational-professional motivation include cognitive and social needs, needs of the future profession.

External sources of educational-professional motivation are determined by conditions of the student's life, which include requirements, expectations and opportunities. Requirements are related to the need of observance of social norms of behavior, communication and activities. Expectations characterize the attitude of society to studying as to a standard of behavior, which is accepted by person and allows to overcome the difficulties connected with the implementation of educational-professional activity. Opportunities are objective conditions that are necessary for deployment of educational-professional activity (availability of higher education institutions, manuals, textbooks, library etc.).

Among the mentioned sources of activity, which motivate educational-professional activity, personal resources are taken into account: interests, needs, settings, standards and stereotypes, and others that determine the desire for self-improvement, self-realization in educational-professional activity. The interaction of internal, external and personal sources of motivation affects the nature of educational-professional activity and its results.

Determination of motivation factors of educational-professional activity gives the possibility of further research in this direction and the development of recommendations concerning motivation formation of motivation of student' educational-professional activity at higher educational institutions.

Conclusions

In the conditions of modernization of education in our country and a dynamically developing of professions' market, ahead the young man who makes a choice arise a difficult task of determining a professional path – professional self-determination of individual. Professional self-determination of students is a part of life self-determination of the individual, which acquires special relevance in the process of professional training.

Defining characteristics of professional self-determination of students at higher educational institutions are insufficient awareness and increased social dependence of professional choice, weak differentiation of professional attitudes, while reducing the interest in the content of future activity. The key factor in the successful professional self-determination of students is a positive self-conception as the basis for the formation of a positive image of the individual – a system-forming component of the functional structure of self-determination.

Student's self-perception as a future specialist is a psychological condition for the professionalization of personality, formation of professionally important qualities, and responsible attitude to future work. As the questionnaire showed, during the studying period students are more adequately formed professional image: an image of an interpreter, who has a specific set of professional qualities necessary for successful activity is created. The profession difficulties which are associated with training, acquisition of certain knowledge, skills and habits are understood better.

References

- Alekseyeva, L.N. (2004). *Lichnostno-professional'noye stanovleniye i razvitiye cheloveka [Personal-professional formation and development of a man]*. Arkhangel'sk: Pomorskiy universitet, 118 p. (In Russian).
- Arnold, J. (1997). *Managing Careers into the 21st Century*. London: Paul Chapman Publishing.
- Augene Dalya, Bobrova Laymute, Chernyauskayte Egle (2014). Faktory, vliyayushchiye na professional'noye samoopredeleniye podrostkov iz semey sotsial'nogo riska [Factors of Vocational Decision of Teenagers from Disadvantaged Family]. *Society and Economy of Post-Soviet Space*, ISBN 978-5-4353-0094-9, Issue VIII, pp. 81-93. (In Russian).

- Augene Dalya, Bobrova Laymute, Drimbene Monika (2015). Vliyaniye roditeley na professional'noye samoopredeleniye uchaschikhshya: empiricheskoye issledovaniye mneniya roditeley [The Influence of Parents to Pupils' Professional Career Decision: the Empirical Research of Parents' Opinions]. *Society and Economy of Post-Soviet Space*, ISBN 978-5-9906325-4-7, Issue XII, pp. 36-45. (In Russian).
- Belousova, I.D. (2006). Didakticheskiye usloviya vnedreniya informatsionnykh tekhnologiy v protsess obucheniya studentov vuza [Didactic conditions of introduction of information technologies in the process of students' teaching at higher educational institutions]. (The abstract of PhD Thesis). Magnitogorskiy GU. Magnitogorsk: Magnitogorskiy GU. 22 p. (In Russian).
- Berg, V. (1998). *Kar'yera – superigra [Career – Super Game]*. Moscow: AO Inter-ekspert, 272 p. (In Russian).
- Bočáková, O., Kubičková, D. (2016). Secondary schools and institutions of higher learning graduates employability on the labour market. *Journal of Modern Science*. Vol. 2/29/2016, pp. 55–70.
- Bogdanova, O.V. (2001). *Samosoznaniye kak faktor professional'nogo samoopredeleniya prakticheskogo psikhologa [Self-perception as a factor of professional self-determination of a practical psychologist]*. (PhD Thesis). Moscow. 255 p. (In Russian).
- Brown, D. (2002). *Career choice and development*. San Francisko: Jossey-Bas., 535 p.
- Encyclopedia Princetoniensis: The Princeton Encyclopedia of Self-Determination*. Retrieved (27.12.2017) from: <https://pesd.princeton.edu>.
- Klimov, E.A. (1993). *Razvivayushchiysya chelovek v mire professiy [Developing person in the world of professions]*. Moscow. 165 p. (In Russian).
- Klimov, E.A. (1995). *Obraz mira v raznotipnykh professiyakh [Image of the world in various professions]*. Moscow. 223 p. (In Russian).
- Klimov, E.A. (1996). *Psikhologiya professional' [Psychology of professional]*. Moscow-Voronezh. 400 p. (In Russian).
- Klimov, E.A. (1996). *Psikhologiya professional'nogo samoopredeleniya [Psychology of professional self-determination]*. Rostov-na-Donu. 512 p. (In Russian).
- Klimov, E.A. (2004). *Psikhologiya professional'nogo samoopredeleniya [Psychology of professional self-determination]*. Moscow: Akademiya. 304 p. (In Russian).
- Markova, A.K. (1996). *Psikhologiya professionalizma [Psychology of professionalism]*. Moscow, 308 p. (In Russian).

- Maslow, A. (1970). *Motivation and personality*. Joanna Cotler Books; 2nd edition. 400 p.
- ProfGid*. Retrieved (27.12.2017) from: <https://www.profguide.ru/test/category/proforient> (In Russian).
- Proshchitskaya, E.N. (1993). John Holland o vybore professii [John Holland about the choice of profession]. *Shkola i proizvodstvo [School and production]*. No.4, pp. 20-22. (In Russian).
- Pryazhnikov, N.S. (1991). *Proforiyatsionnyye igry: Problemnyye situatsii, zadachi, kartochnyye metodiki [Vocational guidance games: Problem situations, tasks, card techniques]*. Moscow: Izdatelstvo MGU. 87 p. (In Russian).
- Pryazhnikov, N.S. (1996). *Professional'noye i lichnostnoye samoopredeleniye [Professional and personal self-determination]*. Moscow: Institut prakticheskoy psikhologii, Voronezh: NPO "MOD·EK". 246 p. (In Russian).
- Pryazhnikov, N.S. (1997). *Psikhologicheskiy smysl truda [The psychological meaning of labor]*. Moscow: Institut prakticheskoy psikhologii; Voronezh: NPO "MOD·EK". 352 p. (In Russian).
- Pryazhnikov, N.S. (1999). *Teoriya i praktika professional'nogo samoopredeleniya [Theory and practice of professional self-determination]*. Moscow: MGPI, 108 p. (In Russian).
- Psikhologiya i psikiatriya*. Retrieved (27.12.2017) from: <http://psihomed.com/professionalnoe-samoopredelenie/> (In Russian).
- Super, D. (1957). *Vocational development: a framework of research*.
- Trakšelys, K. (2016). Adults and old people learning opportunities: case of Lithuania. *Journal of Modern Science*. Vol. 1/28/2016, pp. 431–456.
- Yakimova, N.S. (2011). Profesiynne samoviznachennya i profesiyna oriyentatsiya molodi: suchasni tendentsiyi ta problem [Professional self-determination and professional orientation of youth: modern trends and problems]. *Demografiya ta sotsial'na ekonomika*. No. 1(15). Pp. 142-149. (In Ukrainian).
- Zeyer, E.F. (1998). *Lichnostno-oriyentirovannoye professional'noye obrazovaniye [Personal-oriented vocational education]*. Ekaterinburg. 264 p. (In Russian).
- Zeyer, E.F. (2003). *Psikhologiya professiy [Psychology of professions]*. Moscow: Akademicheskij proyekt. 336 p. (In Russian).
- Zielicz, A. (2017). Autonomy, Mastery, Purpose – a basis for good practice in organising university courses. *Journal of Modern Science*. Vol. 1/32/2017, pp. 183–208.

ANDRIY ULISHCHENKO
National Pedagogical
Dragomanov University
Ukraine, Kyiv
ulish@ukr.net

Ulishchenko, A. (2018). Osobystisni yakosti vykladacha-filoloha yak chynnyk fakhovoyi samorealizatsiyi. [The Personal Qualities of the Teacher-Philologist as a Factor of Professional Self-Realization]. *Intercultural Communication*, ISSN 2451-0998, vol. 1(4)2018, pp. 113–129. (In Ukrainian).

The Personal Qualities of the Teacher-Philologist as a Factor of Professional Self-Realization

ABSTRACT

The article deals with personal qualities and abilities of teacher-philologist, particularly with the ones necessary for successful professional activity in both higher and general secondary educational institutions.

Purpose: Based on the analysis of scientific literature concerning the significant professional characteristics of a philologist, as well as the pedagogical context of his activity, the aim of the article is to find out features of emotional substructure within the structure of pedagogical abilities, individual factors of the implementation of the communicative approach in the study of foreign languages. Besides, to consider conditions of effective specialist's self-realization, as well as focus attention on the psychological qualities of the teacher of literature, which determine the high level of interpretive consciousness formation; on competencies which are important from the point of view of professional activity psychology.

Methods: During the research, methods of developmental teaching, methods of analysis, synthesis, comparison, connection, quantitative and qualitative analysis, test and other methods were used.

Conclusions: The professional orientation of an individual determines success of self-realization, motivates fruitful activity, orientates to the new goals that arise in the process of this activity, and raises satisfaction from work on the specialty to a high level.

The professional personality of teacher-philologist contains a complex of moral-volitional, emotional, intellectual, creative, aesthetic, socio-cultural, communicative qualities; communicative information, cognitive and emotional skills.

The effectiveness of the study of psychological features of the professional development in a teacher-philologist directly depends on the analysis of factors common to teachers of higher education, as well as specific, purely professional ones.

Keywords: *professional personality of the teacher-philologist, psychology of professional activity, model of communicative abilities, emotional substructure, art-pedagogical orientation.*

АНДРІЙ УЛІЩЕНКО

Національний педагогічний університет

імені М.П. Драгоманова

Україна, Київ

ulish@ukr.net

Особистісні якості викладача-філолога як чинник фахової самореалізації

АНОТАЦІЯ

У статті розглядаються особистісні якості і здібності викладача-філолога, необхідні для успішної професійної діяльності як у вищих, так і в загально-освітніх навчальних закладах.

Мета дослідження. Грунтуючись на аналізі наукової літератури, що стосується професійно значущих характеристик філолога, а також педагогічного контексту його діяльності, з'ясувати особливості емоційної підструктури в структурі педагогічних здібностей, індивідуальні чинники реалізації комунікативного підходу під час вивчення іноземних мов, розглянути умови ефективної самореалізації фахівця, акцентувати увагу на психологічних якостях викладача літератури, що визначають високий рівень сформованості інтерпретаційної свідомості, на компетентностях, важливих з погляду психології професійної діяльності.

Методи: практичні та теоретичні.

Висновки. Професійна спрямованість особистості визначає успішність самореалізації, мотивує до плідної діяльності, орієнтує на нові цілі, що виникають у процесі цієї діяльності, підносить задоволення фахом на високий рівень.

Професійна особистість викладача-філолога містить комплекс морально-вольових, емоційних, інтелектуальних, творчих, естетичних, соціально-культурних, комунікативних якостей; комунікативно-інформаційних, когнітивних та емоційних умінь.

Результативність дослідження особливостей психології фахового розвитку викладача-філолога безпосередньо залежить від аналізу як спільних для педагогів вищої школи чинників, так і специфічних, суто професійних.

Ключові слова: професійна особистість викладача-філолога, психологія професійної діяльності, модель комунікативних здібностей, емоційна підструктура, художньо-педагогічна спрямованість.

Вступ

Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року визначає одним із пріоритетних завдань суттєве підвищення якості вищої освіти, забезпечення особистісного розвитку людини відповідно до її індивідуальних здібностей, потреб на основі навчання впродовж життя, оскільки це є необхідною умовою сталого демократичного розвитку суспільства. Підготовка кваліфікованих кадрів, конкурентоспроможних на ринку праці і здатних виконувати ці завдання, мотивованих до творчої праці, професійного розвитку, освоєння та впровадження наукоємних та інформаційних технологій, передбачає якнайширше впровадження здобутків психологічної науки в педагогічну практику.

Для психології вищої школи, яка досліджує особливості педагогічної взаємодії викладача і студента, найрізноманітніші “особистісні фактори”, з якими пов’язані закономірності функціонування психіки студента як суб’єкта навчання, особливості професійної діяльності викладача, важливою є увага як до універсальних психологічних чинників фахової діяльності, фахового вдосконалення викладача будь-якої спеціальності, так і до професійних особливостей, пов’язаних саме з конкретною спеціалізацією викладача.

Проблема професійного розвитку викладача-філолога і в процесі викладання філологічних дисциплін, і під час здійснення інших видів особистісно значущої діяльності залишається актуальною в сучасній

педагогіці та психології, бо гуманітарна освіта загалом, а філологічна зокрема є духовною основою суспільства.

Психологічні особливості розвитку педагогічних здібностей викладачів

Професія викладача-філолога, що має характерні саме для неї особливості, є багатовекторною, оскільки передбачає інтеграцію суто філологічної обізнаності з ґрунтовною психолого-педагогічною підготовкою.

Психологічним особливостям розвитку педагогічних здібностей викладачів вищого навчального закладу присвячує своє дослідження Т. Матвійчук (Matviychuk, 2009). Вона звертає увагу на умови ефективної фахової діяльності викладача вищого навчального закладу, що залежать від рівня професійного досвіду. Для молодого викладача – це емоційна стабільність, відкритість для людей, енергійність і гнучкість у розв’язанні педагогічних ситуацій, особлива чутливість до навколишнього світу, позитивне ставлення до студентів та інших учасників освітнього процесу. Для досвідченого – професійна конкурентоспроможність, упевненість у собі, позитивне ставлення до педагогічної діяльності, емоційна стабільність, багатий внутрішній світ, високий творчий потенціал, розвинена інтуїція (Matviychuk, 2009, р. 8). Дослідниця, порівнюючи психологічні особливості викладачів-філологів і викладачів-математиків, стверджує, що педагогічна діяльність розвиває у всіх викладачів чутливість до внутрішнього світу іншої людини, здатність розуміти і емпатійно ставитися до студентів, навчає одержувати задоволення від своєї професійної діяльності. Однак у процесі педагогічної діяльності гуманітаріїв специфічним є збільшення ступеня виразності саме комунікативних, літературних здібностей, асоціативне багатство мовлення, високий рівень розвитку вміння розрізняти смислові, образні, емоційні відтінки слова. Тобто в структурі педагогічних здібностей викладачів філологічних дисциплін винятково важливу роль відіграє емоційна підструктура, якою є педагогічна чутливість.

Інтегрування лінгвістичного та соціокультурного аспектів під час навчання іноземних мов, тобто комунікативний підхід, що прийшов на зміну ґраматико-прикладному, стверджує О. Пісоцька, потребує від викла-

дача розвиненої мотивації до постійного вдосконалення комунікативних навичок, які допомагають залучати студентів до діалогу культур різних народів через сприйняття найрізноманітніших текстів. Така вмотивованість є важливою особливістю професійного мислення педагога вищої школи, оскільки стає основою для співтворчості, для взаєморозуміння студентів і викладачів, для формування потреби зрозуміти духовний світ, особливості культури представника іншої ментальності (Pisots'ka, 2011, p. 198-201).

Н. Кучеренко особливий акцент робить на психолого-педагогічній підготовці студентів, що в майбутньому викладатимуть іноземні мови, і пропонує ряд заходів, що цілеспрямовано сприяють розвитку вмінь ефективно працювати в групі, “прискоренню адаптації до педагогічної професії, формуванню самоорганізації, рефлексії та позитивних мотивів самоосвіти, що надає впевненості майбутнім викладачам іноземних мов у власних професійних можливостях” (Kucherenko, 2010, p. 279). На думку дослідниці, важливою особливістю психолого-педагогічної підготовки студентів, а також фахового розвитку молодого викладача іноземної мови є впровадження наставництва (менторства), яке має виконувати передусім не функцію контролю за професійною діяльністю викладача, а допомагати навчатися в процесі консультування, психологічно адаптуватися до педагогічної роботи.

Професійна самосвідомість

На наш погляд, особистість викладача, його творчий потенціал є основою плідної діалогічної взаємодії під час вивчення літератури у вищому освітньому закладі. Психологічні якості викладача, що допомагають налагодити творче співробітництво зі студентами, усвідомити рівень своєї майстерності (порівняно із змодельованим в індивідуальній свідомості образом ідеального педагога), великою мірою визначають орієнтири для подальшого професійного зростання. Професійна самосвідомість, інтенсивність її розвитку залежать від різних гармонійно взаємопов'язаних компонентів. По-перше, це адекватно висока самооцінка себе як фахівця, що є умовою впевненої діяльності емоційно

врівноваженої людини, яка не потерпає від внутрішніх суперечностей, не зазнає деструктивного впливу зовнішніх конфліктів. Високий рівень самооцінки неодмінно має бути пов'язаний з критичним ставленням до самого себе, внутрішньою потребою постійно порівнювати свої адекватно усвідомлені і оцінені можливості з вимогами соціуму, з умінням самостійно ставити перед собою реалістичну, досяжну мету. По-друге, це емоційне позитивне сприйняття і себе як фахівця, і світу довкола. Умовами вдосконалення професійної самосвідомості є відкритість до здобуття нових знань, навичок, до формування власного іміджу на засадах конгруентності, здатність змінювати звичні стереотипи фахової діяльності відповідно до нових життєвих завдань, перевага демократичних взаємин з колегами, керівництвом, що сприяє створенню внутрішньої позитивної мотивації педагогічної роботи.

Рівень професіоналізму викладача-філолога визначає розвинена естетична свідомість, що характеризує естетичне ставлення людини до дійсності. Її найістотнішими елементами є естетичні почуття, естетичний смак, естетичний ідеал (Estetyka, 2010, p. 54). Естетична діяльність викладача-філолога являє собою синтез і практичних умінь, і теоретичних знань, що актуалізуються у процесі творчого прочитання художнього тексту і презентуванні власної інтерпретаційної моделі. Вона пов'язана зі сприйняттям та оцінкою художніх явищ, з розвинутою здатністю вдосконалювати свою почуттєву, комунікативну культуру, підвищувати рівень естетичного судження. Зауважимо також, що визначальним чинником у процесі формування і вдосконалення естетичної складової педагогічної діяльності викладача є здатність до саморегуляції, що виявляється в усвідомленому використанні педагогом свого життєвого і професійного досвіду (Вакугов, 2001, p. 14-15).

Процес художнього сприйняття мистецьких цінностей передбачає активну діяльність реципієнта, вимагає знання специфіки впливу мистецтва на свідомість, творчої співпраці, розвинених здібностей і смаку, естетичного досвіду і здатності психологічно налаштуватися на об'єкт сприйняття. Рецепція твору мистецтва завжди передбачає варіативність, множинність і навіть ірраціоналізм, адже йдеться про "природну для художнього

мислення та художнього пізнання світу властивість незавершеності, яка співіснує й однаковою мірою є обов'язковою, як і всі інші властивості)" (Estetyka, 2010, p. 214).

Фактори ефективної діяльності вчителя

Цікавими з погляду з'ясування психологічних особливостей викладача вnz є дослідження факторів ефективної діяльності вчителя загальноосвітньої школи (Вакугов, 2001; Vvedenskyu, 2003; Popova, 1996), у яких ідеться про емоційну сферу педагога, від якої залежить рівень комунікативної взаємодії з учнями. Особливу роль відіграють чуйність, тактовність, справедливість, об'єктивність. У контексті впровадження особистісно орієнтованого підходу в системі вищої школи такі особистісні якості педагога мають також пріоритетне значення, оскільки визначають рівень компетентності фахівця. У роботі "Компетентність у сучасному суспільстві" (Raven, 2002) британський психолог Дж. Равен подає розгорнуте тлумачення професійної компетентності як феномена, що має велику кількість складових, пов'язаних із когнітивною, і з емоційною сферами. Ці складові являють собою основу ефективної поведінки людини, здатної виконувати свої професійні обов'язки, а види компетентності (Дж. Равен вирізняє 37 видів) є мотивованими здатностями, бо саме внутрішня мотивація має бути основою для виявлення і оцінювання компетентності. Назвемо деякі компетентності, що, на наш погляд, є найбільш важливими з погляду психології професійної діяльності викладача-філолога і такими, що допомагають досягати особистісно значущих цілей: залучення емоцій у процес діяльності; готовність і здатність самостійно навчатися; упевненість у собі; самоконтроль; адаптивність (відсутність відчуття безпорадності); увага до проблем, пов'язаних із досягненням визначених цілей; критичність мислення; готовність використовувати на шляху до мети нові ідеї, інновації; наполегливість; довіра; особиста відповідальність; здатність спонукати інших людей працювати згуртовано заради досягнення мети; здатність слухати людей і брати до уваги сказане ними; здатність розв'язувати конфліктні ситуації (Raven, 2002, p. 273-298).

Досліджуючи особливості розвитку професійної компетентності вчителя-словесника Т. Міхеєва (Mukheeva, 2015) окремий акцент робить на психологічному змісті професійної компетентності педагога, який необхідно актуалізувати в процесі особистісного і фахового зростання, на психолого-акмеологічних чинниках, що виявляють себе у високому рівні мотивації, у потребі змінювати себе, орієнтуючись на високі професійно-особистісні стандарти.

Т. Пивоварчук досліджує, яким чином особливості навчальної діяльності студента-філолога визначають специфіку моделі комунікативних здібностей фахівця в майбутньому, з'ясовує пріоритетні напрями програми розвитку цих здібностей в контексті професійного вдосконалення (Puvovarchuk, 2013, p. 101-103). Автор, беручи за основу концепцію мовної особистості М. Караулова, пропонує власну модель комунікативних здібностей фахівця-філолога. Ця модель містить кілька складових – тезаурусний, мотиваційно-прагматичний та ціннісно-смісловий шари комунікативних здібностей. Кожний компонент, своєю чергою, складається з комунікативно-інформаційних, когнітивних та емоційних умінь, які мають свою специфіку в контексті кожної складової. Комунікативно-інформаційні вміння тезаурусного шару (у психології тезаурус індивідуума являє собою систему особистісних конструктів, які використовуються в процесі сприйняття і розуміння інформації) – подавати розгорнуту аргументацію, обґрунтовано висловлюватись, генерувати та висловлювати оригінальні ідеї, імпровізувати в процесі комунікації, плідно взаємодіяти з іншими людьми; когнітивні вміння – правильно давати визначення філологічних понять, знаходити, розуміти, опрацьовувати та використовувати філологічну інформацію, залучати когнітивні стратегії в педагогічному спілкуванні; емоційні вміння – надавати модальну забарвленість висловлюванню, здійснювати рефлексію власних висловлювань, адекватно сприймати та передавати почуття, прогнозувати комунікативну поведінку інших людей. Комунікативно-інформаційні вміння мотиваційно-прагматичного шару – управляти процесом спілкування, швидко переключатися з однієї мови на іншу під час спілкування одночасно двома мовами; когнітивні вміння – переконувати, цілеспрямовано конструю-

вати висловлювання, досягати в конкретній комунікативній ситуації поставленої мети, контролювати своє мовлення); емоційні вміння – поєднувати вербальні і невербальні засоби комунікації, емоційно реагувати, співчувати. Комунікативно-інформаційні вміння ціннісно-смыслового шару – користуватися внутрішнім мовленням, аналізуючи свої думки, почуття, вчинки, дотримуватися правил етикету в комунікації (вербальної і невербальної); когнітивні – використовувати різноманітні стилістичні мовні засоби, обирати оптимальні способи втілення в тексті запрограмованих мотивів, смислів, уникати впливу етнічних стереотипів під час комунікації, переглядати вже сформовані погляди на події, враховуючи нову інформацію; емоційні – виразно презентувати себе, давати свою оцінку інформації, здійснювати психологічний аналіз вербальної та невербальної поведінки співрозмовника (Рувоварчук, 2013, р. 101-103).

Важливою емоційною особливістю педагога є відчуття задоволення як процесом, так і результатами своєї професійної діяльності (Kuz'myna, 1967); категоричне неприйняття стереотипів авторитарної поведінки, внаслідок якої відбувається не тільки ігнорування унікальності індивідуальності учня, а й професійне, емоційне вигорання, професійна деформація особистості педагога.

У дослідженнях, присвячених зокрема визначенню особистісних характеристик учителя, викладача-філолога, йдеться передусім про те, що такий педагог має бути освіченою, інтелігентною, творчою людиною, носієм культури (Mukhaulychenko, 2015, р. 128). Він обізнаний з витоками культурних цінностей, процесом їхнього створення, з тим, яку роль в житті народу відігравала література, має особливу чутливість до глибокої рецепції творів різних сідів мистецтва. Наприклад, Д. Лихачов переконаний, що філолога особливо вирізняє з-поміж представників інших спеціальностей також особлива вихованість, яка виявляється в чесному ставленні до життя, багатство і точність писемного та усного мовлення, здатність до «творчого переосмислення цінностей минулого, точного розуміння цього минулого, м'якість, гнучкість, людяність, терплячість (Lykhachëv, 1989, р. 126). Психологічний та професійний портрет філолога, який займається викладацькою діяльністю, доповнюється знанням теоретичних проблем мето-

дики, вікової психології, умінням сприймати, інтерпретувати, аналізувати художні твори в їхній жанровій специфіці, увагою до своєї мовленнєвої культури, формування літературних компетенцій, орієнтацією на діяльнісний підхід до своєї роботи, дбайливим ставленням до збереження і розвитку національної пам'яті, увагою до емоційно-естетичних аспектів навчання. Серед особистісних якостей, специфічних для філологічного фаху, є професійна спрямованість особистості, що виявляється в органічному поєднанні зацікавленого та емоційного ставлення до педагогічної діяльності з високим рівнем розвитку комунікативних якостей, культурою мовлення, емпатією, креативністю, захопленням професією, самостійністю.

Н. Кузьміна зауважує: “Уся система підготовки фахівців у вищій школі в кінцевому підсумку повинна формувати у них не тільки спеціальні знання, вміння та навички, а й професійну спрямованість. Наявність або відсутність її у студентів є важливим показником діяльності ВНЗ як педагогічної системи” (Kuz'myna, 1970, p. 57).

Професійна спрямованість

Професійна спрямованість особистості визначає успішність самореалізації, мотивує до плідної діяльності, орієнтує на нові цілі, що виникають у процесі цієї діяльності, підносить задоволення фахом на високий рівень. В. Кан-Калик, В. Хазан, розглядаючи професійну спрямованість педагога-літератора, зосереджуються на її художньо-педагогічній специфіці, пов'язаній із загальним змістом діяльності. Під художньо-педагогічною спрямованістю вони розуміють мотивовану всім соціально-психологічним складом особистості вчителя літератури усвідомлену і стійку потребу в творчій самореалізації під час літературно-викладацької діяльності, що являє собою процес виконання сукупності художньо-педагогічних завдань. “Підставою для виділення художньо-педагогічної спрямованості в особливу категорію служить сама природа діяльності вчителя літератури, що вимагає від нього, крім загальних педагогічних, якихось абсолютно своєрідних якостей і здібностей. Тому формування цієї спрямованості має стати основною ціллю філологічного навчання в педвузі і в практиці самопідготовки студента” (Kan-Kalyk, 1998, p. 133).

Для всіх фахівців, які належать до типу професій “людина-людина” (система Є.О. Климова (Клутнов, 2004) основними є комунікативні якості. Спеціаліст відіграє роль організатора спілкування, тому успішну діяльність визначає мотивація до постійного розвитку комунікативних навичок, які допомагають налагоджувати контакти з іншими людьми, уникаючи різноманітних психологічних бар’єрів, підтримувати доброзичливі взаємини, доходити порозуміння зі співрозмовником навіть в емоційно напружених ситуаціях, активно слухати і розуміти іншу людину. Самовдосконалення, робота над таким важливими особистісними рисами, як здатність до рефлексії, витримка, тактовність, спостережливість, емпатія допомагає знаходити найбільш конструктивний шлях до найефективнішої взаємодії з людьми, упевнено розв’язувати навіть найскладніші професійні проблеми. З-поміж усього спектру професій типу “людина-людина” філологічний фах вирізняється передусім пріоритетним значенням такого знаряддя професійної діяльності, як усне і писемне мовлення. Високий рівень культури мовлення – це чи не найважливіша складова іміджу викладача-філолога, бо є переконливим свідченням професійності, зокрема культури мислення, загальної культури. Феномен професійної педагогічної культури цілком доцільно пов’язувати зі специфікою творчої особистісної самореалізації викладача-філолога, його фахового зростання. Для філолога культура є механізмом передачі соціального досвіду, вона “виражає, з одного боку, зміст його професійної діяльності, а з другого – являє собою інструмент, що відкриває вчителю можливість брати участь у створенні, оновленні і трансляції культури” (Кугульїна, 1984, р. 12).

До комплексу основних якостей викладача-філолога слід долучити також багату уяву, розвинену інтерпретаційну свідомість (Токман’, 2012), що визначає здатність здійснювати багатоаспектний аналіз літературного твору в єдності ідейного, морально-естетичного, мовного рівнів, показувати студентам особливості свого діалогу з художнім текстом у його поліфонічному звучанні – діалогу з персонажами, з автором, із зображеною епохою і таким чином презентувати власну рецепцію, власну педагогічну концепцію інтерпретації художнього твору в процесі викладання літератури. Такі якості відкривають шлях до створення психологічної атмос-

фери, сприятливої для осягнення естетично-комунікативної природи художнього твору, для глибокого осмислення художнього тексту в процесі творчого діалогу.

Важливим компонентом професійно-педагогічної культури викладача-філолога (передусім саме літератора) є також здатність розуміти способи втілення національного в художньому творі, занурюватися у відображену автором атмосферу буття людини, у її історичні реалії, етнічний колорит, знати архетипні витоки національного менталітету, сприймати мову літературного тексту як носія національної культури. Спрямованість викладача на розуміння архетипного рівня свідомості допомагає глибше осягнути психологічний механізм впливу художнього слова на свідомість читача-студента. Е. Нойманн акцентує на такій специфіці архетипів: “Вони представляють собою інстинкти, що виражені у формі образів, оскільки несвідоме репрезентує себе свідомості у формі образів, які, так, як і в сновидіннях та ілюзіях, ініціюють процес усвідомлювальних реакцій і засвоєння” (Noymann, 1998, p. 9).

Професійна мовленнєва діяльність викладача-філолога формує і розвиває його мовну особистість, тобто розширює, удосконалює комплекс знань про мову, її структуру, особливості функціонування відповідно до комунікативно-діяльнісного підходу (у роботі викладача іноземної мови такий підхід набуває значення методологічного підґрунтя, оскільки підпорядковує всі складові навчання – і зміст, і прийоми, і методи), про різноманітні форми спілкування, що гнучко враховують поставлену адресатом мету, психологічні особливості умов комунікації (Akhatova, 2007, p. 237-240).

Важливим елементом загальної культури особистості викладача-філолога, на переконання Н. Михайличенко, є естетика усного мовлення. Працівники усномовних професій можуть досягати позитивних результатів лише в тому разі, якщо вони обізнані не тільки з предметом обговорення, а також із засобами впливу на мовця, щоб “доторкнутися до його найтонших струн душі та розуму з метою виконання бажаних дій” (Mukhalyuchenko, 2015, p. 128). Естетично виразна думка, що народжується в процесі монологічного мовлення, свідчить про впевненість викладача,

його вміння бути переконливим і заохочує студента до певних дій, впливає на його почуття, створюючи позитивну мотивацію до навчання. Таке вміння переконувати людей психологія впливу вважає своєрідним видом мистецтва, яке, окрім естетичної виразності, вимагає “глибокого розуміння психологічних особливостей співрозмовника, знання його слабких і сильних сторін, його переконань та світоглядних позицій, його цілей, прагнень та інтересів” (Psykhoholohiya vplyvu, 2011). Виразність мовлення поряд із змістовністю, зрозумілістю та дієвістю належить до основних його особливостей. Вона пов’язана з емоційною насиченістю мовлення. Це досягається як вербальними засобами (умінням добирати найбільш влучні слова), так і невербальними (інтонацією, логічним наголосом, паузами, мімікою, жестикуляцією), а також урахуванням обставин виступу, чіткістю вимови, правильністю інтонацій (Partuko, 2008, p. 281).

Висновки

Психологічні особливості професійних якостей, здібностей викладача, обумовлені специфікою літератури, мови як навчальних дисциплін, пов’язані з розвитком комунікативних умінь естетично виразно спілкуватися, з формуванням ціннісних орієнтацій студентів, вони втілюють ідею гуманізації освіти, формують простір для розкриття творчих можливостей викладача, його якнайповнішої самореалізації.

Результативність дослідження особливостей психології фахового розвитку викладача-філолога безпосередньо залежить від аналізу як спільних для педагогів вищої школи чинників, так і специфічних, суто професійних. Професійна особистість викладача-філолога містить комплекс морально-вольових, емоційних, інтелектуальних, творчих, естетичних, соціально-культурних, комунікативних якостей; комунікативно-інформаційних, когнітивних та емоційних умінь. Цей комплекс якостей та вмінь, формуючись у відповідному фаховому та культурному середовищі, відображається у свідомості, професійній діяльності, поведінці в найрізноманітніших комунікативних ситуаціях і зумовлює високий рівень дослідницької, педагогічної культури, активного самостійного аналітичного і творчого мислення.

Бібліографія

- Ахатова З.К. Профессионально важные личностные качества учителя-филолога / З.К. Ахатова // Вестник Башкирского университета. – Уфа, 2007. – Т. 12, № 4. – С. 237–240.
- Бакиров А.С. Контролирующая деятельность и самоконтроль учителя в условиях инновационной школы // Автореф. дисс. кандидата психол. наук: спец. 19.00.07 / А.С. Бакиров. – Казань, 2001. – 23 с.
- Введенский В.Н. Моделирование профессиональной компетентности педагога / В.Н. Введенский // Педагогика. – 2003. – № 10. – С. 7–94.
- Естетика: Підручник [заг. ред. Л.Т. Левчук] / Л.Т. Левчук, В.І. Панченко, О.І. Оніщенко, Д.Ю. Кучерюк. – 3-тє вид., допов. і переробл. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 520 с.
- Кан-Калик В.А. Психолого-педагогические основы преподавания литературы в школе / Кан-Калик В.А., Хазан В.И. – М.: Просвещение, 1998. – С. 133, 204.
- Кириллина И.И. Влияние личности учителя-словесника на формирование и развитие интереса учащихся к литературе как учебному предмету // Автореф. дисс. канд. пед. наук: спец. 13.00.02 / И.И. Кириллина. – Л., 1984. – 16 с.
- Климов Е.А. Психология профессионального самоопределения: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / Е.А. Климов. – М.: Издательский центр «Академия», 2004. – 304 с.
- Кузьмина Н.В. Проблемы профессиональной подготовки специалистов в вузах Н.В. Кузьмина // Проблемы отбора и профессиональной подготовки специалистов в вузах. – Л., 1970. – С. 57–58.
- Кузьмина Н.В. Очерки психологии труда учителя: психологическая структура деятельности учителя и формирование его личности / Н.В. Кузьмина. – Л.: Изд-во Ленинградского университета, 1967. – 184 с.
- Кучеренко Н.В. Форми й методи формування професійно-педагогічних якостей майбутнього викладача іноземних мов ВНЗ / Н.В. Кучеренко // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школі. – Запоріжжя, 2010, Випуск 8. – С. 276–282.
- Лихачёв Д.С. *Заметки и наблюдения: из записных книжек разных лет* / Д.С. Лихачёв. – Л.: Советский писатель, 1989. – С. 126.
- Матвійчук Т.В. Психологічні особливості розвитку педагогічних здібностей викладачів вищого навчального закладу: автореф. дис. на здобуття наук. сту-

- пеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 „Педагогічна та вікова психологія” / Т.В. Матвійчук. – Хмельницький, 2009. – 20 с.
- Михайличенко Н. Естетика усного мовлення та професійна компетентність педагога-філолога / Н. Михайличенко // Мова і суспільство. – Львів : видавництво *Львівського* національного університету імені Івана Франка, 2015. – Випуск 6. – С. 128.
- Михеева Т.Б. Развитие профессиональной компетентности учителя-словесника полиэтнической школы в постдипломном образовании: дисс. ... докт. пед. наук: 13.00.08 / Михеева Татьяна Борисовна; Московский педагогический государственный университет. – Москва, 2015. – 329 с.
- Нойманн Э. Происхождение и развитие сознания / Э. Нойманн. – М.: Рефл-бук, Ваклер, 1998. – 462 с.
- Партико Т.Б. Загальна психологія: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / Т.Б. Партико. – К.: Видавничий Дім „Ін Юре”, 2008. – 416 с.
- Пивоварчук Т.О. Модель комунікативних здібностей студента-філолога / Т.О. Пивоварчук // Збірник наукових праць РДГУ „Психологія: реальність і перспективи”. – Рівне, 2013. – Вип. 1. – С. 101–103.
- Пісоцька О.О. Педагогічні технології діалогічної взаємодії викладачів і студентів / О.О. Пісоцька // Вісник ЛДУ БЖД. – Львів, 2011. – № 5. – С. 198–201.
- Попова Е.В. Психолого-педагогическая компетентность учителя как условие повышения педагогической культуры // Автореф. канд. пед. наук: спец. 13.00.01 / Е.В. Попова. – Ростов-на-Дону, 1996. – 17 с.
- Психологія впливу: Навчально-методичний посібник / С.О. Заветний [та ін]. – Харків: НТУСГ ім. Петра Василенка, 2011. – 52 с.
- Равен Дж. Компетентность в современном обществе: выявление, развитие и реализация / Дж. Равен. – М.: Когито-Центр, 2002. – 396 с.
- Токмань Г.Л. Методика української літератури в середній школі : Підручник / Г.Л. Токмань. – К.: Академія, 2012. – 312 с.

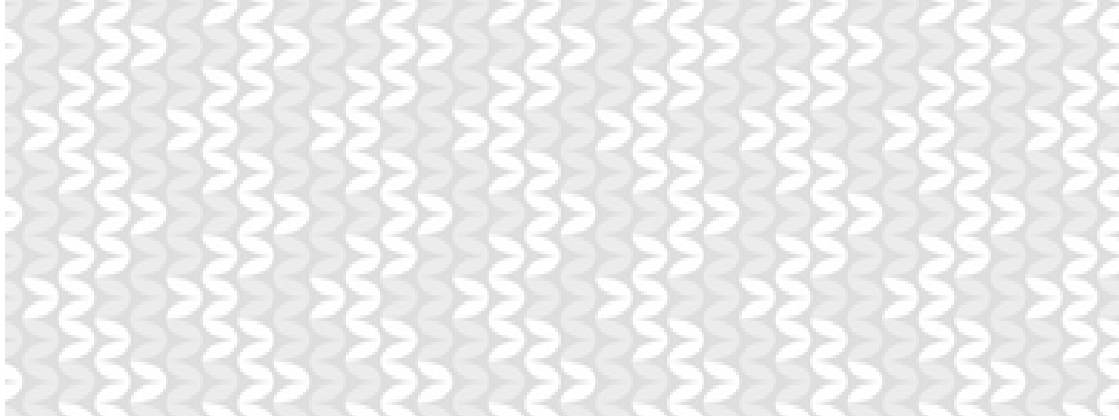
References

- Akhatova, Z. (2007). *Professyonal'no vazhnye lychnostnye kachestva uchytelya-fyloloha. Vestnyk Bashkyrskoho unyversyteta.* (In Russian).
- Bakurov, A. (2001). *Kontrolyruyushchaya deyatel'nost' y samokontrol' uchytelya v uslovyakh ynnovatsyonnoy shkoly* (The abstract of PhD Thesis). Kazan'. (In Russian).
- Estetyka: Pidruchnyk. (2010). Ed. L.T. Levchuk. Kyiv. Tsentr uchbovoyi literatury. (In Ukrainian).
- Kan-Kalyk, V. (1998). *Psykhologo-pedahohycheskne osnovy prepodavannya lyteratury v shkole.* Moscow. (In Russian).
- Klymov, E. (2004). *Psykhologyya professyonal'noho samoopredelenyya.* Moscow: Yzdatel'skyy tsestr "Akademya". (In Russian).
- Kucherenko, N. (2010). *Formy y metody formuvannya profesiyno-pedahohichnykh yakostey maybutn'oho vykladacha inozemnykh mov VNZ. Pedahohika formuvannya tvorchoyi osobystosti u vyshchiy i zahal'noosvitniy shkoli.* Zaporizhzhya, Vol. 8, pp. 276–282. (In Ukrainian).
- Kuz'myna, N. (1967). *Ocherky psykhologyy truda uchytelya: psykhologhycheskaya struktura deyatel'nosti uchytelya y formyrovanye eho lychnosti.* Leningrad: Yzdatelstvo Lenynhradskoho unyversyteta. (In Russian).
- Kuz'myna, N. (1970). *Problemy professyonal'noy podgotovky spetsyalystov v vuzakh.* Leningrad. (In Russian).
- Kyrylyna, Y. (1984). *Vlyyanye lychnosti uchytelya-slovesnyka na formyrovanye y razvytye ynteressa uchashchykhsya k lyterature kak uchebnomu predmetu.* (The abstract of PhD Thesis). 16 p. (In Russian).
- Lykhachev, D. (1989). *Zametky y nablyudenyya: yz zapysnykh knyzhkek raznykh let.* Leningrad, Sovetsky pysatel'. (In Russian).
- Matvychuk, T. (2009). *Psykhohohichni osoblyvosti rozvytku pedahohichnykh zdibnostey vykladachiv vyshchoho navchal'noho zakladu.* (The abstract of PhD Thesis). Khmel'nyts'kyy. (In Ukrainian).
- Mykhaylychenko, N. (2015). *Estetyka usnoho movlennya ta profesiyna kompetentnist' pedahoha-filoloha.* L'viv: Vydavnytstvo L'vivs'koho natsional'noho unyversytetu imeni Ivana Franka, Vol. 6, pp. 128–133. (In Ukrainian).
- Mykheeva, T. (2015). *Razvytye professyonal'noy kompetentnosti uchytelya-slovesnyka polyetnycheskoy shkoly v postdyplomnom obrazovanny.* (The abstract of

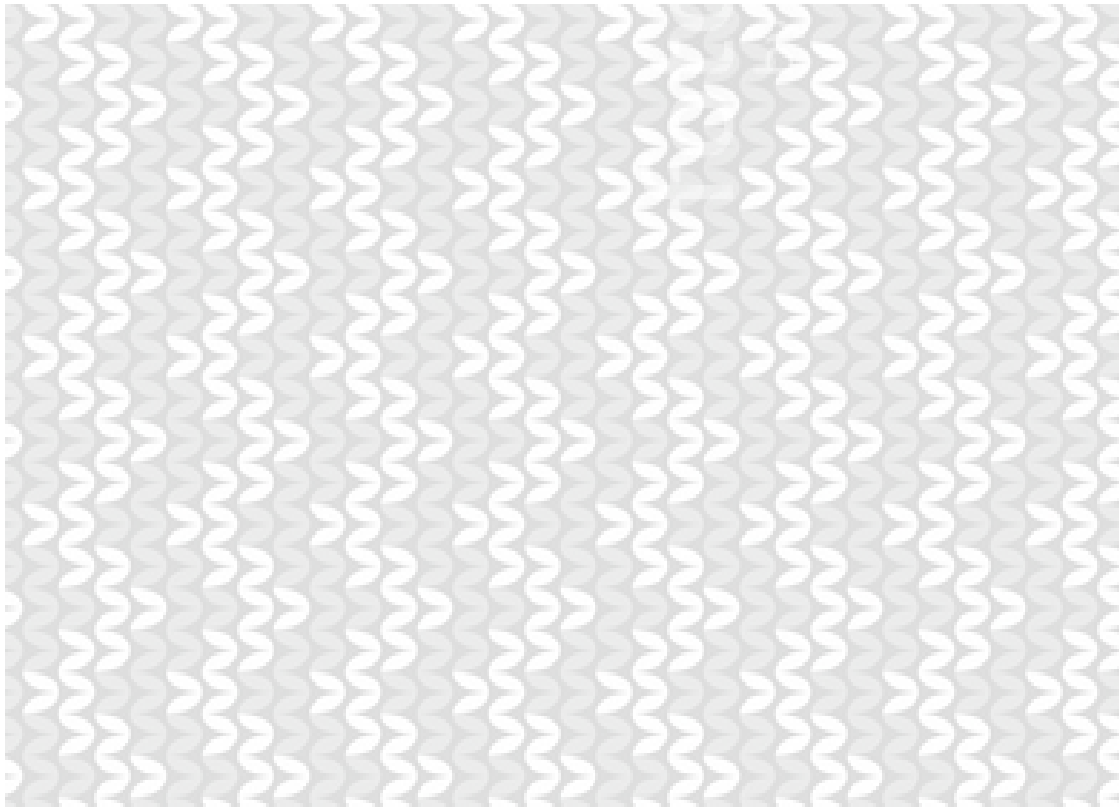
- PhD Thesis). Moscow: Moskovskyy pedahohycheskyy hosudarstvennyj unyversytet. (In Russian).
- Noymann, E. (1998). *Proyskhozhdentye y razvytye soznanyya*. Moscow, Refl-buk, Vakler. (In Russian).
- Partyko, T. (2008). *Zahal'na psykholojiya*. Kyiv: Vydavnychyy Dim „In Yure”. (In Ukrainian).
- Pisots'ka, O. (2011). Pedahohichni tekhnolojiyi dialohichnoyi vzayemodiyi vykladachiv i studentiv. *Visnyk L'vivs'koho derzhavnoho universytetu bezpeky zhyttyediial'nosti*, L'viv, pp. 198–201. (In Ukrainian).
- Popova, E. (1996). *Psykhologo-pedahohycheskaya kompetentnost' uchytelya kak uslovye povyshenyia pedahohycheskoy kul'tury*. (The abstract of PhD Thesis). Rostovna-Donu. (In Russian).
- Psykholojiya vplyvu* (2011). Ed. S. Zavyetnyy et al., Kharkiv. (In Ukrainian).
- Pyvovarchuk, T. (2013). Model' komunikatyvnykh zdibnostey studenta-filoloha. *Zbirnyk naukovykh prats' RDHU „Psykholojiya: real'nist' i perspektyvy”*, Rivne, pp. 101–103. (In Ukrainian).
- Raven, Dzh. (2002). *Kompetentnost' v sovremennom obshchestve: vyavlenye, razvytye y realizatsyya*. Moscow: Kohyto-Tsentr. (In Russian).
- Tokman', H. (2012). *Metodyka ukrayins'koyi literatury v seredniy shkoli*, Kyiv: Akademiya. (In Ukrainian).
- Vvedensky, V. Modelyrovanye professyonal'noy kompetentnosti pedahoha. *Pedahohyka*, pp. 72–94. (In Russian).

Received: 22.12.2017

Accepted: 12.02.2018

PHILOSOPHY

HRYHORII KOVALSKYI
Vasyl' Stus Donetsk National University
Ukraine, Vinnytsia
kovalsky.g@donnu.edu.ua

Kovalskiy, H. (2018). Filosofovs'ka kontseptsiya derzhavnosti Ukrainy v suchasnomu informatsionomu prostori. [Philosophical Concept of Statehood of Ukraine in the Modern Information Space]. *Intercultural Communication*, ISSN 2451-0998, vol. 1(4)2018, pp. 133–146. (In Ukrainian).

Philosophical Concept of Statehood of Ukraine in the Modern Information Space

ABSTRACT

Purpose of the research is to reveal main elements of the philosophical concept of statehood of Ukraine under current conditions of unfavorable external challenges, informational and semantic aggression.

Methods: formalization, generalization, classification, systematization, extrapolation.

Results: The article outlines the content of the Ukrainian philosophical statehood concept and the importance of its functioning in the information space of modern Ukrainian society. The main elements of the philosophical conception of Ukraine for forming a nationally oriented state have been considered. The scientific approaches to the consideration of hostility causes, their classification, names and interpretation from the standpoint of socio-philosophical methodology have been presented. The European social model of cultural and ideological development of Ukrainian society has been determined which is based on the awareness of innovative ways for society the development. Traditional principles of Ukrainian nation existence as the basis for the existence of modern Ukrainian society have been highlighted.

Keywords: *information society, statehood of Ukraine, “the hybrid” warfare, information space.*

ГРИГОРІЙ КОВАЛЬСЬКИЙ

Донецький національний університет імені Василя Стуса

Україна, Вінниця

kovalsky.g@donnu.edu.ua

Філософська концепція державності України в сучасному інформаційному просторі

АНОТАЦІЯ

Мета статті полягає у розкритті головних елементів філософської концепції державності України в сучасних умовах несприятливих зовнішніх викликів та інформаційно-сміслової агресії.

Методи: формалізації, узагальнення, класифікації, систематизації, екстраполяції.

Висновки: В статті висвітлено змістове навантаження української філософської концепції державності та важливість її функціонування в інформаційному просторі сучасного українського суспільства. Розглядаються головні елементи філософської концепції України для формування національно орієнтованої держави. Наведені наукові підходи до розгляду причин військових подій, їх класифікації, назви і трактування з позицій соціально-філософської методології. Визначається європейська суспільна модель культурно-ідеологічного розвитку українського суспільства заснована на усвідомленні новаторських схем розвитку суспільства. Висвітлені традиційні засади існування української нації, як фундамент існування сучасного українського соціуму.

Ключові слова: *інформаційне суспільство, державність України, „гібридна” війна, інформаційний простір.*

Вступ

В умовах розвитку незалежності панування філософського, ідеологічного та політичного плюралізму так і не сформулювало достойного проукраїнського ідейно-концептуального представництва державності в інформаційному просторі України. Гуманітарна наука в останні роки

показує здатність поступового звільнення від радянських ідеологічних кліше, російської інформаційної інерційності, відкриття методологічних можливостей нового прочитання історії українського народу з позицій національно орієнтованих концептів. Проте, цілісного розуміння процесу формування стратегічних цілей гуманітаристики, її ролі і значення у появі національного історико-культурного концепту в українському суспільстві не спостерігається. Подекуди наукове дослідження та розгляд національних концептів існування українського народу викликає нерозуміння та політичний спротив. Внаслідок військового протистояння на півдні та сході України суспільство починає шукати в історичному минулому підтвердження власної національної окремішності від інших слов'янських народів. В руслі переосмислення отримують модерного звучання події революційно-визвольних змагань та підпільний спротив ХХ ст. на теренах України.

Мета роботи полягає у розкритті головних елементів філософської концепції державності України в суперечливих умовах несприятливих зовнішніх викликів та інформаційно-сміслової агресії. Дослідження визначеної теми передбачає використання **методів** формалізації, узагальнення, класифікації, систематизації, екстраполяції.

Українська державність в умовах зовнішнього інформаційного впливу

Намагання осмислити змістовну частину філософської концепції державності для ефективної організації сучасної інформаційної стратегії України визначили інтерес філософської науки до емпірично-описових і теоретико-концептуальних досліджень даного феномена. До висвітлення цього питання звертались дослідники українських наукових установ. Окремо зауважували дану проблему філософи та суспільствознавці західних країн, що відображено в наукових рефлексіях, матеріалах засобів масової інформації, громадських організацій тощо.

Застосування маніпулятивних інформаційних технологій в цих умовах скеровано на погіршення міжнародного іміджу України, з метою применшення її геополітичного значення, спотворення інформаційної й історичної

реальності, на дестабілізацію ситуації всередині держави з метою впровадження власної політики „керованого хаосу”, через застосування „мови ворожнечі” формувати стереотипи меншовартості та вторинності українців, намагаючись не допустити створення політичної нації в Україні, розширення дискурсу „мовного питання” і поширення розколу серед політичної еліти та українського громадянського суспільства. Інформаційна складова російсько-української „гібридної” війни стала „війною смислів”, підпорядкування інформації військовим подіям, які є підґрунтям нагнітання паніки й зневіри всередині українського суспільства. Тільки механізм асиметричної відповіді в інформаційній війні дасть відповідь агресору (Chernenko, 2015).

Дослідивши теоретичні аспекти гібридних впливів, Україна повинна знайти асиметричну відповідь на дії РФ. Американський адепт інформаційних стратегій Дж. Аркілла вважає, що превентивні удари є єдиним засобом забезпечення держави в „інфосфері”, основою якого є „soft power”. У поглядах дослідника Дж. Ная „м’яка сила” є політикою досягнення переваг з використанням інформаційно-психологічних впливів і технологій політично-пропагандистського та суспільно-культурного характеру. З іншого боку, цей вид сили має культивувати почуття симпатії, привабливість ідеалів та позитивного прикладу, що дає можливість досягати бажаного результату шляхом формування в об’єкта впливу необхідних бажань, очікувань та преференцій. На думку британських вчених Л. Роланда і Т. Вейна, „м’яка сила” має бут спрямована не на зміну сприйняття, а на зміну поведінки. Існує також поняття „мудрої сили”, прикладом якої є китайські політологічні теорії, що мають „створювати систему стрижневих соціалістичних цінностей, збільшувати привабливість і цементувати сили соціалістичної ідеології”, „широко розповсюджувати національну культуру, будувати загальне духовне вогнище китайської нації”. Вона спирається на китайський принцип гармонії, який передбачає його втілення в усіх сферах життя: гармонія між людиною та природою, гармонія між людьми, гармонія між державами (Konakh, 2015, pp. 143-150).

Найголовнішим елементом філософської концепції державності є формування власної методологічної парадигми. Найбільш цікавою відповіддю на російську пропаганду є організація стратегічної комунікації,

принципово відмінної від методів інформаційного впливу агресора. Стратегічна комунікація є інтеграцією досліджень сприйняття аудиторії та зацікавлених сторін з врахуванням отриманих результатів під час реалізації політики, планування та операцій на кожному рівні. Вони спрямовані на підрив і делегітимацію противника через набуття підтримки й визнання з боку місцевого населення, електорату своєї країни, міжнародної громадськості та інших цільових груп (Sokolova, 2017, pp. 147-176). Сутність стратегічних комунікацій полягає у формулюванні для різних цільових аудиторій меседжів, які не конфліктують між собою та беруть до уваги ймовірні наслідки сприйняття конкретного меседжу іншими цільовими групами. Змістовим ядром стратегічних комунікацій є формування наративу, що включає в себе переконливу сюжетну лінію, яка може пояснити події аргументовано. Через неї можна дійти висновків щодо причин перебування держави в конфлікті, значення цього стану та перспективи виходу з нього. Саме на такий вид комунікацій – гармонізацію тем, ідей, образів, дій, має бути націлений інформаційний концепт України про який йдеться далі. Цей вид інформаційної діяльності характерний сьогодні західним країнам та військово-політичним блокам (Informatsiyni vyklyky hibrydnoyi viynu..., 2016, p. 79).

Український народ не раз стояв перед масштабними військовими загрозами та взаємовиключними за можливостями противниками. Історія показує, що складні військові події в Європі проходили вогненным колом територією України. Саме в такі моменти народ отримував єдність для протистояння ворогові, а самі війни для підкреслення згуртованості отримували назви „Визвольна” або „Вітчизняна” (Kovalska, 2015, p. 17). Нинішня війна з РФ не виключення – є агресор, є об’єкт агресії, і для більшої патріотичної мобілізації українського суспільства варто нагадати про подібні історичні моменти. Застосування понять „Визвольна” або „Вітчизняна” по відношенню до російсько-української „гібридної” війни є виправданим кроком як і під час самої війни, так і в майбутніх наукових дослідженнях та історіографічних трендах. А також, закріплення їх або на законодавчому рівні, як це було зроблено з визначенням офіційної дати початку російської агресії, або впровадження в повсякденний обіг за допомогою громадського та наукового дискурсу.

До філософських основ державності відносимо й традиційні засади існування української нації, що відкриває шлях до розуміння фундаментальних понять, на яких ґрунтуються інші елементи смислового концепту. Утворення концепту заснованого на національних ознаках українського народу сьогодні імплантоване в суспільний дискурс відносно майбутнього курсу розвитку. Це питання автором ґрунтовно опрацьовано у власній монографії, присвяченій традиціоналістичному конструкту українського соціуму (Kovalskyi, 2015). Орієнтир на національні держави з 2011 р. став європейським трендом, коли керівники трьох країн Н. Саркозі, А. Меркель і Д. Кемерон наголосили на провалі політики мультикультуралізму як у власних країнах, так і на всьому континенті. Аналогічні тренди націотворення прослідковуються в багатьох країнах Центральної та Східної Європи, зокрема і в Польщі. Потік біженців в останні роки з арабського світу до Європи та складність узгодження цілісної позиції з цього питання усіма країнами ЄС підтверджує проблемність намагання зберегти мультикультуральність. З огляду на зовнішні чинники формування політики європейської спільноти та внутрішні міграційні процеси в Європі набуває актуальності питання ідентичності – етнічної, національної, політичної тощо [Novikova, 2013, pp. 377-395].

Проте, відмова від концепту мультикультуралізму не означає перехід до націоналістичних концепцій суспільного устрою. Філософ Б.-А. Леві говорить, що націоналізм, шовінізм, расизм, антисемітизм треба забути і на їх основі відбудувати нову, більшу європейську ідею. У протилежному випадку, коли „європейський прапор спущено, тоді всі етнічні духи європейської землі повилезять і знову ходитимуть” (Levi, 2016). Руйнування комуністичної системи, об’єднання Європи – це лише півдороги. Попереду, на думку філософа, політичний крок – утворення політичної федерації національних держав. Нинішня криза європейських цінностей пов’язана зі слабкими лідерами неспроможними зробити цей крок. А звідси і відсутність суттєвого поступу в питаннях арабських біженців, російської агресії в Україні та невиправданої жорстокості в Сирії.

На думку історика Я. Грицака, українська нація сталася, про що свідчить неприйняття російських інформаційних смислів. Нині Україна має демокра-

тією „by default” – демократією за замовчуванням, тобто за станом справ, а не інституцій. В цій ситуації українська нація виступає в більш модерному розумінні поняття „нація”, ніж було досі – одна мова, релігія, спільна територія тощо. Сучасна нація є щоденною перевіркою народу на предмет бажання жити спільним політичним життям, не залежним від інших націй, а головним випробувачем української нації є військо-політична агресія РФ. Історія останніх десятиліть свідчить, що найбільший рівень підтримки незалежності в самій Україні був в періоди зовнішніх загроз: агресія на український острів Тузла, російсько-грузинська війна тощо. Формула однорідності та монолітності нації діє лише у країнах Центрально-Східної Європи, які після Другої світової війни були обрізані до етнічного ядра. Я. Грицак наголошує: „Українська нація є. Українську націю треба не будувати, а модернізувати. Світ хоче бачити нас модерними” (Hrytsak, 2017).

Європейські новаторські та традиційні моделі соціокультурного поступу

Важливим елементом філософської концепції державності є ідея культурно-ідеологічного розвитку українського суспільства, що дає пояснення мети, заради якої український народ проходить такі важкі випробування війною та тимчасову окупацію. З підписанням угоди про асоціацію з ЄС Україна зробила культурно-ідеологічний вибір цивілізаційної направленості розвитку українського суспільства. Нова геополітична реальність пострадянського простору – це Україна як центр консолідації західної частини євразійського „хартленду” та джерело європейських цінностей для цієї частини постімперської території. Політично Україна стрімко віддаляється від РФ, вважає політичний оглядач О. Яхно. На сьогодні сформовано принципово різні: державні моделі, політичні системи та тренди подальшої еволюції цих моделей (РФ до закріплення авторитарної моделі, Україна до поліцентричності влади); ідеологічні вектори державності (Україна – національний проект, РФ – проект православної імперії за принципом інерції пострадянської легітимності); механізми встановлення влади президентів і, відповідно, ресурсів легітимації (в Україні – думка народу, в РФ – консенсус еліт) (Yakhno, 2016).

Не останню роль тут відіграє економічна складова, оскільки власне благополуччя простим громадянином ставиться на перше місце. Конфлікт зі східним сусідом є війною за право залишити неефективні сировинні економічні моделі та громіздкі політичні системи, які забезпечують функціонування тіньового корупційного авторитарного владного порядку в державі. Європейський вибір України цілком обґрунтований історичною практикою та усвідомленням європейської приналежності українського народу в культурній і ментальній площині.

Європейська суспільна модель будувалась на традиційній основі та поступовому усвідомленні новаторських схем розвитку суспільства. Цей шлях має складний досвід, що містить поразки і перемоги, здобутки і втрати. Вершиною європейської моделі цінностей є демократія і законність, права, рівність та свобода людини. Шлях до усвідомлення власної свободи базується на культурі і традиції європейських народів, які пройшли його від правоконсервативної, через ліберальну, до соціал-демократичної суспільної системи, постійно стикаючись з вічною боротьбою консервативних та прогресивних тенденцій. Хоча європейська спільнота переживає інституційну, та навіть екзистенційну, кризу ця модель суспільного устрою залишається взірцем для народів Європи, що проходять шлях розвитку й становлення. Тому сьогоднішня криза є природною, лише черговим випробуванням на шляху формування нових форм існування в умовах інформаційного суспільства та агресивного зовнішнього середовища з іншою цивілізаційною й ментальною складовою.

Сьогодні Україна орієнтована на будівництво етнічної держави, але міжнародний досвід показує на переважанні ліберальних домінант над національними. Переломним моментом ціннісного становлення українського народу стало явище – Революція гідності, події якої утворили метафізичну нагоду визначитися в сучасному світовому цивілізаційному просторі. Проте, будь-яка європейська країна не мислить функціонування власного народу без наявності національних ознак, традицій, культури тощо. Терміни національний та похідний від нього „націоналізм” у світовому дискурсі нині має суперечливе смислове навантаження, як ідеологічний напрям націоналізм знаходиться в кризовому стані. На відміну від РФ, де національна

орієнтація виглядає менш органічно через велику кількість корінних народів та пов'язаних з цим етнічних та національних протиріч, Україна може мислити себе як національна держава заснована на традиційних основах (Solovey, 2016). Але, боротися за переосмислення та реабілітацію цього терміну в українському суспільстві потрібно з точки зору його імплементації в розумінні політичного націоналізму. Минуле показало, що консервативний та традиціоналістичний ідеологічні напрями мають перспективу у співпраці або інтеграції з іншими ідеологічними течіями переважно ліберального штибу, що є характерною рисою процесу формування сучасного суспільства. А симбіоз крайніх ідеологій на кшталт націоналізму та соціалізму світове суспільство вже проходило й дало об'єктивну оцінку ще в середині ХХ ст. Україні потрібно виробити струнку культурно-ідеологічну стратегію, яка б дала відповідь розумінню власного місця в житті українського суспільства кожній національній меншині.

У давнину та середньовіччя традиція була моральним нормативом, звичаєм, законом, дотримуючись якого людина і суспільство набувають гармонії і порядку. До початку ХІХ ст. в європейській культурі склалося амбівалентне ставлення до традиції, що включало і розуміння її універсальної історичної ролі, що знайшло відображення в оцінці традицій німецьким істориком Г. Гердером, який вважав їх головною рушійною силою історію. В той же час, він називав їх „духовним опіумом”, що прищипляє індивідуальну ініціативу й критичне мислення. Проте, в ході подальшого розвитку ментальності модерну ставлення до традицій в цілому неухильно стає все більш і більш негативним, що підкріплюється успіхами наукового пізнання і технологічними досягненнями, орієнтованими на новачію як протиставлення традиціям.

У Новий час із розвитком капіталізму і розширенням меж сприйняття простору інтерес до традицій визначався необхідністю в пізнанні політичних, економічних і етнокультурних традицій різних народів та держав (М. Бердяєв, М. Данилевський, Е. Дюркгейм, М. Вебер, Т. Парсонс). Німецький вчений М. Вебер у своїх працях апелює до традицій як пояснювального принципу в розумінні духу капіталізму, він звертається до віддалених історичних витоків, що мають свій початок у Реформації.

За логікою М. Вебера раціоналізм та дух капіталізму неминуче мають традиціоналізуватися. Революційна інновація перетвориться у традицію, а докапіталістичне традиційне суспільство перетвориться у капіталістичне традиційне суспільство. В періоди соціальних революцій традиції прирівнювались до регресу й гальма суспільного розвитку, у порівнянні з традицією новаторство вважалося прогресивним явищем у суспільному житті на шляху до цивілізації (К. Гельвецій, Ш. Монтеск'є, К. Маркс). Якщо у Г. Гегеля традиція займає важливе місце в процесі всесвітньо-історичної об'єктивації духа, то в концепції К. Маркса вона трактується як прояв класових і групових інтересів, як складова ідеології, а крізь призму тотальної критики релігії і церкви – як знаряддя маніпуляції масовою свідомістю. Заперечні трактування традицій спостерігаємо й у Ф. Ніцше, для якого вони є квінтесенцією обивательської відсталості, що заважає становленню надлюдини і підлягає запереченню.

За висловом К. Мангейма, „фундаментальна політизація” соціального життя складала основну характеристику традиції, як явища у першій половині ХХ ст. Вона проявилася у численних політичних напрямках, що виникли в цей період, базуючись на критичному запереченні наявних соціальних традицій та прагненні вигадати й увічнити нові, власні традиції. На цю загальну рису вказував Е. Хобсбаум, який вбачав у цьому прагненні потребу підвести історичне обґрунтування під свої погляди. Цей факт незаперечно свідчить про атрибутивний характер традиції для соціальної реальності. Осмислення цієї ідеї в сучасному соціально-філософському дискурсі спричинило конституювання низки різних концептуальних підходів до розуміння сутності та соціальної значущості традиції. Нині за умови високих темпів динаміки суспільства і присутності кризових явищ, породжених трансформаційними процесами, звернення до дослідження традицій пов'язане з пошуком факторів стабілізації та управління соціальною системою, а також з метою встановлення ефективного співвідношення традицій та новаторства в суспільному розвитку (Ш. Ейзенштадт, Є. Шацький, Е. Шилз, П. Штомпка, М. Фуко) (Kovalskyi, 2015, pp. 8-9).

В умовах інформаційного суспільства традиційні національні цінності багатьом видаються архаїчними і несуттєвими. Соціальні особливості

початку XXI ст., обстоювання народами права на самовизначення й сила опору уніфікаційним тенденціям з боку національних культур, змушують завжди тримати в полі зору як процеси світової глобалізації та інтеграції, так і діалектику етнічної й національної ідентичності. В умовах трансформації українського суспільства звернення до традиційного та національного пов'язується з необхідністю пошуку чинників забезпечення усталеного соціального порядку та новаторської діяльності, спрямованої на впровадження інноваційних моделей подальшого розвитку України.

Інформаційна доба відрізняється змінами у всіх сферах соціального буття соціуму. Утворюються нові форми суспільства, відбуваються реструктуризація виробничих відносин, влади й досвіду, на яких ґрунтується культура суспільства. Постіндустріальне суспільство радикально відрізняється від індустріального тяглістю до інноваційних процесів у ньому. Основою сучасного розвитку української держави поступово стає формування інноваційного середовища, яке продукує різні сфери суспільства. Соціокультурні зміни зумовлюють пошук моделі суспільних структур, створення соціальних форм, що забезпечать ефективне функціонування суспільства.

Висновки

Формування філософського інформаційного концепту української державності в умовах російської інформаційно-сміслової агресії є принциповим питанням не тільки організації оборонної стратегії України, а й модернізації національної ідеї. За час свого існування український народ не раз ставав східним оборонним валом Європи, який зупинив просування азійської загрози на європейські простори. Визначення сутності застосованих проти України технологій ведення війни нового покоління характерних інформаційному суспільству, з'ясування механізмів протидії інформаційним впливам, які ще не застосовувалися в світі в таких масштабах, формування сталості історичного розвитку українського народу в родині європейського суспільства є головними чинниками формування концепту української державності покликаною до заповнення культурних та ідейно-концептуальних інформаційних лакун, які сформувались в Україні протягом останніх десятиліть.

Бібліографія

- Горбулін В. (2014). „Гібридна війна” як ключовий інструмент російської геостратегії реваншу. *Стратегічні пріоритети* 4 (33), с. 5–12.
- Грицак Я. (2017.27 грудня). Українська нація відбулася. Найкращий доказ – крах „російської весни”. *Укрінформ*. Отримано (27.12.2017) з: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2371566-aroslav-gricak-istorik-profesor-lvivskogo-katolic-kogo-universitetu.html>
- Інформаційні виклики гібридної війни: контент, канали, механізми протидії: аналітична доповідь*. (2016). Київ: НІСД.
- Ковальська Л. (2015). *Джерелознавчий дискурс історії радянського Руху Опору*. Донецьк-Вінниця: Нілан-ЛТД.
- Ковальський Г. (2015). *Традиціоналістський конструкт українського соціуму*. Донецьк-Вінниця: ДонНУ.
- Конах В. (2015). Зовнішні загрози розвитку національних медіапросторів: наукове осмислення проблеми. *Стратегічні пріоритети* 3 (36), с. 143–150. Отримано (27.12.2017) з <http://sp.niss.gov.ua/articles/1366/>
- Леві В.-А. (2016.10 жовтня). Інституції ЄС не працюватимуть, доки не буде політичної федерації Європи. *Європейська правда*. Отримано (27.12.2017) з <http://www.euointegration.com.ua/interview/2016/10/10/7055333/>
- Марчук С. (2016.28 вересня). Дев'ять „неприємних реалій” про війну на Донбасі. *Українська правда*. Отримано (27.12.2017) з <https://www.pravda.com.ua/news/2016/09/28/7121966/>
- Novikova K. (2013). Społeczne teorie tożsamości: przegląd wybranych koncepcji. *Journal of Modern Science*, Tom. 17, ss. 377–395.
- Sokolova S. (2017). The Russian-language Wikipedia as a Measure of Society Political Mythologization. *Journal of Modern Science*, vol. 2/33/2017, pp. 147–176. Retrieved (27.12.2017) from: <http://www.jomswsge.com/The-Russian-language-Wikipedia-nas-a-Measure-of-Society-Political-nMythologization,79740,0,1.html>
- Соловей В. (2016.27 септембля). Украина для нас потеряна навсегда. *Остров*. Отримано (27.12.2017) з <http://www.ostro.org/general/politics/articles/509279/>
- Фесенко В. (2016.19 липня). У питанні врегулювання конфлікту на Донбасі склалася патова ситуація. *УНІАН*. Отримано (27.12.2017) з <https://www.unian.ua/politics/1426238-u-pitanni-vregulyuvannya-konfliktu-na-donbasi-sklalasya-patova-situatsiya-ekspert.html>

- Черненко Т. (2015). Пріоритети державної інформаційної політики в умовах гібридної війни. *Стратегічні пріоритети* 4 (37), с. 83–92.
- Яхно О. (2016). Аудит зовнішньої політики. Якою має бути „російська стратегія” України *Європейська правда*. Отримано (27.12.2017) з: <http://www.eurointegration.com.ua/articles/2016/09/28/7055124/>

References

- Chernenko, T. (2015). Priorityty derzhavnoyi informatsiynoi polityky v umovakh hibrydnoyi viyny. *Stratehichni priorityty*, 4 (37), pp. 83-92. (In Ukrainian).
- Fesenko, V. (2016). U pytanni vrehulyuvannya konfliktu na Donbasi sklalasya patova sytuatsiya. *UNIAN*. Publication 19.07.2016. Retrieved (27.12.2017) from: <https://www.unian.ua/politics/1426238-u-pitanni-vregulyuvannya-konfliktu-na-donbasi-sklalasya-patova-situatsiya-ekspert.html> (In Ukrainian).
- Horbulin, V. (2014). „Hibrydna viyna” yak klyuchovyy instrument rosiys’koyi heostrategiyi revanshu. *Stratehichni priorityty*, 4 (33), pp. 5-12. (In Ukrainian).
- Hrytsak, Ya. (2017). Ukrayins’ka natsiya vidbulasya. Naykrashchyy dokaz – krakh „rosiys’koyi vesny”. *Ukrinform*. Publication 27.12.2017. Retrieved (27.12.2017) from: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2371566-aroslav-gricak-istorik-profesor-lvivskogo-katolickogo-universitetu.html> (In Ukrainian).
- Informatsiyni vykylyky hibrydnoyi viyny: kontent, kanaly, mekhanizmy protydyi: analitychna dopovid’*. (2016). Kyiv: NISD. (In Ukrainian).
- Konakh, V. (2015). Zovnishni zahrozy rozvytku natsional’nykh mediaprositoriv: naukove osmyslennya problemy. *Stratehichni priorityty*, 3 (36), pp. 143-150. Retrieved (27.12.2017) from: <http://sp.niss.gov.ua/articles/1366/> (In Ukrainian).
- Kovalska, L. (2015). *Dzhereloznavchyy dyskurs istoriyi radyans’koho Rukhu Oporu*. Donets’k-Vinnytsya: Nilan-LTD. (In Ukrainian).
- Kovalskiy, H. (2015). *Tradytsionalist-s’kyy konstrukt ukrayins’koho sotsiumu Donets’k-Vinnytsya*: DonNU. (In Ukrainian).
- Levi, B.-A. (2016). Instytutsiyi EU ne pratsyuvatymut’, doky ne bude politychnoyi federatsiyi Yevropy. *Yevropeys’ka pravda*. Publication 10.10.2016. Retrieved (27.12.2017) from: <http://www.eurointegration.com.ua/interview/2016/10/10/7055333/> (In Ukrainian).
- Marchuk, Ye. (2016). Dev’yat’ „nepryyemnykh realiyy” pro viynu na Donbasi. *Ukrayins’ka pravda*. Publication 28.09.2016. Retrieved (27.12.2017) from: <https://www.ppravda.com.ua/news/2016/09/28/7121966/> (In Ukrainian).

- Novikova, K. (2013). Społeczne teorie tożsamości: przegląd wybranych koncepcji. *Journal of Modern Science*, 17, pp. 377-395. (In Polish).
- Sokolova S. (2017). The Russian-language Wikipedia as a Measure of Society Political Mythologization. *Journal of Modern Science*, vol. 2/33/2017, pp. 147–176. Retrieved (27.12.2017) from: <http://www.jomswsge.com/The-Russian-language-Wikipedia-nas-a-Measure-of-Society-Political-nMythologization,79740,0,1.html>
- Solovey, V. (2016). Ukrayna dlya nas poteryana navsehda. *Ostrov*. Publication 27.09.2016. Retrieved (27.12.2017) from: <http://www.ostro.org/general/politics/articles/509279/> (In Russian).
- Yakhno, O. (2016). Audyt zovnishn'oyi polityky. Yakoyu maye buty „rosiys'ka stratehiya”Ukrayiny *Yevropeys'ka pravda*. Publication 28.09.2016. Retrieved (27.12.2017) from: <http://www.eurointegration.com.ua/articles/2016/09/28/7055124/> (In Ukrainian).

Received: 22.12.2017

Accepted: 12.02.2018

MYKOLA MYKHAILICHENKO
National University of Life and Environmental
Sciences of Ukraine
Ukraine, Kyiv
mnv_2008@ukr.net

Mykhailichenko, M. (2018). Morphological and Functional Contexts of Higher Education Management Democratization. *Intercultural Communication*, ISSN 2451-0998, vol. 1(4)2018, pp. 147–156.

Morphological and Functional Contexts of Higher Education Management Democratization

ABSTRACT

The necessity of deep democratization of state influence on the system of social education has been analyzed. The reasons for contradictions between the development needs of the new educational system and the existing administrative practice have been revealed. The paper indicates the need for state structural and functional compliance, the education system and its partners on the part of civil society and the market.

Purpose: Our task is to identify the role of agents of the external and internal educational environment, which are participants in the decentralization of state influence on the education system. The author focuses on the peculiarities of students as the main client, payer and consumer of education services. Organizational interaction is fully executed only if there is a constant feedback in the management of the education system, which can be provided by civil society and its government bodies involved in the management of the education system.

Methods: To characterize the main provisions we take into account the interdisciplinary approach and the general scientific principles of objectivity and systematicity as well as logical-semantic, systemic and prognostic approaches in studying and generalizing the problem.

Results. The study reveals contradictions between the needs for developing a new education system and existing administrative practices. Democratization is seen as a mechanism to weaken the state's influence on the development of university autonomy.

Keywords: *power, management, model, civil society, business, organizational interaction, public-private partnership, morphology, functionality.*

Introduction

These days, the most popular topic in the modernization of higher education is the democratization of a higher educational institution (HEI) administration, that is, the reduction of administrative pressure on the educational sector on the part of the state. HEI strives for autonomy and this displays the immanent response of social education system to the pressure of external factors on it. Thus, the social system of global education seeks to escape from the control of national states or their associations, for example, the OSCE.

The sources of this kind of contradiction are: 1) globalization of the planetary world, which changes the volume of social systems towards the development of global education; 2) informatization, which leads to further fundamentalization of already existing knowledge and generation of global knowledge; 3) the state refusal to support universities as a cultural source of generation and reproduction of the phenomenon of statehood; 4) World Trade Organization (WTO) decisions that education is a service and should be paid for by those who seeks to obtain it, turns universities into commercial structures that directly depend on the modern market conjecture; 5) the all-round commercialization of education, which puts the relationship “man – education system” in completely different conditions than it was before that time. Thus, in practice this opposition is objectively transformed into an independent social problem.

In other words, the content of a new social problem of the educational process management on the part of the state in the horizon of planetary development is due to the conditions that transform its content into a social problem by its definitions, characteristics, structure and movement, if to quote Hegel. The problem appears to be something that is conditioned on its own. In practice it means that conditions simultaneously develop the behavior of the management system of higher education.

The transformation of the content of external conditions of educational process into a social problem leads to modification or enrichment of the system’s

functions not only of state, but, more broadly, social management. Herewith this process has two types of manifestation. The first type is a modification of those which already exist, and the second is the appearance of fundamentally new types of organizational activity. At the same time, it is worth emphasizing that conditions are the means of solving social problems of the educational management system.

The novelty of solving this problem in the sphere of social management of the educational system is that we deal with two objective circumstances, namely: 1) the transition of the planetary community from the technocratic to the informational civilization, which is accompanied by the generating a fundamentally different educational system which does not grow from the previous period; 2) the expansion of broader democratization in the sphere of public administration and even some loss of their influence on the educational systems by national states, which is accompanied by a significant reduction in its funding in terms of research activities and in the horizon of the state order for the training of personnel or in general production and the reproduction of the labor.

Purpose. In view of the above said, the question arises as to how the planetary community can influence the restructuring of the organizational sphere and the development of a global educational management system. We believe that it is possible to manage these processes only through such a phenomenon in state administration as democracy and in procedural meaning – democratization of state administration for the system of education.

Democratization of state influence on education system cannot be carried out spontaneously, like any relatively independent organizational process, and therefore it requires step-by-step practical realization and development of appropriate implementation mechanisms. In this case we see the decentralization of power in the sphere of education being an executive mechanism of the democratization process. Today theorists of education management and practical pedagogues offer a model of public-private partnership (management) to be a general scheme of realizing the process of decentralization of state power in the sphere of education.

Research methods. To characterize the main provisions, we take into account the interdisciplinary approach and the general scientific principles

of objectivity and systematic, as well as we use logical-semantic, system and prognostic approaches in studying and generalizing the problem.

The essence and relevance of the problem of decentralization of state power

Therefore, researchers are constantly monitoring the problem of decentralization of the state power. All of them have the same understanding that the national state bases on a strictly multileveled system, which has the following structural elements: a) the mechanism of state administration; b) the apparatus of state; c) state administration body; d) the institute of state administration; e) the principles of organization and operation of the state administration apparatus (Hromadski orhanizatsii..., 2011).

It means that the current education system should build its own structure which is adequate to the state one. Researchers and practitioners see the way out in the development of a system of so-called public-private partnership (management). Otherwise, the organizational interaction cannot be ensured between state and education system.

In order to “synchronize” these organizational structures, it is necessary to use not only and not just geographic/territorial criteria of establishing this organizational interaction system, but pay more attention to the functional structure of state influence on education system into which the higher education system should be included. Let us briefly comment on this thesis, since many researchers do not consider the structure of this function in their publications, and methods of organizational interaction of state officers and managers of education differ significantly on each level.

Generally, we agree with this constructive and practically accessible idea of creating a model of public-private partnership (management), and draw attention to the fact that there are three different levels of the organizational interaction between state and education system: 1) state educational policy; 2) state regulation of the sphere of education; 3) state management of scientific and educational work in the university.

Let's clarify each term, mentioned above, since each of these carries such a different content that it will be necessary to create specific bodies and

original technologies in the field of education. In order to do it let us turn to the article by V. Bekh “State educational policy, regulation and management of the education as a subject of scientific analysis” in which these terms are distinguished (Bekh, 2014).

It is necessary to pay special attention to this point, since each of these levels of organizational and political influence of state on education system requires specific forms of organizational interaction of social partners, unique algorithms and original tools for making managerial decisions in the field of education. It turns out that:

- 1) state educational policy is a purposeful participation in the management of political processes;
- 2) state regulation exists in the form of specific measures determining the conditions for entry and exit: obtaining licenses for educational activities, accreditation of specialties, taxes, permits, state order for specialists training and other specific regulators;
- 3) public administration of education is the closest to the public depending on state administration, state management system, decentralization, autonomization of educational institutions, demonopolization and competition of educational services, orientation to creative and innovative development of education, scientific, analytical and prognostic support which is impossible without powerful information and analytical support for management decisions, monitoring educational needs, offers training, education of high quality, independent assessment of knowledge, integrity, lifelong learning.

Organizational interaction in the regime of social partnership is the content of “agent-agent” relations in management. In this case, the subject and the management object change places and roles for some period which means that the subject of management becomes an object and vice versa. It is clear that if it matters, it has its own carriers of organizational activity and producers of information content of feedback channels.

Therefore, we should agree with the well-known opinion by L. Kondrashova that “modernization of professional training in university education is impossible without updating its structural elements and the management system of the educational process as a whole” (Kondrashova, 2003, p. 41).

The question how to realize it in practice arises naturally. In our opinion the whole complexity here lies in the distribution of functional interactions in the horizon of organizational interaction. There are certain difficulties since university professors teach their students modern concepts of marketing and management but often universities themselves do not use these concepts in their administrative activities.

It means that in functional terms it makes sense to isolate the criterion or determine the extent of participation of social partners in the development, adoption, implementation and correction of management decisions in the field of education. We believe that such a criterion can be the so-called management cycle.

We should point out that the management cycle is in the most general form, a complete sequence of repetitive actions aimed at achieving goals. The management cycle begins with the clarification of the task or problem and ends with the achievement of a certain result. After this the cycle repeats. In social systems this cycle is repeated continuously. The ultimate goal of system management can be achieved by one or more control cycles. Cyclic realization of processes allows establishing and fixing characteristic features, common dependencies and the same features of processes and providing the rational rationalization and foresight on their basis.

It is an obvious fact that the system of higher education is simply obliged to have different active subjects to communicate with government employees in state bodies and local government. This circumstance eventually determines modernization of a control system of a modern university for the purpose of optimization of management by it.

Modern directions of increasing the efficiency of the functioning of the system of higher education

It was quite recently considered that there were three main directions of efficient increasing of functioning of higher education institutions of education system: optimization of organizational activity of state bodies education (factor of the external environment); professional development of the faculty (factor of the internal environment) active development of the student (factor of the internal environment) (Yaremenko, 2003, p. 231).

We consider that it is impossible to be limited to formally proclaimed connection of students to process of decentralization of the government as it is a main customer, the payer and the consumer of services of the educational sphere.

O. Nevmerzhytska has founded that young men and girls are quite capable to take part in creation of system of state and private partnership (management) as in structure of their biological organism the corresponding expertise, knowledge and skills served by organizational consciousness and organizational thinking (Nevmerzhytska, 2009) arise and function.

Besides, during this period in the structure of identity of future university graduates the corresponding mechanisms which serve this process are intensively formed namely: mechanisms of sense arising, goal-setting, self-determination, self-updating and self-realization. Such a personality forms a special type of consciousness, namely – organizational consciousness that makes this person self-sufficient, and systems in which this person is involved – self-organized and capable to self-development under any circumstances. As a result of a certain maturity of organizational consciousness of student's contingent it promotes acquisition of a phase of a homeorhesis by higher education institutions, that is self-expansion with preservation of initial parameters of social system.

The appeal to students is not casual as information stage of development of planetary community conducts to the fact that old forms of relationship of higher education institution and student by the principle “the agent - object” will sink into oblivion, and the arising new – “the agent - agent” insistently demand personal participation of young men and women in self-determination and self-organization in the sphere of higher education. Therefore, we will stop on this moment and consider it in more detail as it will play an essentially new role in management of the sphere of university education in the future.

In the principle of responsible officials of employees of the Ministry of Education and Science of Ukraine in the order of 15/11/07 No. 1010 which has approved “The provision about students’ government in higher educational institutions” it is written down: “Self-government in a higher educational institution is an independent public work of students on realization

of functions of management to higher educational institutions which is defined by rectorate (administration), by dean's offices (departments) and is carried out by students for and the tasks facing student's collectives" (Pro zatverdzhennia, 2010).

Thereby the technological capability of participation of system of student government in the course of adoption of administrative decisions concerning the organization and adjustment is put by teaching and educational activity that considerably enhances efficiency of this process a steady feedback appears in the control system of higher education institution.

Here we have systemic effects. The main sign of the multiplier effect is that student self-organization and managerial activities of university administration lead to the formation of a system of value-semantic determination of the management of an educational institution (Bekh, Semenenko, 2009). This is a significant increase in the self-deployment of attributive properties of social education system, as it acquires two main ones, namely, the integrity and self-regulation qualities inherent in the so-called simple social organisms (Bekh 2014).

Conclusions

Thus, the problem of creating relations between the university and the state lies in several planes. As the practice of many countries shows, the strengthening of the responsibility of higher education institutions for the results of their activities, the expansion and deepening of university autonomy is a necessary condition for improving the quality of higher education.

In terms of morphology, the system of public private partnership (management) to ensure the high quality execution of part of administrative authority delegated by state to higher educational institutions is obliged to form a virtual morphological structure, which should have at least several substructures, namely: marketing for the region's needs; analytical for generalization of marketing information in the horizon of modern world trends in education; legal for the regulatory requirements (requirements) of national, regional and world labor markets in regulatory and legal documents, with a view to submitting them to public authorities and corporate governance of HEIs; initiative or lobbying, which is entrusted with the function of

making proposals for the management of education, support for the period of discussion, adoption and implementation, followed by an assessment of economic efficiency, political expediency and cultural effectiveness.

In the functional relation there is a reason to define obligations of the parties of organizational interaction on the basis of the maintenance of an administrative cycle that allows to spread out an algorithm of adoption of administrative decisions in university on certain stages and to define on what possibly to attract the public and what it should delegate a part of administrative powers from an arsenal of public administration by university.

In the horizon of the choice and activation of agents of organizational interaction of state and higher education system it must be kept in mind not only public servants and administrations, but also students united in student government as main customers, payers and consumers of services of the sphere of professional education. Their participation in management of the university provides constant feedback of service provider of education, market of labor, business and state. To our big regret it should be noted here that business in the countries of Commonwealth of Independent States remains indifferent, that is indifferent in relation to democratization of higher professional education management, so far.

At the same time, it is necessary to pay attention that democratization of the higher education is: firstly, a long process in time, secondly, it should be introduced into higher education institutions activities step by step; thirdly, educational management unlike pedagogical management as it plays a crucial role in the development of a self-regulatory complex of a social body of university has to be the leading channel or a form of democratization of higher education here.

References

- Bekh, V. (2014). Derzhavno-hromadske upravlinnia universytetom: ukrainskyi kontekst. [University Public Administration: Ukrainian context]. *Fenomen universytetu v konteksti „suspilstva znan”*. [University phenomenon in the context of the “knowledge society”]. Kyiv, pp. 228–230. (In Ukrainian).

- Bekh, V., Semenenko, L. (2009). *Samorehuliatytsiia sotsialnoho orhanizmu navchalnoho zakladu. [Self-regulation of the social organism of the educational institution]*. Kyiv: National Pedagogical Dragomanov University, 330 p. (In Ukrainian).
- Bekh, V. (2014). Derzhavna osvithnia polityka, rehuliuвання y upravlinnia osvithianskoiu haluzziu yak predmet naukovoho analizu. [State educational policy, administration and regulation of education sector as the subject of scientific analysis]. *Proceedings of the National Aviation University: Philosophy. Culturology*. 2014. No. 1, pp. 5–7. (In Ukrainian).
- Hromadski orhanizatsii u dyskursi demokratyzatsii suspilstva. [Public organizations in the discourse of democratization of society]*. (2011). Ed. V.P. Bekh. Kyiv: National Pedagogical Dragomanov University, 680 p. (In Ukrainian).
- Kondrashova, L. (2003). Problemy vyshchoi shkoly u svitli natsionalnoi doktryny rozvytku osvity Ukrainy. [Problems of higher education in the light of the national doctrine of the development of education in Ukraine]. *Vyshcha osvita Ukrainy. [Higher education of Ukraine]*. Vol. 1, pp. 39–43 (In Ukrainian).
- Nevmerzhytska, O. (2009). *Studentske samoupravlinnia u konteksti demokratyzatsii vyshchoi osvity Ukrainy. [Student self-governance in the context of democratization of higher education in Ukraine]*. (PhD Thesis). Kyiv, 226 p. (In Ukrainian).
- Pro zatverdzhennia Prymirnogo polozhennia pro studentske samovriaduvannia u vyshchykh navchalnykh zakladakh Ukrainy. [On Approval of Model Regulations on Student Self-Government in Higher Educational Institutions of Ukraine]*. (2010). Publication 15.11.2007. Retrieved (05.12.2017) from: http://osvita.ua/legislation/Vishya_osvita/3141 (In Ukrainian).
- Reforma vyshchoi osvity Ukrainy: realizatsiia profilnogo zakonu v 2014–2016 rr. [Reform of higher education in Ukraine: the implementation of the profile law in 2014-2016]*. Retrieved (05.12.2017) from: <http://parlament.org.ua/wp-content/uploads/2016/12/HE-shadow-report-final-1.pdf> (In Ukrainian).
- Yaremenko, B. (2003). *Ravnovesie v ekonomicheskoy sisteme perehodnogo tipa: predposylki, mehanizmy, upravlenie. [Equilibrium in an economic system of a transitional type: prerequisites, mechanisms, management]*. Har'kov: NUA, pp. 171–185. (In Russian).

Received: 22.12.2017

Accepted: 12.02.2018

RELIGION

RUSLAN TKACHUK
Shevchenko Institute of Literature
of the National Academy of Sciences of Ukraine
Ukraine, Kyiv
tkachuk.ruslan@gmail.com

Tkachuk, R. (2018). Hermenevtychni aspekty dovedennya pershosti Ryms'koyi kafedry u knyzi Ivana Dubovycha „Hierarchia abo o zwierzchności w Cerkwi Bożej” (1644). [The Hermeneutical Aspects of Proving the Pope’s Primacy in the Work of Ivan Dubovich „Hierarchia abo o zwierzchności w Cerkwi Bożej” (1644)]. *Intercultural Communication*, ISSN 2451-0998, vol. 1(4)2018, pp. 159–174. (In Ukrainian).

The Hermeneutical Aspects of Proving the Pope’s Primacy in the Work of Ivan Dubovich „Hierarchia abo o zwierzchności w Cerkwi Bożej” (1644)

ABSTRACT

Purpose: To research fundamentals of bishop of Rome primacy justified by Ivan Dubovich in his work „Hierarchia abo o zwierzchności w Cerkwi Bożej” (1644). To reveal methods of interpretation of the Holy Bible fragments in the patristic works, to analyze used rhetorical modes.

Methods: Historical, cultural and hermeneutic methods have been used.

Results: The main question in the book of Ivan Dubovich „Hierarchia abo o zwierzchności w Cerkwi Bożej” (1644) is the foundation of primacy of the Pope. The polemicist proved the authority of the Bishop of Rome based on the texts of Holy Bible, works of the Greek Church Doctors in „O zwierzchnosci Piotra s”chapter. While considering this problem the author referred to the Gospels fragments, which Roman Catholic theological writers interpreted as an argument of Apostle Peter primacy, as well as to prays and hymns of the church. Ivan Dubovich revealed himself as a Scripturist, connoisseur of ancient Greek philosophy. In the the research the conception of the church’s organization stated by Ivan Dubovich has been reviewed in context of orthodox theologians’ ideas, historical and cultural background of that time. Besides, different rhetorical, literary modes used by the author in order to prove the catholic doctrine of papal primacy have been revealed in the report.

Keywords: *Ukrainian polemical literature, Ivan Dubovich, catholic dogma of primacy of the bishop of Rome, the metropolitanate of Kyiv, Lev Kreuza.*

РУСЛАН ТКАЧУК

Інститут літератури ім.Т.Г. Шевченка

Національної академії наук України

Україна, Київ

tkachuk.ruslan@gmail.com

Герменевтичні аспекти доведення першості Римської кафедри у книзі Івана Дубовича „Hierarchia abo o zwierzchności w Cerkwi Bożej” (1644 p.)

АНОТАЦІЯ

Мета. Дослідити обґрунтування Іваном Дубовичем першості римських пап у книзі „Hierarchia abo o zwierzchności w Cerkwi Bożej” (1644 p.). Розкрити способи тлумачення полемістом фрагментів Святого Письма, святоотцівських творів, проаналізувати риторичні прийоми обґрунтування думки.

Методи. Історико-культурний, описовий, герменевтичний.

Висновки. У книзі Івана Дубовича „Hierarchia abo o zwierzchności w Cerkwi Bożej” (1644 p.) посутнє місце відведено доведенню верховенства Римської кафедри. Унійний автор обґрунтував першість римських пап на підставі текстів Святого Письма, творів візантійських, латинських учителів церкви у частині книги „O zwierzchnosci Piotra s.”. Полеміст знаходив підтвердження авторитету єпископів Риму в уступах Євангелій, які католицькі богослови трактували як доказ старшинства апостола Петра серед „дванадцяти”, церковних молитвах, гімнах. Полеміст виявив себе знавцем давньогрецької філософії, проводив паралелі між організацією держав і церквою, протиставляв християнство старозавітному Ізраїлю. Викладену Іваном Дубовичем концепцію організації церкви розглянуто в контексті міркувань православних богословів, історико-культурному ґрунті тієї доби. У дослідженні розкрито застосовані Іваном Дубовичем художні засоби, персвазивні прийоми доведення думки, джерела аргументації.

Ключові слова: *українська полемічна література, Іван Дубович, примат Папи Римського, Київська митрополія, Лев Крєвза.*

Вступ

Іван Дубович був генеральним вікарієм монастиря Святої Трійці у Вільні, урядовав Пінсько-Лещинським, Дерманським монастирями. Він написав такі історико-апологетичні твори: „Obrona cerkwi sobornej apostolskiej przeciw wszystkim heretykom” (1639 р.), „Hierarchia abo o zwierzchności w Cerkwi Bożej” (1644 р.), „Kalendarz prawdziwy cerkwi Chrystusowej”, „Kronika czyli summarius”. Збереглися панегірик Івана Дубовича „Kazanie na pogrzebie Barbary Tyszkiewiczowej” (Wilno, 1627), твір „Sposob rozmyślenia powszedniego” (Chodynicki, 1946, р. 436-437). Полемічні твори Івана Дубовича були об'єктом досліджень І.Вагилевича (Wagilewicz, 1996), П.Новаковського (Novakovskyy, 2005).

Книга Івана Дубовича „Hierarchia abo o zwierzchności w Cerkwi Bożej” розкриває деталі міжконфесійного діалогу, який відбувався у Речі Посполитій наприкінці XVI – першій половині XVII ст. (Tkachuk, 2017). Структура книги Дерманського архімандрита пов'язана з твором Лева Кревзи „Obrona iednoscі cerkiewney” (1617 р.) (Kreuzza, 1617). Зокрема, Іван Дубович уклав за зразком трактату архімандрита Віленського монастиря частини книги: „O zwierzchności Piotra ś.” (Dubowicz, 1644, р. 25-43), „O successorach Piotra Świątego” (Dubowicz, 1644, р. 44-146), „O tym iako się Ruś chrzciła, y co się działo po nim w Rossiyskim nabożeństwie” (Dubowicz, 1644, р. 167-260). Полеміст вніс до книги окремі фрагменти, цілі розділи праці Лева Кревзи, доповнював їх цитатами вчителів церкви, прикладами, змістовними коментарями, завдяки чому проступає його думка, вміння послуговуватися риторичним словом.

Мета. Дослідити богословську думку Івана Дубовича, розкрити його розуміння першості Римської кафедри в християнстві, проаналізувати риторичні засоби доведення міркувань.

Методи. У дослідженні застосовано історико-культурний, описовий, герменевтичний методи.

Католицьке вчення про першість апостола Петра

Твір Івана Дубовича „Hierarchia abo o zwierzchności w Cerkwi Bożej” містить книгу „O zwierzchnosci Piotra s.” (Dubowicz, 1644, р. 25-43), в якій

у трьох розділах обґрунтовано старшинство апостола Петра між учнями. Аргументація полеміста першості апостола Петра, верховенства влади єпископа Риму в християнстві містить цитати давньогрецького філософа Арістотеля, поета Гомера. Наведенні у творі критичні міркування Арістотеля про демократичний устрій, висловлені у трактаті „Політика”, художнє порівняння автора „Іліади” організації держави із будовою Сонячної системи вмотивовували думку богослова про те, що багатовладдя перешкоджає розвитку державних утворень, підкреслювали переваги автократії: „*Ze złe Democraticu, abo Aristocraticum regimen pogaństwo rozumem samym przyrodzonym tego dochodziło, przetoż ieden z ich Philosophow przednich: „Entia nolunt male disponi, Unicus ergo Princeps”*. A drugi z Poetow Iliadę napisał: „*Nie dobrze panowanie od wielu, ieden niechay będzie Krol urządzca, iako y słońce iedno*”. [...] Zgoła nie masz państwa, ziemie, miasta, domu, gdzieby starszego nie było; a gdzie bez niego, to y bez porządku” (Dubowicz, 1644, p. 25). Іван Дубович міркував, що церква, яка покликана служити спасінню цілому світу, потребує як і королівства, якими урядують правителі, видимого керівника. Автор деталізував універсальність християнства, протиставивши старозавітний Ізраїль новозавітній церкві. На його думку, побудова „духовної монархії” (Dubowicz, 1644, p. 26) євреїв, обмеженої територією Палестини, слугує прикладом устрою церкви, яка охоплює всі народи. Богослов обґрунтував владу римських пап у церкві фрагментом книги пророка Осії, в якому розповідається про примирення Ізраїлю і Юдеї під одним царем (Dubowicz, 1644, p. 26).

Іван Дубович навів у творі обґрунтування католиків першості апостола Петра серед учнів, в основу якого покладено уступ Євангелія від Матвія: „Ти – Петро, тобто „камінь”, і на цьому камені Я збудую Церкву Мою, і врата пекла не здолають її” (Bibliya, 2004, p. 1101). Зауваживши читачеві відмінність трактування Східною і Західною церквами цього євангельського тексту: „*Chryzostom in Matt: Homil: 54 mowi: „Na wyznaniu wiary zbudował Chrystus Cerkiew”*” (Dubowicz, 1644, p. 29; Bulgakov, 1991, p. 240), Іван Дубович виклав міркування теологів, визнаних святими греками і латинниками, які погоджуються з першістю апостола Петра серед „дванадцяти” (Averentsev, 2007, p. 83). Ієронім Стридонський, писав ав-

тор, твердив у полеміці із монахом Іовініаном, що Ісус Христос, вирізнувши апостола Петра з-поміж учнів, назвав його сирійським словом „кифа”, яке означає „скеля”, „камінь”, для того, щоб зберегти християнську общину від розколів (Dubowicz, 1644, p. 26). Беручи до уваги неузгодженість теологів у трактуванні приналежності слова „*Petra*” (Месії, Симону, його визнанню віри), що виникла через розрізнення понять у грецькій мові „*Petra*”, „*Petrus*” (Shaff, 2011, p. 208-209), Іван Дубович розкрив позицію Ієроніма Стридонського, який уважав цю відмінність несуттєвою у перекладі євангелістом Іоанном сирійського „*Cephas*” (Dubowicz, 1644, p. 27).

Іван Дубович покликався у доведенні першості апостола Петра на тлумачення Василієм Великим фрагментів з Євангелій від Матвія, Іоанна у працях „Проти Євномія”, „Бесіда про покаяння”, „Чернечі правила” (Dubowicz, 1644, p. 27-31). Полеміст розкрив читачеві розуміння єпископом Кесарії Ісуса Христа всевладним подавцем дарів, божественного достоїнства учням. Цей атрибут Сина Божого, підкреслював автор у контексті інтерпретації євангельського тексту, Василій Великий зобразив у формі протиставлення Ісуса Христа – небесного, „непорушного каменю”, Петру – „каменеві земному”. Таким чином, підсумував Іван Дубович, грецький отець церкви трактував друге ім'я апостола Симона – Кифа, яке означає „камінь”, у контексті обітниць Месії збудувати на ньому церкву (Vasiliy Vielikiy, 2009, p. 141): „Y w Homiliey, abo iako my Słowacy zowiemy w *Besidie o pokaianii*: „Kamień zowie się Piotr, nie iako Chrystus kamieniem iest, ale iako Piotr, ponieważ z istności iest Chrystus nieporuszony kamieniem, a Piotr dla kamienia: chociaż bowiem dostoięństwo swoje Pan daie inszym, iednak sam nie wyzuwa się z niego. Światłością iest, a mowi: „Wy iesteście światłością świata”. Kapłanem iest, y Kapłany czyni. Barankiem iest, y mowi: „Oto ia posyłam was iako owce pośród wilkow”. Kamieniem iest, y kamień uczynił” (Dubowicz, 1644, p. 27; Kreuza, 1617, p. 1). Визнання Василієм Великим служіння наставництва апостола Петра у церкві, писав богослов, знаходимо в розділі „Про послух” укладених ним „Чернечих правил” (Dubowicz, 1644, p. 30). Так, навчаючи ченців коритися настоятелям, наслідувати смиренність подвижників, Василій Великий подав коментар діалогу воскреслого Ісуса Христа із Петром на березі Тиверіадського озера (Bibliya,

2004, p. 1217), в якому відзначив поставлення апостола Петра управителем церкви: „Tego od samego Chrystusa nauczyliśmy się, który Piotra po sobie Pasterzem Cerkwie swojej postawił: „Pietrze, bowiem rzekł, miłujesz mię nad tych? Paś owce moje” (Dubowicz, 1644, p. 31). Іван Дубович сфокусував увагу читачів на процитованому вище реченні, не зауваживши те, що Василій Великий навів цю настанови Месії як приклад монахам коритися настоятелям, наділених, на його думку, тією ж владою, що й апостол Петро: „Таке довідуємось також від самого Христа, що установив Петра по собі настоятелем своєї Церкви: „Петре, – каже – чи любиш мене більше, ніж вони? Паси мої вівці” (Йо.21, 15). Усім з ряду душпастирям і учителям дає ту саму владу. А знаком того є те, що вони так саме в’яжуть і розв’язують, як Петро. Тому як вівці слухають пастиря і там ідуть, де їх веде, так треба, щоби аскет по Божому слухав настоятеля і не розбирав приказів, коли є тільки чисті від гріха, але сповняв прикази з усякою охотою і радістю” (Vasyliy Velykuu, 1989, p. 419).

Іван Дубович аргументував думку про верховенство Петра серед апостолів цитатами з гомілій, слів Іоанна Золотоустого, вміщених у збірнику „Маргарит” (Dubowicz, 1644, p. 28; 31), списки якого були поширені в Україні в XV ст. (Tkachuk, 2013, p. 809). Зібрані полемістом цитати патріарха Константинопольського, в яких апостола Петра названо „стовпом”, „фундаментом”, „верхом і главою апостольської громади” (Dubowicz, 1644, p. 28), наведено у творі церковнослов’янською (відтворено латиницею), польською, латинською мовами для докладної передачі читачеві змісту: „*Po istynni Petr Blazennyi, Petr wirnyi kamen, na nemze sozda Cerkow Chrystos. Istotnie Piotr wierny kamień, na którym zbudował Cerkiew Chrystus. Piotr klucze niebieskie dźierży*” (Dubowicz, 1644, p. 28; Kreuza, 1617, p. 2). Іван Дубович, обгрунтовуючи вчення латинників про „першість апостола Петра в лику апостолів” (Dubowicz, 1644, p. 31; Zlatoust, 1902, p. 599), розкрив читачеві тлумачення святителя Золотоустого фрагменту Євангелія від Іоанна, в якому Христос доручив Симону „пасти Його ягнята і вівці” (Bibliya, 2004, p. 1217). Цитування автором метафоричних висловлювань Іоанна Золотоустого про авторитет апостола Петра передавало присутню думку бесіди святителя про силу покаяння, завдяки якому Христос підніс

його над іншими апостолами. Такий спосіб послугування святоотцівськими текстами надавав доведенню Івана Дубовича напучувального змісту, як от: наставляння читачів у чесноті покаяння: „Tenże Oćiec ś. w kazaniu „O Pokaianij”: „Piotr, prawı, przez pokutę na pierwszą dostojność przywrocön iest, y przystawstwo nad wszystkimi Cerkwiami po wszystkim świecie polecił mu, a nad wszystkie Apostoły wywyższył go” (Dubowicz, 1644, p. 31; Zlatoust, 1896, p. 341).

Прочитовані у творі тлумачення Ієроніма Стридонського, Василя Великого, Іоанна Золотоустого, а також Іполіта Римського, Іоанна Дамаскіна, Теофілакта, Кирила Єрусалимського євангельських текстів слугували Івану Дубовичу обґрунтуванню думки католицьких теологів про те, що символічне називання Ісусом Христом у землі Кесарії Симона словом „Кифа” стосувалися не його визнання віри, як твердили греки і церковні реформатори, а служіння апостола: „А тоć iest własnie mowić zbudowana Cerkiew na Pietrze: że Piotr po nawroceniu swoim, y daniu mu pasterstwa nad wszystkimi za żywota swojego był nawyższym Namiestnikiem Chrystusowym y gźadcą Cerkwie iego, a po śmierci iego spadło na successorow iego samych” (Dubowicz, 1644, p. 30).

Третій розділ „Swiactwa z Modlitw Cerkiewnych, y Hrehoria Metropolity Kiiowskiego” (Dubowicz, 1644, p. 33-43; Kreuza, 1617, p. 4-7) містить зібрання цитат із молитов, гімнів, четьї-мінеїв, октоїхів Східної церкви, які розкривають читачеві розуміння грецьких богословів влади апостола Петра в церкві. Наведені Іваном Дубовичем фрагменти гімнів вечірні в день апостолів Петра і Павла, служіння якої здійснюється в православної церкві 29 червня, литій, сидальних свята, стихир зображають Петра „фундаментом апостолів”, „каменем Христової церкви”, „найвищим між хвалебними апостолами” (Dubowicz, 1644, p. 33). Полеміст підкреслював читачеві написання згаданих церковних піснеспівів у Константинополі, творцями яких були Іоанн Дамаскін, Феофан Сповідник, Андрій Критський (Dubowicz, 1644, p. 34). Доведенню Івана Дубовича визнання східними церквами старшинства апостола Петра серед „дванадцяти” (Averentsev, 2007, p. 83) слугувало видання Гедеоном Балабаном у Стратині богослужбової книги „Требник” (1606 р.) (Holovata, 2003,

р. 170). У молитві розгрішення священника, надрукованій на 268 сторінці „Требника” екзарха константинопольського патріарха в Київській митрополії, писав полеміст, процитовано обітницю Месії збудувати Церкву на Петрі – „камені”, дати апостолу „ключі Царства Небесного” (Dubowicz, 1644, р. 34-35). Автор, уважаючи наведені у молитві цитати з Євангелія від Матвія доказом погодження греків з першістю апостола Петра між учнями, подав тлумачення слів: „І дам тобі ключі Царства Небесного” (Bibliya, 2004, р. 1101). Іван Дубович твердив, що слово „ключ”, застосоване Христом у зверненні до Симона, наділено символічним значенням, яке розкривають тексти Старого Завіту, Одкровення Іоанна Богослова, історико-культурний контекст. Зокрема, приклад надіслання у 553 р. полководцем Нарзесом ключів від брам Риму візантійському імператору Юстиніану I, наведений церковним істориком Цезарем Баронієм у праці „Annales Ecclesiastici”, традиція отримання польськими королями ключів від бургомістрів указували автору на те, що „ключ” означає владу, верховенство над іншими (Dubowicz, 1644, р. 35). Полеміст знаходив підтвердження цьому міркуванню у пророцтві Ісаї про Єрусалим, в якому передвіщено зміщення царедворця Севни і поставлення управителем царського палацу благочестивого Елиакима, якому буде передано „ключ дому Давидового” (Dubowicz, 1644, р. 35; Bibliya, 2004, р. 747), видінні апостола Іоанна слави Сина Божого, який розповів, що Йому належать „ключі пекла і смерті” (Dubowicz, 1644, р. 35; Bibliya, 2004, р. 1369).

Полемика з православними богословами

Другу частину розділу „Swiadectwa z Modlitw Cerkiewnych, у Hrehoria Metrocity Kiiowskiego” (Dubowicz, 1644, р. 33-43) побудовано у формі відповідей на звинувачення латинників у лжевченні про верховенство Папи Римського православними богословами. Зокрема, покликаючись на уступ „Послання апостола Павла до ефесян” (1:22) (Bibliya, 2004, р. 1327), протиунійні автори переконували супротивників у тому, що головою Церкви є Ісус Христос, а не Папа Римський (Dubowicz, 1644, р. 37). У відповіді на цей „закид” (Dubowicz, 1644, р. 37) Іван Дубович пояснював, що католики погоджуються зі словами апостола Павла, про-

те вважають Ісуса Христа невидимим верховним єпископом Церкви. На думку полеміста, збудування церкви на землі потребує видимого голову, яким є Папа Римський, що підпорядковується істинному первосвященнику Церкви – Ісусу Христу. Для обґрунтування цього твердження автор провів паралелі із царем Ізраїлю Саулом, пророком Самуїлом, які були видимими провідниками Божого народу (Dubowicz, 1644, p. 37; Bibliya, 2004, 292-293), головуванням чоловіка над дружиною, смиренних перед Богом (Dubowicz, 1644, p. 37; Bibliya, 2004, p. 1304), управлінням державою королем. Іван Дубович критикував Стефана Зизанія за висловлене міркування про те, що Ісус Христос є видимим головою Церкви. Незгоду автора із православним богословом виражають оцінна лексика, стилістичний прийом сатири (Dubowicz, 1644, p. 38).

Іван Дубович розкрив у змодельованому діалозі із читачем розуміння латинників урядування церквою невидимим головою – Ісусом Христом і видимим – Папою Римським. Автор пояснював, що концепцію католиків організації управління церквою не слід вважати дивом чи „*monstrum*” (Dubowicz, 1644, p. 38), оскільки участь Бога і людини у збудуванні Церкви відрізняється. Полеміст деталізував цю відмінність, аргументувавши вчення католиків про видиме главенство, завдяки застосуванню персвазивних засобів: антитези, ампліфікації. Зокрема, нагромаджуючи однотипні синтаксичні конструкції, Іван Дубович художньо протиставив вічність, незмінність, всевладність Ісуса Христа – невидимого голови Церкви, тимчасовості, обмеженню влади римських пап (Dubowicz, 1644, p. 38).

Православні богослови у критиці верховенства апостола Петра покликалися на епізод з Нового Завіту, в якому апостол Павло дорікав Петру-Скелі за уникання необрізаних язичників (Dubowicz, 1644, p. 38-39; Bibliya, 2004, p. 1321). Таким чином, підсумовували вони, Петро не був главою апостолів, оскільки Павло навчав його, що погани для входження до християнської общини і спасіння, яке досягається вірою в Сина Божого, не потребують обрізання згідно Мойсеєвого Закону. Відповідь Івана Дубович містить цитати міркувань Августина Блаженного, Іоанна Золотоустого, приклад зі Старого Завіту, а саме: врозумлення полководцем

Йоавом царя Давида, які обґрунтовували твердження автора про можливість наставляння помазаників Божих: „Ze kto starszego upomni, nie znośi się tym starszeństwo” (Dubowicz, 1644, p. 39).

Іншим доказом заперечення першості апостола Петра серед учнів для православних богословів слугувала історія обрання 12 апостолом Маттія замість Юди, яку знаходимо у книзі „Діяння святих апостолів” (Bibliya, 2004, p. 1220). Зокрема, апологети православ'я трактували розповідь євангеліста Луки про спільну молитву Петра з апостолами для визначення, кого з-поміж Юста і Маттія обрано Богом на апостольське служіння, доказом рівності учнів. Іван Дубович, дослідивши тлумачення Іоанна Золотоустого згаданого новозавітного фрагменту, відкинув обґрунтування супротивників (Zlatoust, 1896, p. 30-31). На його думку, участь усіх апостолів у обранні Маттія було зумовлено змістом, який укладався у поняття „апостольське достоїнство”. Богослов писав, що апостолам було дано три привілеї: влада проведення церковних таїнств, свідчення про воскресіння Ісуса Христа, проповідування Божого спасіння цілому світові, через що їх було названо „фундаментами” (Dubowicz, 1644, p. 39). Іван Дубович пояснював читачеві, що у випадку обрання Маттія йшлося не про поставлення єпископа, а про надання апостольського достоїнства, подавцем якого був Бог (Dubowicz, 1644, p. 40).

Іван Дубович відкинув думку православних богословів, що надіслання апостолами Петра та Іоанна до Самарії для сходження Святого Духу на місцеву християнську громаду, про що дізнаємося із книги „Діяння святих апостолів” (Bibliya, 2004, p. 1229), заперечує догму латинників про ієрархічне положення римських пап у церкві (Axios, 2015, p. 79). Автор, дотримуючись католицької пневматології (Shevchenko, 2004, p. 276), провів паралелі між посланням учнями Петра та Іоанна до Самарії і сходженням Святого Духу від Отця і Сина, рівних іпостасей єдиного Бога: „bo by szło, iż Duch ś. mniejszy iest, że posyłany od Oycy u Syna bywa, za tym by Piotr ś. u Jan mniejszy nad insze wszystkie Apostoły, że oni posłani a nie inszy, ale żaden tego nie rzekł z Oycow u mowić nie może” (Dubowicz, 1644, p. 41). Міркування православних богословів, писав Іван Дубович, заперечували приклади відправлення ізраїльтянами первосвященика Пінхаса (Финесс, син Єлеа-

зара) до Рувимового і Гадового колін у питанні зведення жертовника за Йорданом (Bibliya, 2004, р. 243), надіслання християнами Антіохії Павла і Варнаву до апостолів у Єрусалим для вирішення суперечки щодо обрізання язичників (Bibliya, 2004, р. 1239). Автор висловив думку, що прихід апостола Петра до Самарії, який у творі метафорично порівнюється із відкриттям церковних дверей, відімкненням ключем неба, інтерпретується як доказ його першості серед учнів: „A iż to własny był urząd Piotra ś. iako Pasterza Nauwyższego, aby on napirwey tak poganom iako Samarytanom nietylko Kościelne drzwi otworzył, ale też y kluczmi sobie powierzonomi Niebo odemknął, zkądby Duch ś. Na nie zstąpił” (Dubowicz, 1644, р. 41).

Тлумачення православними богословами завершального слова апостола Якова на Єрусалимському соборі викликало в Івана Дубовича заперечення. Апологети православ'я, писав автор, твердили про головування Якова на апостольському соборі в Єрусалимі (Zlatoust, 1896, р. 295), старшинство над Петром, покликаючись на підсумування ним суперечки щодо закону обрізання (Dubowicz, 1644, р. 25). Доведення Івана Дубовича верховенства апостола Петра над Яковом ґрунтувалося на розкритті інтерпретації дискутованого фрагменту „Діяння святих апостолів” отців церкви, які розуміли виступ Петра на апостольському соборі доказом його першості між учнями. Прочитовані у творі лист Ієроніма Стридонського, уступ „Бесіди на Діяння святих апостолів” Іоанна Золотоустого” (Zlatoust, 1896, р. 291), екзегетичний коментар Ікуменія Трікського на книги Нового Завіту розкривали читачеві міркування християнських богословів про старшинство апостола Петра на Єрусалимському соборі (Dubowicz, 1644, р. 42). Іван Дубович, навівши цитати з творів Теофілакта, Іоанна Золотоустого, пояснював читачеві, як апостол Яків став єпископом Єрусалимської церкви. Зауважимо, що автор не дослівно відтворив міркування Іоанна Золотоустого, через що аргументовано обґрунтував думку про першість апостола Петра. Порівняння поданої у творі цитати Іоанна Золотоустого („Бесіда LXXXVIII на Євангелія святого апостола Іоанна Богослова” (Zlatoust, 1902, р. 599-604)) із текстом оригіналу вказує на зміни у його змісті: „Wyrażniey Chryzost. w Homil. na Jana ostatniey: „Jesliby mię kto powiada, spytał: „Jako Jakub Stolicę Jerozolimską

przyjął?” Odpowiedziałbych, iż Piotr Mistrz wszystkiego świata, postanowił go” (Dubowicz, 1644, p. 42); „Если же кто спроситъ: почему же престоль іерусалимскій получилъ Іаковъ? – то я отвѣчу, что Петра Христось поставилъ учителемъ не для этого престола, но для вселенной” (Zlatoust, 1902, p. 601). Іван Дубович твердив, що відомості про поставлення Якова Праведного єпископом Єрусалиму апостолом Петром наведено у другій книзі „Церковної історії” Євсевія Кесарійського, збірнику канонічного права Климента Римського „Constitutiones apostolicae” (Dubowicz, 1644, p. 42). Проте, „батько церковної історії”, цитуючи „Іпотіпоси” Климента Олександрійського, писав, що Якова Праведного було обрано єпископом Єрусалиму Петром, Яковом (сином Зеведея), Іоанном. Це вказує на неточність Івана Дубовича у передачі історичного матеріалу. Так, у книзі Євсевія Кесарійського читаємо: „Вот этот самый Иаков, которому в древности дано было прозвище „Праведный” за его исключительную добродетель, первый как рассказывают, получил епископский престол в Иерусалимской церкви. Климент в 6-й книге своих „Очерков” утверждает это и пишет так: „Петр, Иаков и Иоанн, хотя и были особо Спасителем почтены, однако после Вознесения Спасителя не оспаривали друг у друга эту честь, но избрали епископом Иерусалима Иакова Праведного” (Evseviy Kesariyskiy, 2013, p. 65). Іван Дубович знаходив обґрунтування верховенству апостола Петра над Яковом у „Синаксарі на Вознесіння Господнє”, в якому вміщено інформацію про хрещення Ісусом Христом апостола Петра, який згодом хрестив інших учнів (Dubowicz, 1644, p. 42). Ці відомості, писав полеміст, підтверджували візантійський історик Никифор Григора у розповіді про єпископа Антіохії Еводія, Климент Олександрійський в „Іпотіпосах”, Тертуліан (Dubowicz, 1644, p. 42). Відсилаючи читача до прочитання цих авторів, Іван Дубович висловив здивування через твердження супротивників про старшинство апостола Якова над Петром: „Za ktoremi dowodami łatwiej czytelniku obaczysz, kto starszym, Piotr, czyli Jakub? Rzecz podziwienia godna, w tak iasney Piotra praerogatywie śmieć Jakuba przekładać nad niego” (Dubowicz, 1644, p. 42). На його думку, питання старшинства між апостолами Петром і Яковом розкриває Перший Вселенський Собор в Нікеї (325 р.). Покликаючись

до історії підпорядкування Єрусалимської церкви митрополиту Кесарії Палестинської, 7-го правило Нікейського собору (Кнуха pravyl, 2008, р. 26), Іван Дубович підкреслював читачеві, що отці церкви не визнавали першість Єрусалимського єпископа і постановили з огляду на давнє передання надати йому достоїнство митрополита (Dubowicz, 1644, р. 42; Gerder, 1977, р. 506). Коментар Івана Дубовича встановлення Єрусалимського патріархату розкриває його благоговіння перед Месією і критику Єрусалиму, що не розпізнав час Божих відвідин. Думку автора увиразнює цитування новозавітних книг, у яких застосовано художній прийом метонімічного перенесення: „Nie od Chrystusa Pana tedy to vfundowane Patryarchowstwo, od niego raczej słyszy: „Jerusalem, Jerusalem, zabijaiący Proroki, oto dom twoy zostawa pusty teraz”. Y od Ewangelisty *Апос. II* „Sodomy u Egiptu imię bierze Jerusalem” (Dubowicz, 1644, р. 43). \

Висновки

Книга Івана Дубовича „Hierarchia abo o zwierzchności w Cerkwi Bożej” (1644 р.) деталізує полеміку унійних і православних богословів навколо доктрини влади римських пап у християнстві, яка велася в Речі Посполитій у XVII ст. Автор покликався у доведенні першості Римської кафедри на євангельські тексти, приклади зі Старого Завіту, тексти молитов, гімнів, четьї-мінеїв, октоїхів, твори візантійських, латинських учителів церкви, філософію давніх греків. Застосовані у книзі метафори, алегорії, стилістичні засоби розкривають знання Іваном Дубовичем теорії риторики.

Библиография

- AXIOS: таїнство людської природи* (2015). – К.: Видавничий відділ УПЦ Київського Патріархату.
- Chodyncki, K. (1939-1946). *Dubowicz Jan*. Polski słownik biograficzny. Kraków: Polska Akademia Umiejętności. T.V. S. 436 – 437.
- Dubowicz, Ioann. (1644). *Hierarchia abo o zwierzchnosci w cerkwi Bozey*. – Lwow.
- Kreuz, Leon. (1617). *Obrona iednosci cerkiewney abo Dowody, ktorymi się pokazuie, iż grecka cerkiew z łacinską ma być ziednoczona*. Wilno.

- Wagilewicz, J.D. (1996). *Pisarze polscy rusini*. Przemysł: Południowo-wschodni instytut nauk w Przemysłu.
- Аверенцев, С. (2007). *Дванадцять апостолів. Софія-Логос. Словник*. К.: Дух і Літера. С. 83.
- Біблія. Книги священного писання старого та нового завіту* (2004). Київ: Видання Київської Патріархії Української Православної Церкви Київського Патріархату.
- Булгаков, С. (1991). *Церковная иерархия*. Катехизис. К.: Издание Украинской Православной Церкви.
- Василий Великий, архиепископ Кесарии Каппадокийской. (2009). *Творения*. Москва. Т.І: Догматико-полемические творения. Экзегетические сочинения. Беседы.
- Василій Великий. (1989). *Монаші науки для тих, що подвизаються в монастирі і на самоті. Аскетичні твори св. отця нашого Василя Великого*. Рим.
- Гердер, И.Г. (1977). *Идеи к философии истории человечества*. М.: Издательство „Наука”.
- Головата, Н.А. (2003). *Балабан Гедеон*. Енциклопедія історії України: в 5т. Київ. Т.І (А-В).
- Евсевий Кесарийский. (2013). *Церковная история*. СПб.
- Златоуст, Іоанн. (1896). *Творенія святого отця нашого Іоанна Златоуста, архієпископа Константинопольського, въ рускомъ переводе*. С.-Петербургъ. Т.IX.. Кн.I.
- Златоуст, Іоанн. (1896). *Творенія святого отця нашого Іоанна Златоуста, архієпископа Константинопольського, въ рускомъ переводе*. С.-Петербургъ. Т.II. Кн.I.
- Златоуст, Іоанн. (1902). *Творенія святого отця нашого Іоанна Златоуста, архієпископа Константинопольського, въ рускомъ переводе*. С.-Петербургъ, Т.VIII. Кн.I.
- Книга правил святих апостолів, вселенських і помісних соборів, і святих отців*. (2008). Пер. С.М. Чокалюк. Київ: Преса України.
- Новаковський, П. (2005). *Літургійна проблематика в міжконфесійній полеміці після Берестейської унії (1596 – 1720)*. Львів.
- Ткачук, Р.Ф. (2017). *Еклезіологічна думка Івана Дубовича у книзі „Hierarchia abo o zwierzchności w Cerkwі Вожеј”*. Мова і культура. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго. Т.189.
- Ткачук, Руслан. (2013). *Літопис подій*. Історія української літератури у 12 тт. Київ: Наукова думка. Т.1: Давня література (X – перша половина XVI ст.). – С. 804–810.
- Шафф, Ф. (2011). *История христианской церкви*. СПб., 2011. Т.ІІІ: Никейское и посленикейское христианство. От Константина Великого до Григория Великого (311 – 590 г. по Р.Х.).
- Шевченко, В.М. (2004). *Словник-довідник з релігієзнавства*. Київ: Наукова думка.

References

- Averentsev, S. (2007). *Dvanadtsiat apostoliv. Sofiya-Logos. Slovnyk. [The twelve apostles. Sofia-Logos. Dictionary]*. Kyiv: Duh i Litera. (In Ukrainian).
- AXIOS: *tayinstvo ludskoyi pryrody. [Axios: the mystery of human nature]*. (2015). Kyiv: Vydavnychyy viddil UPC Kyivskogo Patriarhatu. (In Ukrainian).
- Bibliya. Knyhy sviashchenogo pysannia starogo ta novogo zavitu. [The Holy Bible. The books of sacred Scriptures of the Old and New Testaments]*. (2004). Kyiv: Vydannia Kyivskoyi Patriarhiyi Ukrayinskoyi Pravoslavnoyi Tserkvy Kyivskogo Patriarhatu. (In Ukrainian).
- Bulgakov, S. (1991). *Tserkovnaya iyerarhiya. [The hierarchy of the Church]*. Katehizys. [The Catechism]. Kyiv: Izdaniye Ukrainskoy Pravoslavnoy Tserkvi. pp. 240-252. (In Russian).
- Chodynicky, K. (1939-1946). *Dubowicz Jan*. Polski słownik biograficzny. Kraków: Polska Akademia Umiejętności. T. V. pp. 436 – 437.
- Dubowicz, Ioann. (1644). *Hierarchia abo o zwierzchosci w cerkwi Bozey*. Lwow. (In Ukrainian).
- Evseyiy Kesariyskiy. (2013). *Tserkovnaya istoriya. [The history of the Church]*. Saint Petersburg. (In Russian).
- Gerder, Iogann. (1977). *Ideyi k filosofiyi istoriyi chelovechestva. [The ideas to philosophy of the human history]*. Moscow: Nauka. (In Russian).
- Holovata, N. (2003). *Balaban Hedeon. [Balaban Gideon]*. Entsyklopediya istoriyi Ukrayiny: v 5 t. [The encyclopedia of history of Ukraine: in 5 volumes]. Kyiv. T. 1 (A-B). (In Ukrainian).
- Knyha pravyl sviatyh apostoliv, vselenskyh i pomisnyh soboriv, i sviatyh ottsiv. [The book of the rules of saint apostles, oecumenical and local councils, and saint fathers]*. (2008). Tr. Chokaliuk, S.M. Kyiv: Presa Ukrayiny. (In Ukrainian).
- Kreuzza, Leon. (1617). *Obrona iednosci cerkiewney abo Dowody, ktorymi się pokazuie, iż grecka cerkiew z lacinską ma być ziednoczona*. Wilno.
- Novakovskyy, P. (2005). *Liturhiyna problematyka v mizhkonfesiyniy polemitsi pislia Beresteyskoi unii (1596–1720). [Liturgical issues in interconfessional polemic after the Union of Brest (1596-1720)]*. Lviv. (In Ukrainian).
- Shaff, F. (2011). *Istoriya hristianskoy tserkvi. Nikeyskoye i poslenikeyskoye hristianstvo. Ot Konstantina Velykogo do Hryhoriya Velykogo (311 – 590 g. po R.H.). [History of the Christian Church. Nicene and Post-Nicene Christianity. From Constantine the Great to Gregory the Great. a. d. 311 – 590]*. Vol. III. Saint Petersburg. (In Russian).

- Shevchenko, V.M. (2004). *Slovnnyk-dovidnyk z relihiyeznavstva. [The dictionary-reference book]*. Kyiv: Naukova dumka. (In Ukrainian).
- Tkachuk, Ruslan. (2013). *Litopys podiy. [The chronicle of events]*. Istoriiya ukraïnskoyi literatury u 12 tt. [The history of Ukrainian literature in 12 volumes]. Kyiv: Naukova dumka. Vol. 1.: Davnia literatura (X – persha polovyna XVI st.). pp. 804-810. (In Ukrainian).
- Tkachuk, Ruslan. (2017). Ekleziolohichna dumka Ivana Dubovycha u knyzi „*Hierarchia abo o zwierzchnosti w Cerkwi Bozej*”. [*Ecclesiological thought of Ivan Dubovich in the work „Hierarchia abo o zwierzchnosti w Cerkwi Bozej*”]. *Mova i kultura*. [Language and culture]. Kyiv: Vydavnychy dim Dmytra Buraho. Vol. 189. Pp. 181-190. (In Ukrainian).
- Vasiliy Vielikiy, arhiyepiskop Kesariyi Kappadokiyskoy. (2009). *Tvoreniya. [The works]*. Moscow. Vol. I. (In Russian).
- Vasyliy Velykyy. (1989). *Monashi nayky dlia tyh, sheho podvyzayutsia v monastyri i na samoti. Asketychni tvory sv. ottsia nashogo Vasylia Velykogo. [The claustral rules for those, who live in monastery and in solitude. The ascetic works of saint our father Basil the Great]*. Rym. (In Ukrainian).
- Wagilewicz, J.D. (1996). *Pisarze polscy rusini*. Przemyśl: Południowo-wschodni instytut naukowy w Przemyślu.
- Zlatoust, Ioann. (1896). *Tvoreniya sviatago ottsa nashogo Ioanna Zlatousta, arhiyepiskopa Konstantinopolskago, v russkom perevode. [The works of saint our father John Chrysostom, archbishop of Constantinople, in Russian translation]*. Vol. IX. Book. I. Saint Petersburg. (In Russian).
- Zlatoust, Ioann. (1896). *Tvoreniya sviatago ottsa nashogo Ioanna Zlatousta, arhiyepiskopa Konstantinopolskago, v russkom perevode. [The works of saint our father John Chrysostom, archbishop of Constantinople, in Russian translation]*. Vol. II. Book. I. Saint Petersburg. (In Russian).
- Zlatoust, Ioann. (1902). *Tvoreniya sviatago ottsa nashogo Ioanna Zlatousta, arhiyepiskopa Konstantinopolskago, v russkom perevode. [The works of saint our father John Chrysostom, archbishop of Constantinople, in Russian translation]*. Vol. VIII. Book I. Saint Petersburg. (In Russian).

Received: 22.12.2017

Accepted: 12.02.2018

INFORMATION SCIENCE

LESIA KOVALSKA
Vasyl' Stus Donetsk National University
Ukraine, Vinnytsia
l.kovalska@donnu.edu.ua

Kovalska, L. (2018). Informatyvnyshchyna ta retrospektyvnost' tekhnichno-hrafichnykh dokumentiv Druhoyi svitovoyi viyny v arkhivakh Ukrainy. [Informativity and Retrospectivity of the Second World War Technical and Graphic Documents in Ukrainian Archives]. *Intercultural Communication*, ISSN 2451-0998, vol. 1(4)2018, pp. 177–193. (In Ukrainian).

Informativity and Retrospectivity of the Second World War Technical and Graphic Documents in Ukrainian Archives

ABSTRACT

Purpose: The purpose of the research is to reveal the informational possibilities and retrospectivity of document arrays of technical and graphic sources of the Second World War in Ukrainian archives.

Methods: analysis, synthesis, formalization, generalization, classification, systematization, retrospective.

Results: The article outlines the History of Science methodological paradigms in Western European and non-Western traditions of investigating historical array of technical and graphic sources in Ukrainian archives. The informative potential of technical and graphic documents which are stored in the archival funds of Ukraine has been analysed in the article. Such formal features of this type documents as specificity of information coding, its completeness, peculiarities of use and storage on various material types of media have been considered. The general scientific, special approaches to the study of the content of the archival documents of technical and graphic nature from the point of view of source criticism methodology have been given. It has been highlighted that the conditions of storage and processing of historical sources of this type require a special approach and knowledge for archivists, source critics and historians. The information importance, significance and role in retrospective modeling and formation of the generalized historical picture of the Second World War have been defined.

Keywords: *informative potential, technical and graphic documents, image-graphic sources, source criticism, visualized representation of the document, the Second World War.*

ЛЕСЯ КОВАЛЬСЬКА

Донецький національний університет імені Василя Стуса

Україна, Вінниця

l.kovalska@donnu.edu.ua

Інформативність та ретроспективність технічно-графічних документів Другої світової війни в архівах України

АНОТАЦІЯ

Мета статті полягає у розкритті інформативності та ретроспективності документних масивів технічно-графічних джерел Другої світової війни в архівах України.

Методи: аналізу, синтезу, формалізації, узагальнення, класифікації, систематизації, ретроспективний.

Висновки. У статті простежено методологічні парадигми західноєвропейської та інших незахідних наукових історичних традицій в дослідженні історичних масиву технічно-графічних джерел українських архівів. Висвітлено інформативний потенціал документів технічного та графічного характеру періоду Другої світової війни, які зберігаються в архівному фонді України. Розглянуто формальні ознаки документів такого типу, специфіка кодування інформації, її повнота, особливості використання і зберігання на різних матеріальних видах носіїв. Наведено загальнонаукові, спеціальні підходи до вивчення змістового наповнення архівних документів технічно-графічного характеру з позицій джерелознавчої методології. Виявлено, що умови зберігання та опрацювання історичних джерел даного виду потребують спеціального підходу та знань архівістів, джерелознавців та істориків. Визначено інформаційну важливість, значення та роль у ретроспективному моделюванні та формуванні узагальненої історичної картини Другої світової війни.

Ключові слова: *інформативний потенціал, технічно-графічні документи, зображально-графічні джерела, джерелознавство, візуалізована репрезентативність документа, Друга світова війна.*

Вступ

Час перетворив колишні архівні сховища на соціальні інституції, покликаним яких є забезпечення широкого доступу до інформаційних ресурсів, що здатні впливати на соціально-політичний клімат у суспільстві та, навіть, стають місцем історичних відкриттів. Сьогодні для повноцінної роботи з документами всіх видів та типів є необхідною відкритість архівних фондів та повне висвітлення інформації яку вони зберігають. Всебічне висвітлення визначеної проблеми дослідження потребує залучення всього комплексу історичних джерел та виявлення їх інформативного потенціалу, що безпосередньо пов'язане з осучасненням української архівної науки в сфері технологій, впровадження інноваційних методів роботи з документами, залучення до розвитку архівної справи України новітніх досягнень галузі.

Зокрема, важливу складову дослідження визначеної проблеми становить з'ясування інформативного потенціалу технічно-графічних архівних документів. Так, національний інформаційний ресурс становить собою інформація України, до яких належать документи на різних носіях і їх масиви, відмінні між собою за змістом, формою, часом і місцем їх створення, власності, але спільні за їх інформативним наповненням. Сюди також належать наслідки творчої і розумової діяльності народу в різні періоди розвитку державності, що становлять культурно-історичну цінність, представлені на різних інформаційних носіях, з відкритим доступом як для окремих громадян, суспільства так і всієї держави в умовах залучення технічних засобів комунікації в суспільстві, використання можливостей різних інформаційних ресурсів інформації тощо. Такий підхід зумовлює необхідність формування цілісного інформаційного комплексу проблеми включаючи інформацію науково-технічного характеру.

Мета статті полягає у розкритті інформативності та ретроспективності документних масивів технічно-графічних джерел Другої світової війни в архівах України.

Методи застосовані в дослідженні: аналізу, синтезу, формалізації, узагальнення, класифікації, систематизації, ретроспективний.

Методологічне обґрунтування вивчення інформативності історичних джерел Другої світової війни

У процесі наукового дослідження історичної проблеми важливим є синтез традиції західноєвропейського історичного мислення та інших незахідних традицій. Враховуючи обидва напрями наукового пошуку, намагання чітко виявити їхній внутрішній взаємозв'язок зумовлює комплексність історичного процесу, проявляє віддаленість від практики, методичну самостійність та функційне значення у культурному житті суспільства. Така продуктивна й відкрита взаємодія сприяє міжкультурній комунікації, що мала б виконувати такі завдання. З одного боку необхідно сумішати історичну свідомість з глобалізованою сучасністю, аналітичним та емоційним сприйняттям, підтримувати наявність цих складових у науковому пошуку та сприяти перетворенню історичної свідомості в соціально-продуктивну силу суспільства. З іншого боку потрібно враховувати функціональне навантаження історичної свідомості в науковому пошуку та відображати самодостатність особливого як своєрідність минулого.

В умовах науково-технічного прогресу візуальні ресурси змінюють спосіб історичного мислення. Сьогодні не проявляються чіткі лінії розвитку стабільних структур, але очевидними є новації, від яких очікують засадничих змін. У публічній історичній культурі на колективну історичну пам'ять, у будь-яких її проявах, утворюється велетенський потік образів. Форми суспільної свідомості, зафіксовані письмово, швидко втрачають значення, натомість отримують політичний вплив та прояв. Постає питання – чи існуватиме далі специфічний порядок „історичного” в орієнтованому взаємозв'язку минулого і майбутнього, якою буде форма життя без сутнісної історичної орієнтації. Водночас нові комунікаційні медіа дозволяють політично санкціоновані висновки та утворюють нові стратегії, форми, зміст історично обґрунтованої належності чи окремішності (Ruuzen, 2010, p. 33). Багатоманітний та відмінний вияв історії

в подвійному значенні – стан речей і його інтерпретація, – значною мірою залежить від медій, через які транслиують досвід й інтерпретування часу. Найвагомішу роль тут, за Й. Рюзенем, відіграє мова, незважаючи на те, що історична перцепція й формування проходять через сферу уявного (образ, звук, архітектура). Для прояву історичної свідомості визначальними є способи регуляції людської комунікації, серед яких найдавнішою є історична комунікація.

До постмодерної методологічної парадигми належать з одного боку сприйняття логіки, будови й завдань соціокультурних проявів. З іншого, спостерігаємо впровадження новітніх засад трактування історичного процесу, що виникли з домінантного досвіду нещодавнього минулого. Визначні трагічні події минулого століття та спричинене ними ефемерне розуміння можливостей людини убезпечення від катастроф у перспективі, повинні використовуватися методології історичної практики. Нинішній плюралізм історичних суджень з історії великої трагедії українського народу минулого століття – Другої світової війни, пояснюється множинністю історичної реальності в усіх її проявах. Методологічні досягнення радянської історичної науки зводяться до широкого використання діалектичного методу пізнання, що є виправданим у даних умовах розвитку суспільства, але сьогодні потребує переосмислення і розвитку історичної науки в нових методологічних стандартах.

Науково-теоретичний тип сприйняття інформації допомагає наблизитись до змісту фактів і подій Другої світової війни, стане можливим з врахуванням комплексності методологічного дослідження об'єкту, його генези та зросту через вживання історичного підходу. Все це уможливує вивчення історичного процесу зародження, становлення, піднесення певного родієвого ряду в хронологічній послідовності з врахуванням ендогенних та екзогенних чинників у взаємозв'язку та алогічності. Для осягнення історичного процесу, враховуючи специфіку означеної проблеми в її хронологічних умовах, варто використовувати цивілізаційний, формаційний та інші підходи (Novikova, 2014).

Методологія дослідження історичних процесів та явищ Другої світової війни виконує функції виявлення суті наукової діяльності, взаємозв'язків

з іншими сферами та розв'язує питання вдосконалення, оптимізації наукової діяльності. У дослідженні джерел війни одним із важливіших є принцип об'єктивності, що дозволяє розглядати історичні факти, явища і події у їх складності, багатогранності й суперечливості, з урахуванням сукупності їх змістового наповнення. Застосування принципу об'єктивності в конкретному історичному дослідженні має особливості – концептуальних підходів, ідеологічного і політичного вподобання, світоглядних орієнтирів властивих добі дослідника. Так, стає можливим моделювання минулого на основі фактів та інформації, отриманих у результаті методологічного аналізу історичних джерел Другої світової війни. Реальне життя завжди складніше й багатше емоційно-фактовою складовою ніж абстрактні теоретичні побудови, особливо якщо мова йде про події війни.

Важливим у процесі пізнання історичних подій запропонованої проблематики є принцип історизму. Він передбачає розгляд історичних процесів і фактів у конкретному історичному середовищі в період війни, у динаміці їх розвитку залежно від етапів подій на фронтах. Діалектичний принцип дослідження дозволяє розглядати різноманітні явища у взаємозв'язку, саморозвитку і взаємообумовленості, оскільки всі вони мають передумови та причини виникнення. Системний принцип передбачає підхід до певної сукупності історичних фактів як до чіткої системи з властивими лише їй закономірностями і зв'язками. Серед методів джерелознавчого дослідження використовують описово-оповідальний метод. Історичне пізнання починається з опису, характеристики явища зафіксованого в історичному джерелі, де структура опису визначається характером явища динаміки його розвитку з використанням живої мови у складі сучасної історичної літературної мови, наукових історичних понять, термінів джерел. Динаміка розвитку подій війни може бути найкраще виражена в описово-оповідальній формі. Необхідність розглядати події у зв'язку з іншими явищами потребує описової характеристики в аналізі історичного джерела (Smolenskiy, 2008, p. 222).

Сутнісно-змістовий аналіз джерел з історії Другої світової війни дозволяє виявити й пояснити те, що приховано від поверхневого спо-

стереження й за своєю природою не є виключно індивідуальним, неповторним. Опис і аналіз сутності джерел війни є взаємопов'язаними та взаємообумовленими рівнями пізнання. Логіка відображення історичних процесів в історичному джерелі може виражати справжню сутність явища, але його зображення залежить від методологічних уявлень і принципів, які використовує автор. Виявлення сутності явища не обходиться без опису. На думку І. Ковальченка, узагальнення без опису – схематизація, опис без узагальнення – фактографія, які пов'язані між собою (Koval'chenko, 1987).

У методологічній системі застосування історичного підходу є найбільш прийнятним використання порівняльно-історичного методу наукового пізнання. Як сукупність пізнавальних засобів, процедур, метод дозволяє виявити аналогію і різницю фактів, установити генетичну єдність, спільне й особливе в їх розвитку. Без використання перелічених методів не обходиться жодне сучасне історичне наукове дослідження. Це стосується й джерелознавчого дискурсу Другої світової війни, яке полягає в порівнянні документальної бази армійських бойових операцій та забезпечення партизанських з'єднань, в дослідженні архівних фондів з питань організації та діяльності підпільних загонів у містах, що дозволяє зробити висновки щодо інформативності джерельних комплексів. Можливість і необхідність застосування методологічного апарату обумовлені характером об'єкта пізнання – комплексів документального відображення історичної дійсності як прояву єдності загального, повторюваного й індивідуального.

Умовою продуктивного вивчення історії війни є застосування порівняльно-історичного методу в аналізі однопорядкових подій і процесів відображених в історичному джерелі, якому передують докладний опис проблеми дослідження як результат застосування описово-оповідального методу, де опис виступає основою порівняння. Початковим етапом порівняльного аналізу джерела є аналогія, що передбачає перенесення уявлення з об'єкта на об'єкт. Перенесення може бути змістовним, заснованим на дійсній подібності або відмінності порівнюваних явищ, та поверхневим, формальним, не сумісним зі справжнім їхнім змістом. Одним з елемен-

тів порівняльного аналізу є виявлення сутнісно-змістової характеристики явища в джерелі – зіставлення однопорядкових явищ як результат закономірної повторюваності у різних видах джерел. У порівняльно-історичному аналізі використовується прийом типологізації інформативності джерел – виокремлення типів однопорядкових явищ. Використання порівняльно-історичного методу припускає виявлення сукупності однопорядкових явищ та однаковий ступінь їхньої вивченості (Smolenskiy, 2008, p. 235).

Процес історичного пізнання в межах певних джерелознавчих комплексів передбачає застосування ретроспективного методу, який допомагає у розумінні розвитку подій в реальності – від причини до наслідку. Сутність ретроспективного методу полягає у виході на більш високий рівень дослідження з метою розуміння й оцінки попередніх подій. Кожний попередній етап виокремлення інформації джерела можна зрозуміти у його зв'язку з іншими етапами та у світлі наступної стадії в цілому, у якій найбільш повно виражена сутність історичного процесу. У конкретно-історичному вивченні ретроспективний метод пов'язаний з методом пережитків – способом реконструкції об'єктів минулого за збереженими артефактами. Пережитки минулої дійсності, як топографічні плани й карти, технічно-графічні документи, оголошуються достовірним джерелом. Основна методологічна вимога до методу вивчення артефактів, полягає в необхідності визначення й доведення реліктового характеру тих свідчень, на основі яких реконструюється картина історичної реальності (Smolenskiy, 2008, p. 240).

На завершальному етапі аналізу історичного джерела відбувається перехід до етапу синтезу отриманої історичної інформації. Синтез передбачає реконструкцію історичного процесу ґрунтуючи свої теорії на інформації отриманій в результаті попередніх етапів критики джерела, що набуває особливого значення в умовах інформаційного гібридного протистояння в сучасній Європі (Sokolova, 2017, pp. 147-176). Тут важливе місце має порівняння інформації даного джерела про факт його створення та інших фактів з відомостями допоміжних джерел. Встановлюється репрезентативність та інформативна цінність джерела. Методологія джерелознавчого дослідження виконує функції виявлення суті наукової

діяльності та її взаємозв'язків з іншими сферами діяльності, розв'язує питання її вдосконалення та оптимізації. Аналіз військових подій на території України в період Другої світової війни, здійснений за допомогою згаданих загальнонаукових, загальноісторичних та спеціальних джерелознавчих методів дослідження, виявляє якісну представленість та інформативність джерел з історії тогочасного суспільного середовища та проводиться в природно-мовній і описовій формі (Kovalska, 2015, p. 10).

Важливо також з'ясувати співвідношення документ й історичне джерело, що в подальшому визначить вживаність понять у дослідженні. Співвідношення понять „історичне джерело” та „документ” є відносним, тому що вони сприймаються джерелознавцем як джерела інформації. Сам інформаційний поступ історії вважається дійсним за умов наявності адресата інформації. В історичному документі „зберігається” інформація яка набуває своєї цінності і значення коли вона отримує свого набувача. Лише тоді документ виступає історичним джерелом. Виходячи з цього, не лише писемні матеріали, а й усі не писемні свідчення минулого не можуть отримати статус історичного джерела до моменту їх використання. Як вважають українські джерелознавці, що історичними джерелами є ті, що залучені до історичних досліджень. Решта можливих джерел історичної інформації необхідно іменувати „доджерелами” (Shvetsova-Vodka, 2001). Проте, така термінологія додасть зайвої плутанини при визначенні історичних джерел і „доджерел”, а також складнощі їх класифікації. Тому доречним видається вживання у джерелознавчому дослідженні згаданих понять у значенні носія історичної інформації та визначника інформативного потенціалу запропонованого виду документів.

Інформативно-ретроспективний потенціал історичних джерел технічно-графічного характеру

Технічно-графічна документація є одним із найбільш складних за сприйняттям, збереженням та аналізом інформації видів історичних джерел періоду Другої світової війни. Вони зберігаються переважно в Центральному державному науково-технічному архіві України та Централь-

ному державному архіві громадських об'єднань України. Такі документи потребують власного підходу до класифікації та визначення їх місця у загальному переліку історичних джерел як важливого носія інформації, що формує їх потенціал та інформативність. За критеріальну ознаку типологічної класифікації історичних джерел використовують „явище” з його формальними зовнішніми атрибутами й прикметами, які зрозумілі для попереднього сприймання. „Матеріальна” складова зовнішньої характеристики джерела у переважній більшості дозволяє з'ясувати механізми віддзеркалення історичної реальності та їх інформаційні засоби. Предмет, зображення, слово, звук є надважливими знаковими елементами класифікаційної схеми історичних джерел. Тут, технічно-графічна документація становить групу конвенціональних джерел – джерел умовних позначень. Символи, як знаки, містять у відкриті або зашифровану інформацію. До них належать усі системи умовних позначень графічними знаками; зображально-схематичні графіки; документи проектно-технічної документації на паперових, магнітних, електронних та інших носіях. Деякі джерела належать до різновидів зображально-графічних або писемно-словесних джерел, що набуває актуальності за умови наявності текстів як писемного супроводу графічних зображень. У вивченні історичного потенціалу джерел конвенціонального типу зазвичай використовують методологічний комплекс дослідження словесних і зображальних джерел.

Проте варто враховувати той факт, що типологічна класифікація джерел є найпоширенішою в сучасній науці. Її будова представлена спорідненими ознаками умовного характеру кодування інформації. Сьогодні є беззаперечним факт неможливості формування абсолютної класифікаційної схеми, якою можна було би охопити всі особливості джерела. Методологічні принципи поділу історичних джерел за способом фіксації інформації потрібно конкретизувати в кожному окремому дослідженні. Важливою є необхідність враховувати також тему й завдання, цілі дослідження, хронологічні і географічні межі, зміст, форми, походження, природничо-географічні характеристики історичного джерела. Беручи до уваги інформативний потенціал даного виду історичного джерела, необхідно зазначити що вчені, інженери й техніки зробили значний внесок

в розвиток технологій визначеного часу для матеріального забезпечення бойовою технікою, зброєю, навігацією та іншим спорядженням діючих армій та партизанського руху.

Технічно-графічна документація визначеної тематики зберігається переважно у фондах ЦДНТА України. Історичну інформативність і потенціал такого виду джерел визначають функційне призначення змісту документа, його чергова реалізація і виконання поставлених завдань. Характерно, що технічно-графічна документація, як джерело інформації у вивченні періодів української історії, зокрема історичних подій Другої світової війни, являє двоєдину цінність – необхідно враховувати факт виготовлення документа, процес науково-дослідної роботи, окремо долучаються відомості про стан об'єктів, зафіксованих у супровідних записках та звітах про проведені роботи в цьому напрямі. Основне завдання, яке ставили перед науковцями за короткий час запропонувати винаходи, втілити їх у життя, раціоналізувати існуюче виробництво. На сторінках технічно-графічної документації зустрічаємо інформацію стосовно умов праці наукових працівників, високі обсяги плану виробництва підприємств, короткі терміни виконання держзамовлень, кадровий склад працівників в евакуації тощо. Діяльність науково-дослідних закладів була спрямована на новітнє оснащення армії, на допомогу працівників тилу, та подальше відновлення евакуйованих підприємств.

На перший погляд документація конструкторських бюро інформує про війну частково та віддалено. Особливу цінність має інформація про історію створення документа. Наприклад, документи проектних завдань містять досить цікаві свідчення: опис зруйнованості об'єктів, пропозиції та шляхи їх відновлення, чіткі складені кошторисні програми на їх відбудову, а звідси хронологічні рамки проведення таких робіт. Проекти повоєнної реконструкції відзначаються певною науковістю викладу інформації і текстової частини. Відмітними в таких документах виступають конкретність і точність. Своєрідна текстова обмеженість та невизначеність авторської сторони документів цього типу доповнюється інформацією спогадів безпосередніх учасників зосереджених в особових фондах. Зокрема, матеріали особового фонду архітектора академіка О. Заварова,

діяльність якого пов'язана з відбудовою Хрещатика, повніше, на відміну від відповідної проектної документації, містять записи про хід відбудови вулиці міста Києва. Працівниками ЦДНТА України проведено публікацію архівних матеріалів, що ілюструють поодинокі повсякденні аспекти Другої світової війни (Balyshev, 2005, p. 91). Якщо брати до уваги обсяг цього документального масиву, то, порівняно з колекціями інших галузевих державних архівів, йому притаманні незначна кількість, оскільки зберігання історично значущої технічно-графічної документації не передбачало спеціального комплектування матеріалів визначеної тематики. Найповніші відомості зосереджені в історичних нарисах за документами ЦДНТА України, в яких подано археографічну публікацію найбільш інформативних матеріалів з воєнної проблематики (*Roky vinyu ...*, 2006).

З огляду на досить широку інформативність, документи фондів ЦДНТА України присвячених подіям Другої світової війни можна поділити на такі тематичні групи. До першої групи належать документи, що відображають економічні втрати 1941-1945 рр. Ця група найчисленніша за обсягом, і включає в себе проектну документацію з відбудови великих об'єктів економіки країни. Серед них: електростанції; вугільні шахти Донбасу; промислові підприємства; шляхи сполучення; залізничні вузли і вокзали; морські й річкові порти тощо (Alyeksyeyenko, 2009, p. 19). Сюди належить також план відновлення Хрещатика – яскравий взірець комплексності архітектурного планування території. Втілення цього проекту дозволило створити новий центр життя столиці (*Zabudova Khreshchatyka...*, 1947-1971). У проектних завданнях та технічних проектах подаються найцікавіші матеріали: акти з детальними описами зруйнованості об'єктів, найбільш раціональні шляхи їх відродження та реконструкції, чіткі розрахунки потрібних для відбудови коштів, графіки проведення відбудовних робіт. Проекти повоєнного часу відзначаються певною скороченістю форми, стислістю викладу текстової частини (дороблялися вони безпосередньо на будівельних майданчиках). Характерними ознаками інформації, наведеної у них, є конкретність і точність. Окремо виділяється наповнена ідеологічним змістом інформація технічно-графічної документації будівництва споруд націлена на мі-

фологізацію подій Другої світової війни в Україні, серед них Парк Вічної Слави і Меморіальний комплекс „Національний музей історії України у Другій світовій війні”, скульптура „Батьківщина-мати” у Києві, діорама „Битва за Дніпро” у Дніпрі, пам’ятник жертвам війни в Золотоноші Черкаської області, спроектований О. Заваровим, та багато інших, розташованих по всій території України (*Ukrayins'kyu derzhavnyu...*, 1977-1980, Sheet 3).

Значний документальний масив та інформаційний потенціал технічної документації присвяченої подіям Другої світової війни зібрано у ЦДАГО України в фонді 62. Документальну базу вказаних збірок можна умовно поділити за тематичним принципом: технічно-графічна документація радіозв’язку та його шифрування, графічні замальовки стратегічних об’єктів, мостів, переправ і т.д.; науково-технічна документація з питань розробки артилерійських систем, тактичної зброї, транспортних та бойових літальних апаратів, підривних засобів для підвищення ефективної диверсійної роботи. Документи технічно-графічного характеру представлено серед загально-діловодної документації, з чіткими характеристиками та вимогами виготовлення техніки забезпечення в конкретних бойових операціях. Період Другої світової війни характеризується сплеском науково-технічної активності радянської науки. В цьому руслі за роки війни радянська артилерійська наука досягла значних успіхів у конструкторському вдосконаленні артилерійських систем. Наука не відставала від світових досягнень у галузі радіотехніки і її впровадження до використання у військовій справі.

Приміром, у фонді 62 справі 128 збережено топографічні карти з визначенням технічних вимог посадкових майданчиків і місць викидання вантажу для матеріально-технічного забезпечення діяльності партизанських з’єднань і загонів України у 1943 р. (*Topograficheskiye karty...*, 1943). Карти подають і географічні характеристики, і наводять технічні вимоги до організації та облаштування посадкових майданчиків, прийому вантажів, залучення відповідної авіації, майстерності пілотів. Організацію роботи партизанського зв’язку проводив окремий відділ зв’язку штабу, матеріали якого представлені в фонді 62 ЦДАГО України. Се-

ред документів увагу привертає зображально-графічний елемент, який є прикладом документування оперативного зв'язку керівництва з загонами (*Skhema radiozv'yazku...*, 1943). У фонді 62 ЦДАГО України справах 53-61 збережено вихідні шифротелеграми в ЦШПР, УШПР, оперативні групи, Представництва при військових радах армій фронтів, партизанські загони і групи (*Iskhodyashchiye shifrotelegrammy...*, 1943).

Крім того, вчені-хіміки академіки Н. Зелінський, А. Несмеянов, А. Арбузов, А. Фаворський. С. Намьоткін та інші доклали багато зусиль і праці у процес забезпечення оборонної промисловості сировиною для виробництва вибухових речовин: целюлози, азотної і сірчаної кислот, аміаку, толуолу, а також синтетичного каучуку необхідного для авіації та автотранспорту. Так, для партизанської діяльності на замовлення ЦШПР було прораховано та виготовлено спеціальні вибухові суміші для проведення диверсійної операції „Рейкова війна” зі знищення рейок та залізничних полотен (Starinov, 1999). Загалом, з точки зору історичної інформативної цінності, проектні документи є достовірним джерелом інформації про технічне забезпечення та потреби партизанських формувань в озброєнні. Проте, такі документи є опосередкованим джерелом інформації, що дає джерелознавцю додаткові відомості про інженерні особливості історії війни.

Висновки

Технічно-графічна документація фондів ЦДНТА та ЦДАГО є особливим інформативним історичним джерелом у вивченні Другої світової війни. Документи технічно-графічного характеру продукували відомчі установи, конструкторські бюро, відділи забезпечення відповідних установ. Не завжди ці документи є прямими свідченнями технічних здобутків науки, але вони виступають підтвердженням потреб та рівня їх задоволення з питань матеріально-технічного оснащення українських військових. Зображально-графічні джерела мають ілюстративну візуалізовану репрезентативність у дослідженні Другої світової війни. Група документів технічно-графічного характеру поділяється за принципом походження. Здебільшого вони виражені у схематичному та графічному матеріалі і були поширеним джерелом інформації для військових і партизанів

у користуванні складним обладнанням та керівництвом в наочному відображенні інформації. Зберігається технічно-графічна документація в архівному вигляді без широкого оприлюднення в збірках документів та залучення до наукового обігу. Особливість джерелознавчого опрацювання таких графічних джерел передбачає їх текстовий супровід, опис специфікацій і функційних особливостей. Важливою умовою наукового пошуку дослідника є також врахування і використання в роботі з історичними джерелами методологічної специфіки та теоретико-методологічного підґрунтя сучасної науки.

Бібліографія

- Алексєєнко А. (2009). Документальні комплекси ЦДНТА України як джерело для вивчення подій історії Великої Вітчизняної війни. *Каразінські читання*, с. 19.
- Балишев М. (2005). „Звіти про НДР” періоду 1941-1945 рр. з фондів ЦДНТА України як фактологічна база з історії війни. Архіви України 1-3, с. 90-101.
- Забудова Хрещатика у м. Києві (1947-1971). К. 1-45. Фонд Р-37, од. зб. 2837.
- Исходящие шифротелеграммы в ЦШПД, УШПД, оперативные группы, Представительства при Военных советах Армий фронта, партизанские отряды и группы.* Спр. 53, 21 арк.
- Ковальська Л. (2015). *Джерелознавчий дискурс історії радянського Руху Опору (1941–1945 рр.)*. ТОВ „Нілан-ЛТД”.
- Ковальченко И. (1987). Методы исторического исследования. *Наука*.
- Novikova, K. (2014). Naśladownictwo vs wyjątkowość: wybrane cechy cywilizacji radzieckiej w dziele Siergieja Kara-Murzy. In: *Forum Socjologiczne* 5, pp. 107-122.
- Роки війни і відбудови: історичні нариси за документами ЦДНТА України* (2006). Харків: Колорит.
- Рюзен Й. (2010). *Нові шляхи історичного мислення*. Львів: Літопис.
- Смоленский Н. (2008). *Теория и методология истории*. Москва: „Академия”.
- Sokolova S. (2017). The Russian-language Wikipedia as a Measure of Society Political Mythologization. *Journal of Modern Science*, vol. 2/33/2017, pp. 147–176. Retrieved (27.12.2017) from: <http://www.jomswsge.com/The-Russian-language-Wikipedia-nas-a-Measure-of-Society-Political-nMythologization,79740,0,1.html>

- Старинов И. (1999). *Мины замедленного действия*. Москва: „Вымпел”.
- Схема радіозв'язку партизанських загонів України*. (1943). Спр. 35, 49 арк.
- Топографические карты УШПД с обозначением посадочных площадок и мест выброски грузов партизанским соединениям и отрядам Украины* (1943). Ч. 1, спр. 128, 34 арк.
- Український державний музей історії Великої Вітчизняної війни*. (1977-1980). К. 1-290, од. зб. 1.
- Швецова-Водка Г. (2001). *Співвідношення понять „документ” та „історичне джерело”*. Архіви України 4/5, с. 33–56.

References

- Alyeksyeenko, A. (2009). Dokumental'ni kompleksi TsDNTA Ukrayiny yak dzherelo dlya vyvchennya podiy istoriyi Velykoyi Vitchyznyanoyi viyny. *Karazins'ki chytannya*, pp. 19. (In Ukrainian).
- Balyshev, M. (2005). „Zvity pro NDR” periodu 1941-1945 rr. z fondiv TsDNTA Ukrayiny yak faktolohichna baza z istoriyi viyny. *Arkhivy Ukrayiny* 1-3, pp. 90-101. (In Ukrainian).
- Iskhodyashchiye shifrotelegrammy v TSSHPD, USHPD, operativnyye gruppy, Predstavitel'stva pri Voyennykh sovetakh Armiy fronta, partizanskiye otryady i gruppy*. Spr. 53, 21 Sheet. (In Russian).
- Koval'chenko, I. (1987). *Metody istoricheskogo issledovaniya*. Moscow: Nauka. (In Russian).
- Kovalska, L. (2015). *Dzhereloznavchyy dyskurs istoriyi radyans'koho Rukhu Oporu (1941–1945 rr.)*. TOV „Nilan-LTD”. (In Ukrainian).
- Novikova, K. (2014). Naśladownictwo vs wyjątkowość: wybrane cechy cywilizacji radzieckiej w dziele Siergieja Kara-Murzy. In: *Forum Socjologiczne* 5, pp. 107-122.
- Roky viyny i vidbudovy: istorychni narysy za dokumentamy TsDNTAUkrayiny* (2006). Kharkiv: Koloryt. (In Ukrainian).
- Ryuzen, Y. (2010). *Novi shlyakhy istorychnoho myslennya*. L'viv: Litopys. (In Ukrainian).
- Shvetsova-Vodka, H. (2001). *Spivvidnoshennya ponyat' „dokument” ta „istorychne dzherelo”*. *Arkhivy Ukrayiny* 4/5, pp. 33–56. (In Ukrainian).

- Skhema radiozv'yazku partyzans'kykh zahoniv Ukrayiny.* (1943). Spr. 35, 49 Sheet. (In Ukrainian).
- Smolenskiy, N. (2008). *Teoriya i metodologiya istorii.* Moscow: „Akademiya”. (In Russian).
- Sokolova S. (2017). The Russian-language Wikipedia as a Measure of Society Political Mythologization. *Journal of Modern Science*, vol. 2/33/2017, pp. 147–176. Retrieved (27.12.2017) from: <http://www.jomswsge.com/The-Russian-language-Wikipedia-nas-a-Measure-of-Society-Political-nMythologization,79740,0,1.html>
- Starinov, I. (1999). *Miny zamedlennogo deystviya.* Moscow: „Vympel”. (In Russian).
- Topograficheskiye karty USHPD s oboznacheniyem posadochnykh ploshchadok i mest vybroski gruzov partizanskim soyedineniyam i otryadam Ukrainy* (1943). CH. 1, spr. 128, 34 Sheet. (In Russian).
- Ukrayins'kyy derzhavnyy muzey istoriyi Velykoyi Vitchyznyanoyi viyny.* (1977-1980). K. 1-290, od. zb. 1. (In Ukrainian).
- Zabudova Khreshchatyka u m. Kyivi* (1947-1971). K. 1-45. Fond R-37. Od. zb. 2837. (In Ukrainian).

Received: 22.12.2017

Accepted: 12.02.2018

MANAGEMENT

MARTA BOJARUNIEC
Alcide De Gasperi University
of Euroregional Economy
Poland, Józefów
marta@wsge.edu.pl

IWONA FLOREK
Alcide De Gasperi University
of Euroregional Economy
Poland, Józefów
iwona@wsge.edu.pl

PIOTR JARMOŁA
Alcide De Gasperi University
of Euroregional Economy
Poland, Józefów
piotr@wsge.edu.pl

Bojaruniec, M., Florek, I., Jarmoła, P. (2018).
Zarządzanie różnorodnością w Polsce
i na Ukrainie jako odpowiedź na zmiany
demograficzne. [Diversity Management in Poland
and Ukraine as an Answer to Demographic
Changes]. *Intercultural Communication*,
ISSN 2451-0998, vol. 1(4)2018, pp. 197–228.
(In Polish).

Diversity Management in Poland and Ukraine as an Answer to Demographic Changes

ABSTRACT

The report is the result of a research in the field of human resource management strategies to show the role of human resources in the workplace and to what extent diverse human resources can contribute to a company's benefits on the example of Poland and Ukraine.

Purpose: The aim of the research has been to find out the similarities and differences in the labour market of Poland and Ukraine and the attitude towards the diversity management in both neighbouring countries.

Methods: This research has been carried out using the survey method. The research was conducted among 100 young Ukrainian people chosen by the random sampling method and compared to the result of similar research made among 100 Polish entrepreneurs.

Results: It has shown significant differences in the perception of diversity as a resource that influences the efficiency improvement in enterprises. Other needs of employees in Poland and Ukraine have been indicated. The results have been

presented against the background of the specific economic situation in both countries described on the basis of statistical data.

Keywords: *human resources, labour market, equal treatment, talent management, efficiency.*

MARTA BOJARUNIEC

Wyższa Szkoła Gospodarki Euroregionalnej
im. Alcide De Gasperi
Polska, Józefów
marta@wsge.edu.pl

IWONA FLOREK

Wyższa Szkoła Gospodarki Euroregionalnej
im. Alcide De Gasperi
Polska, Józefów
iwona@wsge.edu.pl

PIOTR JARMOŁA

Wyższa Szkoła Gospodarki Euroregionalnej
im. Alcide De Gasperi
Polska, Józefów
piotr@wsge.edu.pl

Zarządzanie różnorodnością w Polsce i na Ukrainie jako odpowiedź na zmiany demograficzne

STRESZCZENIE

Raport jest wynikiem badania z zakresu strategii zarządzania personelem mającym ukazać rolę zasobów ludzkich w miejscu pracy oraz na ile różnorodne zasoby ludzkie mogą przyczynić się do osiągnięcia korzyści przez firmę na przykładzie Polski i Ukrainy.

Cel. Celem badania było zaprezentowanie podobieństw i różnic na rynku pracy w Polsce i na Ukrainie oraz podejście do zarządzania różnorodnością w obu sąsiadujących krajach.

Metoda. Badanie zostało przeprowadzone metodą ankietową. Badanie przeprowadzono wśród 100 młodych Ukraińców wybranych metodą losową i porównano je z wynikami podobnych badań przeprowadzonych wśród 100 polskich przedsiębiorców.

Wyniki. Wykazało znaczne różnice w postrzeganiu różnorodności jako zasobu wpływającego na poprawę efektywności w przedsiębiorstwie. Wskazuje się na inne potrzeby pracowników w Polsce i na Ukrainie. Wyniki przedstawiono na tle konkretnej sytuacji gospodarczej obu krajów przedstawionej przy użyciu danych statystycznych..

Słowa kluczowe: *zasoby ludzkie, rynek pracy, równe traktowanie, zarządzanie talentami, wydajność.*

Niniejszy raport jest częścią projektu „Zarządzanie różnorodnością w Polsce i na Ukrainie jako odpowiedź na zmiany demograficzne”. Projekt jest kontynuacją badania nt. zarządzania różnorodnością w krajach Grupy Wyszehradzkiej realizowanego przez Wyższą Szkołę Gospodarki Euroregionalnej w Józefowie (Polska), Uniwersytet w Szeged (Węgry), Uniwersytet Mateja Bela w Bańskiej Bystrzycy (Słowacja) oraz Wyższą Szkołę Stosunków Międzynarodowych i Public Relations w Pradze (Czechy).

Głównym celem raportu jest przegląd zmian demograficznych w dwóch sąsiednich krajach z punktu widzenia zarządzania różnorodnością.

Wstęp

Globalna starzejąca się populacja i nowe pokolenie młodych profesjonalistów wchodzących na rynek zmieniają kształt rynku pracy. Firmy muszą patrzeć w przyszłość i przygotować się na pracowników przyszłości oraz zrozumieć zmiany organizacyjne, jakie przyniosą kolejne lata. Do 2060 r. będzie tylko 2 pracowników na każdą osobę w wieku powyżej 65 lat to jest połowa dzisiejszej liczby.

Populacja Europy wzrośnie tylko nieznacznie przed osiągnięciem maksimum w 2050 r. Zmiany demograficzne mają głęboki wpływ na strukturę ludności: osoby starsze stanowią coraz większy odsetek ogółu ludności, ponieważ piramida ludności ulega odwróceniu wśród osób młodszych i w średnim wie-

ku. W związku z tym zmiany w poziomie zatrudnienia starszych pracowników będą miały większy wpływ na ogólne wskaźniki zatrudnienia, ponieważ odsetek osób starszych w ogólnej populacji nadal rośnie. W odpowiedzi na proces starzenia się społeczeństwa niektóre rządy podjęły już działania mające na celu podniesienie wieku opuszczenia rynku pracy. Oczekuje się, że ta tendencja będzie kontynuowana, o ile nastąpi dalsza poprawa zdrowia i warunków życia, a także dalsze wydłużanie życia.

Starzejąca się siła robocza, bezrobocie wśród młodzieży, niski poziom aktywności kobiet to istotne problemy, z którym Europa musi się zmierzyć.

Polska jest krajem liczącym ponad 38 milionów mieszkańców, natomiast Ukraina zaledwie o 4 miliony więcej, przy powierzchni prawie dwukrotnie większej (Polska: 312 tys. km², Ukraina: 603 tys. km²). Struktura demograficzna obydwu krajów jest jednak podobna wykazująca powojenny wyż demograficzny lat 70-tych i 80-tych. Pomimo relatywnie dużej populacji ludzi młodych, odnotowuje się ujemny przyrost naturalny w obydwu krajach.

Zdolność organizacji do skutecznego radzenia sobie ze zmianami demograficznymi będzie miała bezpośredni wpływ na jej wydajność. Tylko firmy, które mają personel zróżnicowany pod względem płci, wieku, kultury, będą w stanie utrzymać zasoby ludzkie na poziomie niezbędnym do zachowania konkurencyjności. Prognozy ekspertów ds. różnorodności sugerują, że zakres, w jakim zmiany w strukturze demograficznej pracowników są efektywnie i skutecznie zarządzane, będą miały istotny wpływ na konkurencyjne i ekonomiczne wyniki organizacji, a menedżerowie będą w coraz większym stopniu stawać przed wyzwaniem radzenia sobie z dużymi różnorodnymi grupami w miejscu pracy. Zmiany demograficzne będą powodować, że rynek, w tym rynek pracy i zasoby ludzkie w przyszłości będą bardziej zróżnicowane niż dotychczas.

Nadrzędnym przedmiotem niniejszego opracowania jest zbadanie jaką wiedzę mają przedsiębiorstwa na temat zmian demograficznych i zarządzania różnorodnością oraz na jakim poziomie zarządzania różnorodnością jest zintegrowane z wizją rozwoju przedsiębiorstwa. Właściwie jednym z głównych pytań jest to, dlaczego wiele organizacji najwyraźniej niechętnie stosuje zarządzanie różnorodnością w swoich praktykach menedżerskich. Dzisiaj wiadomo, że zarządzanie różnorodnością może przynosić zyski i przewagę konkurencyj-

ną dla organizacji. Jednym z powodów, dla których organizacje nie stosują zdefiniowanej polityki zarządzania różnorodnością, może być to, że literatura nie przedstawia żadnych wyników badań empirycznych potwierdzających tezę o znaczeniu różnorodności zasobów ludzkich dla rentowności organizacyjnej. Jak ujęli to Cox i Blake, „literatura z zakresu zarządzania sugeruje, że organizacje powinny doceniać różnorodność, a konkurencyjność organizacyjna rzadko jest jasno określona, ale nie ma rzeczywistych danych wspierających tezę, że różnorodność ma wpływ na konkurencyjność” (Gross-Gołacka, 2017, 105-125).

Regionalne uwarunkowania i efekty wdrażania zarządzania różnorodnością (DM) przez organizacje w krajach Europy Środkowowschodniej wypełnią lukę w wiedzy w tej dziedzinie. Pomagają wybrać najlepszą praktykę i rozpowszechniać je. Zarządzanie różnorodnością jest kluczem do rozwoju na dzisiejszym, niezwykle konkurencyjnym rynku globalnym.

Kryzys demograficzny

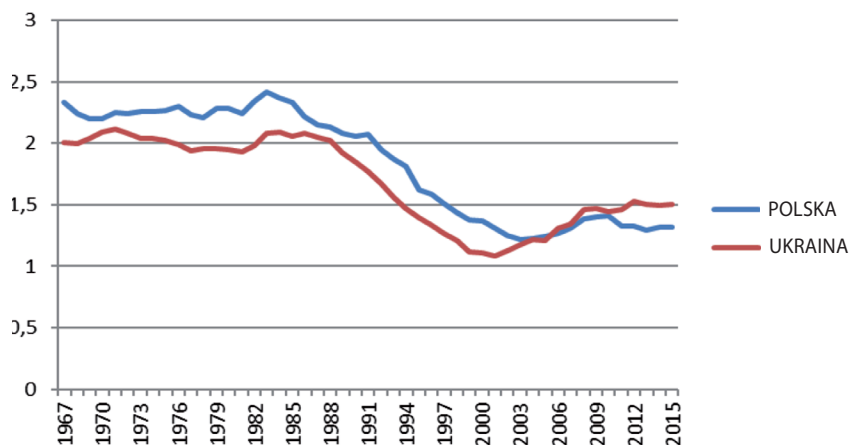
Starzenie się społeczeństw, które obecnie obserwujemy jest zjawiskiem bez precedensu. Pierwszy raz w historii Europy doznajemy tak drastycznego procesu starzenia się, a skutki tego zjawiska będziemy odczuwać już w najbliższej przyszłości i będą się one z czasem nasilać. Wzrost średniej wieku spowodowany jest głównie przez dwa czynniki: zmniejszenie dzietności oraz wzrastająca przeciętna długość życia. Decyzje podejmowane coraz częściej przez kobiety o nieposiadaniu dziecka lub posiadaniu niewielu dzieci sprawiają, że spada współczynnik dzietności. Wpływ na to ma również „małżeństwo”: rosnąca liczba związków nieformalnych, małżeństwa są zawierane w późniejszym wieku, większa jest też liczba rozwodów przy zmniejszonej liczbie ponownych małżeństw. W tej sytuacji obserwujemy zmiany związane z drugim przejściem demograficznym, które następują w rodzinach i wpływają na decyzje prokreacyjne. Drugim czynnikiem starzenia się społeczeństw jest coraz większa długość życia spowodowana lepszą jakością życia i dostępnością specjalistycznych usług medycznych. Odnotowuje się gwałtowny wzrost liczby osób w sędziwym wieku (tzw. podwójne starzenie się społeczeństw) (Kielkowska, 2013, 5).

Istnieją trzy czynniki definiujące populację:

- Tendencje w płodności,
- Tendencje w przewidywanej długości życia,
- Tendencje w migracji.

W krajach uprzemysłowionych całkowity współczynnik płodności (TFR) jest wskaźnikiem demograficznym, który pokazuje przewidywaną liczbę dzieci, w przeliczeniu na jedną kobietę. Instytut Maxa Plancka obliczył, że jeśli wskaźnik ten będzie wynosił przynajmniej 2,1 populacja będzie stabilna. Przyjmuje się, że współczynnik dzietności 2,1 zapewnia prostą zastępowalność pokoleń, to znaczy średnią liczbę dzieci na kobietę wymaganą do utrzymania stałej wielkości populacji w przypadku braku migracji do miejsca zamieszkania. Stawka jest minimalnie powyżej dwóch dzieci na dwoje rodziców, ponieważ nie wszystkie dzieci dożyją do dorosłości.

Wykres 1. WSPÓLCZYNNIK DZIETNOŚCI W POLSCE I NA UKRAINIE 1967–2015.

Źródło: World Development Indicators. <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=world-development-indicators&preview=on>

Wydział ludnościowy ONZ od 1951 r. prowadzi badania i statystyki demograficzne i przewiduje trendy demograficzne na świecie. W niedawno zapre-

zentowanej prognozie zmian populacji do końca XXI wieku sytuacja Polski została nakreślona w czarnych barwach.

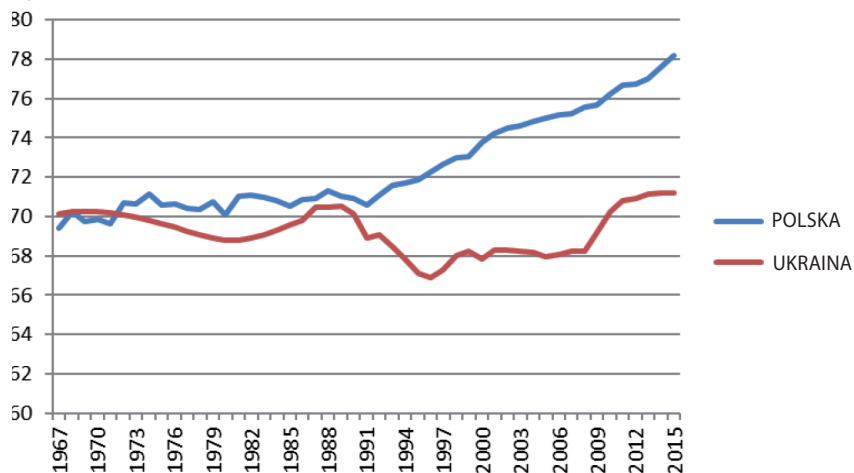
Nasz kraj jest jednym z 51, w których populacja będzie malała (do 2050 r.) i jako jeden z nielicznych, w których proces ten będzie następował gwałtownie i będzie powodował problemy. Ekspersi przewidują, że w podobnej sytuacji spadku populacji o 15% znajduje się również Bułgarzy, Chorwaci, Łotysze, Litwini, Mołdawianie, Rumuni, Serbowie oraz Ukraińcy. Ci ostatni są w najbardziej alarmującej sytuacji: do 2050 r. populacja Ukrainy skurczy się o prawie 18 proc. Nakłada się to z negatywnymi prognozami dotyczącymi przewidywanej długości życia (Godusławski 2017).

Pogarszająca się demografia ma jednak bardziej niebezpieczne konsekwencje niż tylko mniejsze populacje. Przede wszystkim spadek wskaźnika urodzeń nieuchronnie prowadzi do wzrostu populacji emerytów w kraju. Biorąc pod uwagę obecne trendy demograficzne, stanie się to również w badanych krajach.

Z uwagi na fakt, że liczba osób w wieku produkcyjnym zmniejsza się kosztem osób na emeryturze, tworzy to błędne koło. Z jednej strony emeryci będą otrzymywać coraz mniejsze emerytury, dopóki nie osiągną poziomu, na którym nie będą mogli się utrzymać. Tymczasem mniejsza liczba pracowników (i przy większej części ich pensji opodatkowanych w celu wsparcia rosnącej populacji emerytów) oznacza dalszy spadek gospodarczy. Jednocześnie spowoduje to, że rodziny będą miały mniej pieniędzy, co wpłynie na obniżenie dzietności, co dodatkowo pogorszy bałagan demograficzny (Mazurczak, 2014).

Drugim wskaźnikiem demograficznym jest przewidywana długość życia tj. średnia liczba lat, które może przeżyć człowiek zgodnie ze współczynnikami umieralności w danym wieku, Ten wskaźnik znacznie różni się w obydwu krajach: w Polsce trend pokrywa się z trendem ogólnoeuropejskim – przewidywana długość życia rośnie do poziomu 78 lat w 2015. Rozwój gospodarczy i poprawa warunków środowiskowych oraz systemu opieki zdrowotnej w całej Europie spowodowały ciągły wzrost oczekiwanej długości życia. Aktualnie UE jest światowym liderem w zakresie średniej długości życia.

Natomiast na Ukrainie wskaźnik ten pozostaje na tym samym poziomie od niemal pół wieku.

Wykres 2. PRZEWIDYWANA DŁUGOŚĆ ŻYCIA W POLSCE I NA UKRAINIE 1967–2015.

Źródło: World Development Indicators. <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=world-development-indicators&preview=on>

Wskaźnik umieralności niemowląt zmniejszył się o połowę w UE27 z 8,7 do 4,3% w latach 1993-2009. W Polsce wynosi 4,5; na Ukrainie odnotowuje się ten wskaźnik na poziomie 8.

Trzecim czynnikiem wpływającym na populację są trendy w migracji.

Imigranci są zazwyczaj gorzej wykształceni i zatrudniani na stanowiskach poniżej swoich kwalifikacji.

Ludność UE starzeje się z różną prędkością. Społeczeństwa, które są obecnie najstarsze, takie jak Niemcy i Włochy, będą się dalej gwałtownie starzały przez najbliższe dwadzieścia lat.

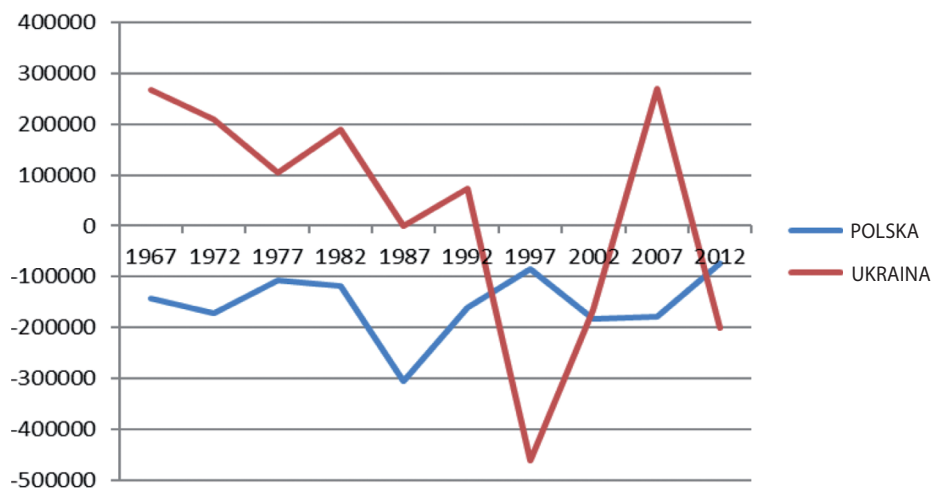
Niektóre społeczeństwa, które są obecnie młodsze, głównie na wschodzie UE, takie jak Polska i Ukraina, będą szybciej ulegać starzeniu, a do 2060 r. będą miały najstarszą ludność w UE.

Przystąpienie Polski do Unii Europejskiej w 2004 r. spowodowało dużą falę migracji zarobkowej z tego kraju do krajów UE15, w szczególności do tych, które jako pierwsze otworzyły swoje rynki pracy dla „nowych” obywateli UE (w szczególności do Wielkiej Brytanii). Szacuje się, że od 1 maja 2004 r. do 1 stycznia 2007 r. co najmniej milion osób wyemigrowało z Polski. Między

80 a 90 procent tych migrantów nie miało pracy w Polsce. Ogólnie emigranci stanowili ponad 4 procent populacji w wieku produkcyjnym. Według szacunków Głównego Urzędu Statystycznego, w 2011 r. aż 2,06 miliona mieszkańców Polski przebywało przez ponad trzy miesiące za granicą, a zdecydowana większość – ponad rok. Z tej liczby 1,75 miliona osób pozostało w Unii Europejskiej.

Poza tym, że tradycyjnie Europa Środkowo-Wschodnia jest regionem emigracji do krajów zachodnich, jest też destynacją intensywnej migracji wewnętrzzregionalnej, której towarzyszy znacznie mniejszy napływ imigrantów spoza regionu. Według szacunków Organizacji Narodów Zjednoczonych, Europa Środkowo-Wschodnia przyjęła około 10 procent (21 milionów) spośród 213,9 miliona światowych zasobów międzynarodowych migrantów. W pierwszej dekadzie XXI wieku tysiące Bułgarów, Rumunów i Ukraińców zaczęło migrować w poszukiwaniu dochodów do innych krajów Europy Środkowo-Wschodniej. Początkowo dominowali wśród nich drobni handlarze i pracownicy sezonowi zatrudnieni przy niewykwalifikowanych pracach.

Wykres 3. MIGRACJA NETTO W POLSCE I NA UKRAINIE 1967–2012.

Źródło: World Development Indicators. <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=world-development-indicators&preview=on>

„Spadek produkcji, likwidacja przedsiębiorstw, brak stabilizacji finansowej, wysoki poziom bezrobocia, brak nowych miejsc pracy, obniżenie poziomu pensji – to czynniki, które powodują, że Ukraińcy muszą emigrować.

Dodatkowo presję imigracyjną na Ukrainie wywołuje duża różnica między minimalnym poziomem pensji a minimum egzystencji. Do tego trzeba jeszcze dodać niski poziom emerytur oraz skromne zasiłki socjalne. Oprócz tego, odbywa się gwałtowna polaryzacja dochodowa społeczeństwa. Jeżeli w 1990 r. przeciętny dochód 10% najbogatszych obywateli Ukrainy 4-krotnie przewyższał odpowiedni wskaźnik 10% najbiedniejszych, to w 1996 r. – już w 67 razy. Uważa się, iż 10% ukraińskich obywateli posiada 40% dochodów całej ludności Ukrainy, przy czym, zdaniem ekspertów, 2/3 wspomnianych dochodów ma pochodzenie kryminalne. Taka sytuacja staje się przyczyną wzrostu napięcia w społeczeństwie.

Otóż, najważniejszą przyczyną migracji zarobkowej był i nadal pozostaje wyższy poziom płac w krajach przyjazdu. Dla ludzi, którzy stracili pracę na Ukrainie i długi czas nie mogli znaleźć nowego zatrudnienia, otrzymywali minimalną pensję lub byli na urlopie bezpłatnym, poszukiwanie pracy za granicą staje się jedynym sposobem zabezpieczenia materialnego dla siebie i rodziny.” (Yelenko, 2007, 401-410).

Według szacunków do roku 2050 populacja w Europie zmniejszy się o 96 milionów, w tym liczba ludności w Europie Środkowo-Wschodniej zmniejszy się o 27 procent. Wpłynie to w dużym stopniu na strukturę wiekową ludności regionu. Udział osób w wieku produkcyjnym znacznie się zmniejszy, a liczba osób w wieku powyżej 60 lat, w tym osób w wieku powyżej 80 lat wymagających opieki, gwałtownie wzrośnie (Grzymała-Kazłowska, 2013, 5-11).

Utrzymujący się wysoki poziom emigracji w Europie Środkowo-Wschodniej wiąże się zatem ze zmianami demograficznymi (związanymi ze spadkiem współczynnika dzietności i rosnącą średnią długością życia), które prowadzą do starzenia się ludności rdzennej w tym regionie. Z jednej strony, w dłuższej perspektywie może to doprowadzić do zmniejszenia wskaźnika emigracji. Z drugiej strony modernizacja, rozwój gospodarczy i rosnąca segmentacja rynku pracy doprowadzą do napływu imigrantów. Jak można przewidzieć, popyt na pracę w niektórych państwach spowoduje nowy napływ imigrantów w tych krajach.

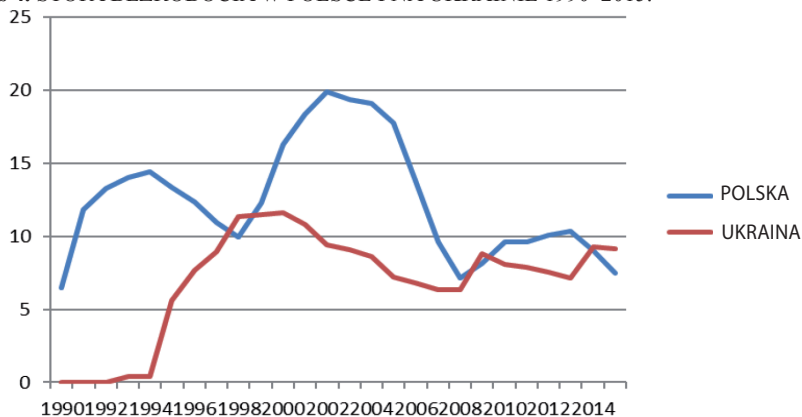
Rynek pracy

W perspektywie tak zarysowanej sytuacji demograficznej, a właściwie kryzysu, ciężko jest przewidzieć jakie skutki będzie za sobą niosła, możemy jedynie przewidywać, że sytuacja ta dotknie wszystkich sfer życia, również rynku pracy. Trudno też jednoznacznie określić jak będzie wyglądał rynek pracy w korelacji z rozwojem nowych technologii (Szejniuk, 2014, 381-399). Biorąc pod uwagę uwarunkowania ludnościowe można wyróżnić 3 rodzaje konsekwencji dla rynku pracy wynikające ze zmian struktury wieku społeczeństwa:

- 1) znaczne zmniejszenie podaży pracy,
- 2) wzrost obciążenia demograficznego ludźmi starszymi,
- 3) zmiana struktury wiekowej ludności w wieku produkcyjnym (tzw. starzenie się zasobów pracy) (Kiełkowska, 2013).

Po akcesji Polski i krajów ościennych do UE nastąpiły znaczące zmiany na krajowych rynkach pracy. Wszelkie środki mające na celu zapobieganie znacznej migracji zarobkowej były stopniowo usuwane. Swobodny przepływ osób jako główny cel był jasny. Jest to niezwykle ważna kwestia, aby poradzić sobie z bezrobociem, ponieważ reprezentuje niewykorzystaną wartość gospodarki i jest wskaźnikiem społecznym związanym z niekorzystnymi zasobami społecznymi (Klimko, 2015, 16-29).

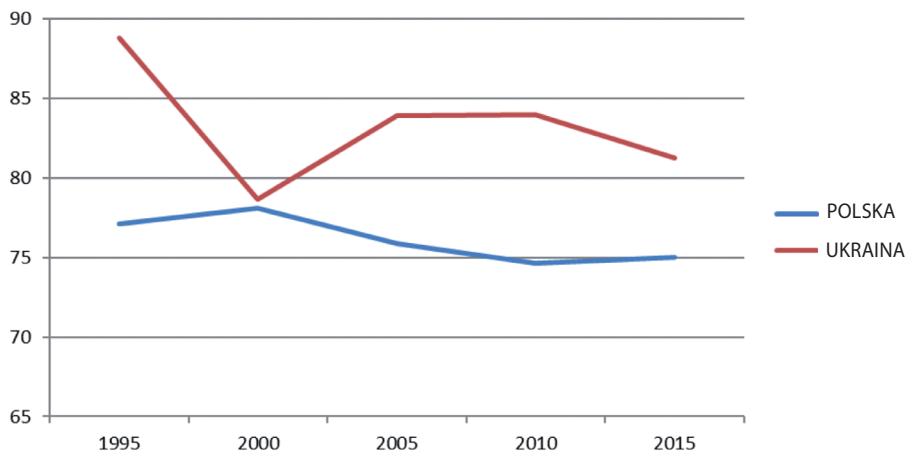
Wykres 4. STOPA BEZROBOCIA W POLSCE I NA UKRAINIE 1990–2015.

Źródło: World Development Indicators. <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=world-development-indicators&preview=on>

Na rynkach pracy zarówno w Polsce jak i na Ukrainie, kryzys gospodarczy nie doprowadził do wzrostu dyskryminacji kobiet. Pozycja kobiet na ukraińskim rynku pracy jest mocniejsza niż w Polsce i wielu krajach UE.

Wykres 5. STOSUNEK KOBIET DO MĘŻCZYŹN NA RYNKU PRACY W POLSCE I NA UKRAINIE 1993–2015.

Źródło: World Development Indicators. <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=world-development-indicators&preview=on>

Pomimo kryzysu ekonomicznego, który dotknął całą Europę w 2008, sytuacja w Polsce i na Ukrainie nie była i nie jest zła. Pod względem rynku pracy największe problemy, które należy rozwiązać, to: wysokie bezrobocie wśród młodych w Polsce; długotrwałe bezrobocie na rynku pracy na Ukrainie. Jest też jedna bardzo interesująca kwestia: pomimo wysokiego bezrobocia w całej UE, istnieją ponad dwa miliony wolnych miejsc pracy. Czasami jedynym problemem jest mobilność geograficzna. Ludzie nie są gotowi przenieść się do innego miasta / kraju z powodu relacji społecznych (Klimko, 2015, 16-29).

Tabela 1. CHARAKTERYSTYKA PORÓWNAWCZA KRAJÓW.

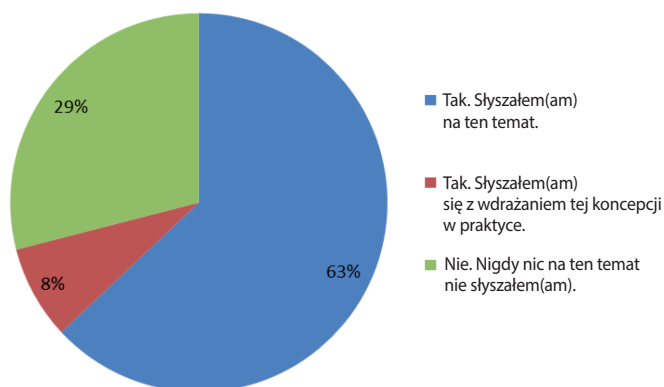
Wskaźnik	Polska			Ukraina			EU28		
	Mężczyźni	Kobiety	Ogółem	Mężczyźni	Kobiety	Ogółem	Mężczyźni	Kobiety	Ogółem
1. Populacja ogółem (w tysiącach)	18.598	19.839	38.437	19.787	22.971	42.759	251.006	263.030	514.037
(%)	48,38	51,62	100	46,27	53,73	100	48,83	51,17	100
2. Przewidywana długość życia	73,58	81,57	78,2	66,25	76,37	71,31	77,9	83,3	80,6
3. Wskaźnik płodności	1,32			1,51			1,57		
4. Średni wiek	38,2			40,7			42,6		
4. Wskaźnik zatrudnienia (%)	68,2	55,2	61,7	61,8	51,9	56,6	75,9	64,3	70,1
5. Stopa bezrobocia (%)	8,5	9,6	9	10,8	7,5	9,3	9,3	9,5	9,4
6. Wskaźnik aktywności zawodowej (%)			68,1	69,3	56,1	62,4	78,1	66,5	72,3
7. Stopa bezrobocia osób młodych (w wieku 15-24) (%)	22,7	25,5	23,9	11,2	12,1	11,65			20,3
8. Stopa bezrobocia długoterminowego (%)	37	4,1	3,8	19	22	20,1			4,5
9. Praca w niepełnym wymiarze godzin (%)			7,1	-	-	10,9			19
10. Średnie wynagrodzenie (EUR)	1067,08	885,13	978,03			242,73			1470
11. PKB per capita			10855,7			3082			3 5099,89
12. Liczba przedsiębiorstw (małych)			2117486			324598			
13. Liczba przedsiębiorstw (średnich)			17332			15906			
14. Liczba przedsiębiorstw (dużych)			2915			497			

Źródło – opracowanie własne.

Wyniki badania

Pierwsze pytanie: czy zetknął się pan z koncepcją zwaną Zarządzaniem różnorodności (DM)? W Polsce zdecydowana większość, bo aż 63% potwierdziło fakt kontaktu ogólnego ze wspomnianą koncepcją, natomiast na Ukrainie niewiele ponad 1/3 (36,40%). 29% badanych Polaków oraz 47,7% Ukraińców nigdy nie słyszało nic na ten temat. Niestety jedynie 8% badanych polskich managerów i 15,9% spotkało się z tą koncepcją w praktyce. Oznacza to, że koncepcja DM jest może znana już, natomiast rzadko wdrażana jest w praktyce.

Diagram 1. ODPOWIEDZI NA PYTANIE: CZY ZETKNAŁ SIĘ PAN(I) Z KONCEPCJĄ ZWANĄ ZARZĄDZANIEM RÓŻNORODNOŚCI (DM)? – POLSKA.

Źródło: Anrdovicova J., Florek I., Gross-Gońska E., Laki I., Markova J., Sitek M., Sitek P., Slavicek J., Uhlerova M. Diversity management in the V4 countries as an answer for demographic changes, Józefów 2017.

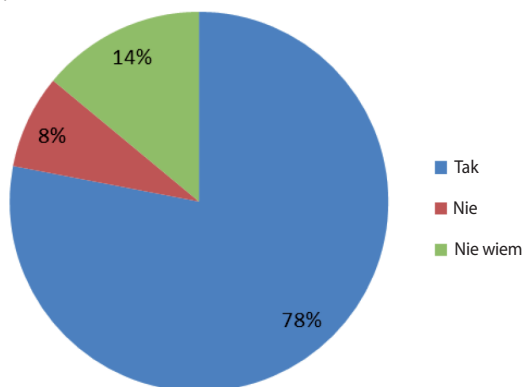
Diagram 2. ODPOWIEDZI NA PYTANIE: CZY ZETKNAŁ SIĘ PAN(I) Z KONCEPCJĄ ZWANĄ ZARZĄDZANIEM RÓŻNORODNOŚCI (DM)? – UKRAINA.

Źródło: badania własne.

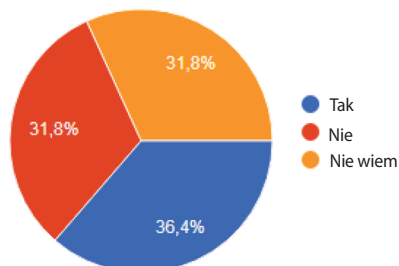
Drugie pytanie brzmiało: czy w Pan(i) opinii ważne jest dla firm, aby wykorzystywać i wdrażać koncepcję zarządzanie różnorodnością? Odsetek udzielających odpowiedzi „tak” w Polsce wyniósł aż 78%. Stanowi to radykalnie duży ułamek i potwierdza rzeczywiste zaangażowane w tak ważne zachodzące zmiany w społeczeństwie. Respondenci udzielający odpowiedzi „nie wiem” dowodzą odsetka społeczeństwa który z różnych względów nie zgłębiają tej tematyki. Natomiast niepokojącym sygnałem jest fakt, że aż 8% udzieliło odpowiedzi „nie”. To stanowi blisko 1/10 grupy badanej, który zdecydowanie udzielają szczerzej odpowiedzi, negującej potrzebę wykorzystywania i wdrażania analizowanej koncepcji. Powstaje pytanie, dlaczego aż tak duża grupa odmawia angażowania się w ten proces? Czy to znaczy, że grupa 8% respondentów odrzuca definitywnie analizowaną koncepcję? Na Ukrainie sytuacja jest radykalnie inna. Jedynie 36% ankietowanych odpowiedziało, że dla firm ważne jest wdrażanie koncepcji DM. Prawie jedna trzecia respondentów udzieliła odpowiedzi „nie” i tyleż samo „nie wiem”. Obrazuje to jak małą wagę jeszcze przykłada się do dywersyfikowania personelu za naszą wschodnią granicą.

Diagram 3. ODPOWIEDZI NA PYTANIE: CZY W PAN(I) OPINII WAŻNE JEST DLA FIRM, ABY WYKORZYSTYWAĆ I WDRAŻAĆ KONCEPCJĘ ZARZĄDZANIE RÓŻNORODNOŚCIĄ? – POLSKA.

Źródło: Anrdovicova J., Florek I., Gross-Gołačka E., Laki I., Markova J., Sitek M., Sitek P., Slavicek J., Uhle-rova M. Diversity management in the V4 countries as an answer for demographic changes, Józefów 2017.

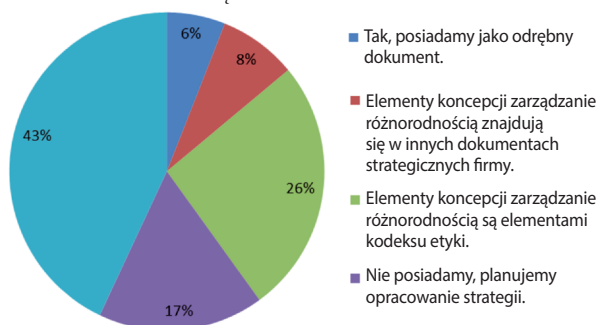
Diagram 4. ODPOWIEDZI NA PYTANIE: CZY W PAN(I) OPINII WAŻNE JEST DLA FIRM, ABY WYKORZYSTYWAĆ I WDRAŻAĆ KONCEPCJĘ ZARZĄDZANIA RÓŻNORODNOŚCIĄ? – UKRAINA.

Źródło: badania własne

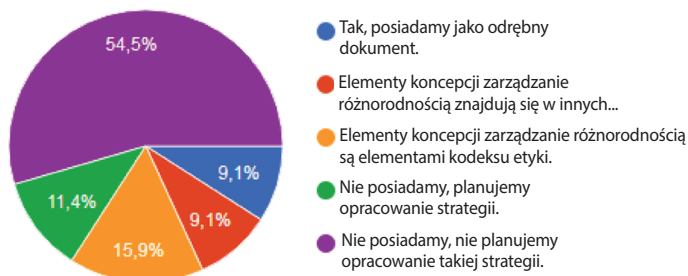
Kolejne pytanie: Czy Pana(i) firma posiada strategię zarządzania różnorodnością? Dowodzi ważnej informacji o obecnym stanie w kontekście zarządzania różnorodnością w Polsce. Mianowicie tylko w 40 % badanych firm funkcjonuje w tym zakresie jakakolwiek polityka i wytyczne do stosowania, czy to w formie odrębnego dokumentu, strategii czy kodeksu etyki. W kolejnych 17% firm planuje się taki dokument utworzyć. Na Ukrainie ten odsetek jest nieco niższy. W 34% firm funkcjonują dokumenty regulujące zarządzanie zróżnicowanymi zasobami ludzkimi, a w kolejnych 11% firm planuje się taki dokument przyjąć. Natomiast w Polsce prawie połowa ankietowanych (43%), zaś na Ukrainie ponad połowa (55%) nie posiada i nie planuje opracować żadnej strategii w tym względzie.

Diagram 5. ODPOWIEDZI NA PYTANIE: CZY PANA(I) FIRMA POSIADA STRATEGIĘ ZARZĄDZANIA RÓŻNORODNOŚCIĄ? – POLSKA.

Źródło: Anrdovicova J., Florek I., Gross-Gołacka E., Laki I., Markova J., Sitek M., Sitek P., Slavicek J., Uhlerova M. Diversity management in the V4 countries as an answer for demographic changes, Józefów 2017.

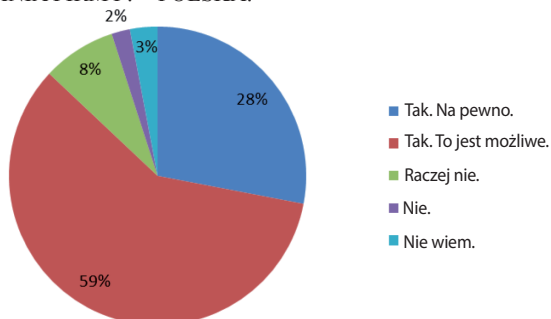
Diagram 6. ODPOWIEDZI NA PYTANIE: CZY PANA(I) FIRMA POSIADA STRATEGIĘ ZARZĄDZANIA RÓŻNORODNOŚCIĄ? – UKRAINA.

Źródło: badania własne

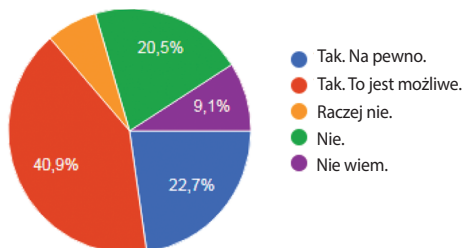
Następne pytanie dotyczyło: Czy uważa Pan(i), że zarządzanie różnorodnością może przyczynić się do zwiększania efektywności funkcjonowania firmy? Pytanie diagnozuje faktyczne przekonanie respondentów w zakresie badanym. Tylko 28% polskich ankietowanych i 23% ukraińskich odpowiedziało „Tak, Na pewno”. Tylko ten odsetek jest bezwzględnie przekonany o celowości i pożytku dla ich firm. Należy zauważyć, że kolejno 59% i 41% respondentów odpowiedziało „tak. To możliwe” – jednak ta odpowiedź dotyczy osób widzących pożytek tej koncepcji, ale w niedostatecznym przekonaniu lub wątpliwym przekonaniu.

Diagram 7. ODPOWIEDZI NA PYTANIE: CZY UWAŻA PAN(I), ŻE ZARZĄDZANIE RÓŻNORODNOŚCIĄ MOŻE PRZYCZYNIĆ SIĘ DO ZWIĘKSZANIA EFEKTYWNOŚCI FUNKCJONOWANIA FIRMY? – POLSKA.

Źródło: Anrdovicova J., Florek I., Gross-Gołacka E., Laki I., Markova J., Sitek M., Sitek P., Slavicek J., Uhle-rova M. Diversity management in the V4 countries as an answer for demographic changes, Józefów 2017.

Diagram 8. ODPOWIEDZI NA PYTANIE: CZY UWAŻA PAN(I), ŻE ZARZĄDZANIE RÓŻNORODNOŚCIĄ MOŻE PRZYCZYNIĆ SIĘ DO ZWIĘKSZANIA EFEKTYWNOŚCI FUNKCJONOWANIA FIRMY? – UKRAINA.

Źródło: badania własne

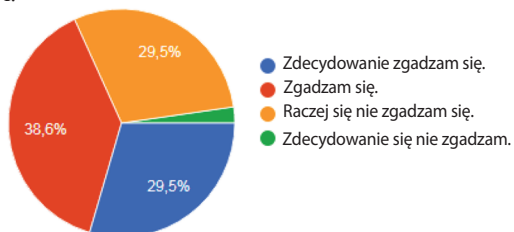
Kolejne pytanie dotyczyło opinii potencjalnych pracodawców na temat efektywności zróżnicowanych zespołów: czy zróżnicowanie zespołów składających się z kobiet, mężczyzn, osób starszych i młodszych, o różnych narodowościach itp. może sprzyjać osiągnięciu celów biznesowych. Pytanie to jest zbieżne z pytaniem drugim i odpowiedzi się pokrywają zarówno w przypadku Polski jak i Ukrainy. Zastanawiające są różnice w postrzeganiu tego problemu w obydwu krajach. Być może wynika to z faktu, że w Polsce zasoby ludzkie się kurczą i rynek pracy dostrzega potrzebę zatrudniania osób z różnych środowisk, natomiast na Ukrainie zjawisko to nie występuje w takiej mierze.

Diagram 9. OPINIA POTENCJALNYCH: CZY ZRÓŻNICOWANIE ZESPOŁÓW SKŁADAJĄCYCH SIĘ Z KOBIET, MĘŻCZYZN, OSÓB STARSZYCH I MŁODSZYCH, O RÓŻNYCH NARODOWOŚCIACH ITP. MOŻE SPRZYJAĆ OSIĄGANIU CELÓW BIZNESOWYCH.? – POLSKA.

Źródło: Anrdovicova J., Florek I., Gross-Gołącka E., Laki I., Markova J., Sitek M., Sitek P., Slavicek J., Uhlerova M. Diversity management in the V4 countries as an answer for demographic changes, Józefów 2017.

Diagram 10. OPINIA POTENCJALNYCH: CZY ZRÓŻNICOWANIE ZESPOŁÓW SKŁADAJĄCYCH SIĘ Z KOBIET, MEŹCZYŹNI, OSÓB STARSZYCH I MŁODSZYCH, O RÓŻNYCH NARODOWOŚCIACH ITP. MOŻE SPRZYJAĆ OSIĄGANIU CELÓW BIZNESOWYCH.? – UKRAINA.

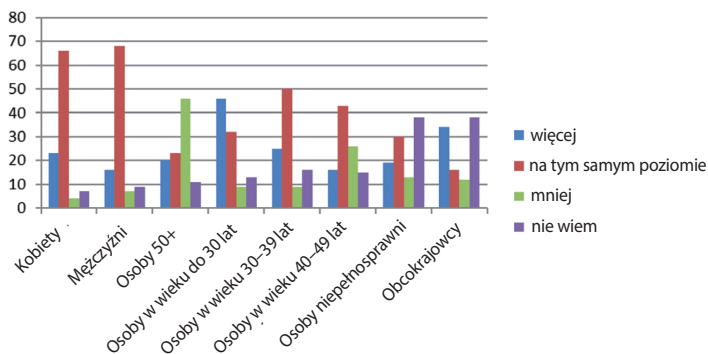

Źródło: badania własne

W kolejnym pytaniu respondenci odpowiadali: Czy myśląc o przyszłości polskiego oraz ukraińskiego rynku pracy i gospodarki oraz zmianach demograficznych jakie zachodzą w tych krajach, uważa Pan(i), że w Pana(i) firmie w perspektywie najbliższych 5 lat będzie pracowało...? Wyraźnie widać, że zauważalne jest przewidywanie wzrostu pracowników młodych (poniżej 30 r. ż.) oraz obcokrajowców i osób niepełnosprawnych w Polsce.

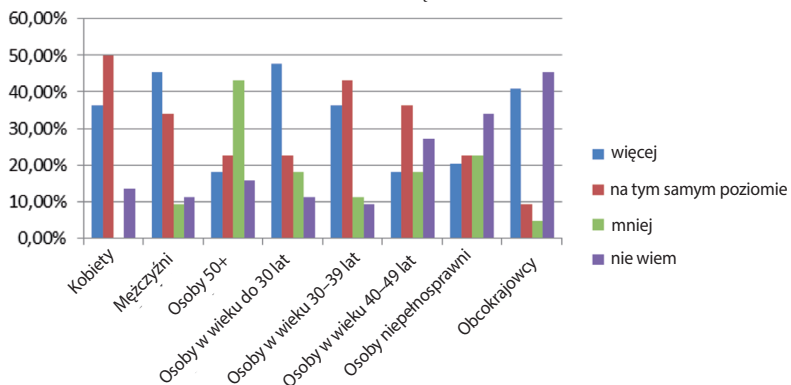
Na Ukrainie przewiduje się zwiększenie zatrudnienia mężczyzn, osób młodych (do 39 r.ż.) oraz obcokrajowców. W obydwu państwach przewiduje się spadek zatrudnienia osób starszych, powyżej 50 r.ż.

Diagram 11. ODPOWIEDZI NA PYTANIE: CZY UWAŻA PAN(I), ŻE W PANA(I) FIRMIE W PERSPEKTYWIE NAJBLIŻSZYCH 5 LAT BĘDZIE PRACOWAŁO...? – POLSKA.

Źródło: Anrdovicova J., Florek I., Gross-Golacka E., Laki I., Markova J., Sitek M., Sitek P., Slavicek J., Uhleova M. Diversity management in the V4 countries as an answer for demographic changes, Józefów 2017.

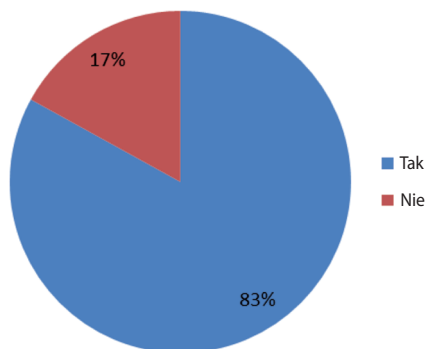
Diagram 12. ODPOWIEDZI NA PYTANIE: CZY UWAŻA PAN(I), ŻE W PANA(I) FIRMIE W PERSPEKTYWIE NAJBLIŻSZYCH 5 LAT BĘDZIE PRACOWAŁO...? – UKRAINA.

Źródło: badania własne

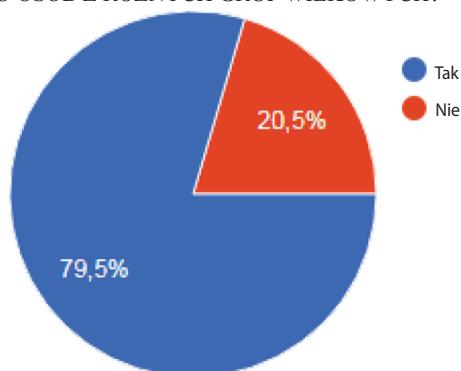
W pytaniu: Czy zauważa Pan(i) różnice w poziomie motywacji u osób z różnych grup wiekowych? Zdecydowanie większy odsetek bo aż 83% w Polsce i 79% na Ukrainie widzi taką różnicę. Sugerować to może różnice w zarządzaniu takim zespołem i przydzielanie innych ról i zadań poszczególnym członkom zespołu.

Diagram 13. ODPOWIEDZI NA PYTANIE: CZY ZAUWAŻA PAN(I) RÓŻNICE W POZIO-
MIE MOTYWACJI U OSÓB Z RÓŻNYCH GRUP WIEKOWYCH? – POLSKA.

Źródło: Anrdovicova J., Florek I., Gross-Golacka E., Laki I., Markova J., Sitek M., Sitek P., Slavicek J., Uhlerova M. Diversity management in the V4 countries as an answer for demographic changes, Józefów 2017.

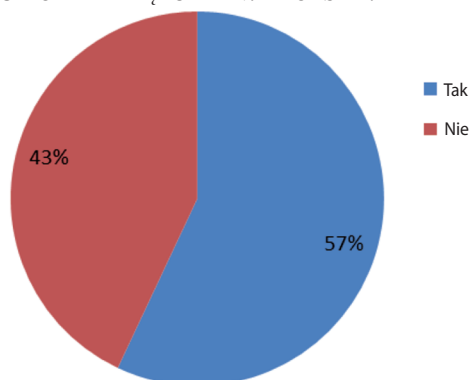
Diagram 14. ODPOWIEDZI NA PYTANIE: CZY ZAUWAŻA PAN(I) RÓŻNICE W POZIO-
MIE MOTYWACJI U OSÓB Z RÓŻNYCH GRUP WIEKOWYCH? – UKRAINA.

Źródło: badania własne

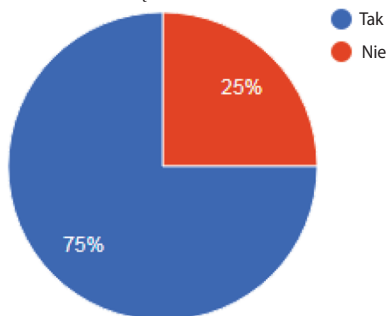
Inaczej wypada wynik gdy zadano pytanie o płeć. Czy zauważa Pan(i) różnice w poziomie motywacji w u kobiet i mężczyzn? Sytuacja w Polsce jest specyficzna: W tym przypadku tylko 57% widzi różnice a 43% nie widzi jej. Jednak oba wyniki są zbliżone, co dowodzi iż następuje zbliżenie traktowania, oceny i wynagradzania kobiet i mężczyzn. Natomiast na Ukrainie powtarza się wynik z pytania bardziej ogólnego i aż $\frac{3}{4}$ respondentów widzi różnicę w motywacji kobiet i mężczyzn.

Diagram 15. ODPOWIEDZI NA PYTANIE: CZY ZAUWAŻA PAN(I) RÓŻNICE W POZIO-
MIE MOTYWACJI W U KOBIET I MĘŻCZYŻN? – POLSKA.

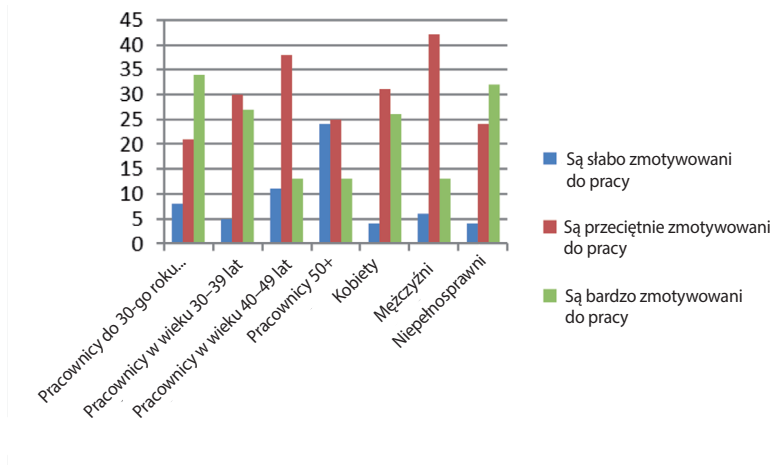
Źródło: Anrdovicova J., Florek I., Gross-Gołaacka E., Laki I., Markova J., Sitek M., Sitek P., Slavicek J., Uhle-
rova M. Diversity management in the V4 countries as an answer for demographic changes, Józefów 2017.

Diagram 16. ODPOWIEDZI NA PYTANIE: CZY ZAUWAŻA PAN(I) RÓŻNICE W POZIOMIE MOTYWACJI W U KOBIET I MĘŻCZYŹN? – UKRAJNA.

Źródło: badania własne

Diagram 17. ODPOWIEDZI NA PYTANIE: JAK W PANA(I) OCENIE PRZEDSTAWIA SIĘ POZIOM MOTYWACJI I CHĘCI DO PRACY KAŻDEJ Z WYMIENIONYCH NIŻEJ GRUP PRACOWNIKÓW? – POLSKA.

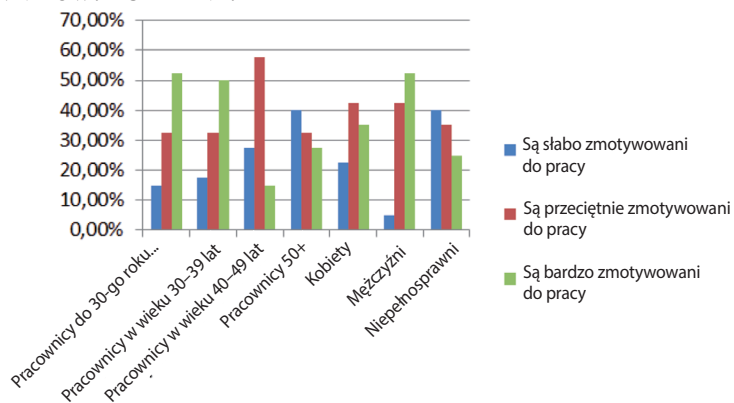

Źródło: Anrdovicova J., Florek I., Gross-Gołacka E., Laki I., Markova J., Sitek M., Sitek P., Slavicek J., Uhle-rova M. Diversity management in the V4 countries as an answer for demographic changes, Józefów 2017.

Następnie respondenci zostali poproszeni o odpowiedź na pytanie: Jak w Pana(i) ocenie przedstawia się poziom motywacji i chęci do pracy każdej z wymienionych niżej grup pracowników? Wynik dowodzi, iż pracownicy do 30-go roku życia są najbardziej zmotywowani, co potwierdza przekonanie me-

nagerów o ich efektywności. Kolejną grupą która uzyskała największy wynik to pracownicy w wieku 30-39 lat. Kolejne grupy wiekowe uzyskują mniejsze wyniki. Zaskakujący wynik został uzyskany po zestawieniu pracowników ze względu na płeć, w obydwu krajach różny. Okazało się, że kobiety w Polsce w kategorii „są bardzo zmotywowani do pracy” uzyskały dwukrotnie większy wynik niż mężczyźni. Natomiast na Ukrainie bardziej zmotywowani są mężczyźni, choć tak różnica nie jest już aż tak znacząca.

Diagram 18. ODPOWIEDZI NA PYTANIE: JAK W PANA(I) OCENIE PRZEDSTAWIA SIĘ POZIOM MOTYWACJI I CHĘCI DO PRACY KAŻDEJ Z WYMIENIONYCH NIŻEJ GRUP PRACOWNIKÓW? – UKRAINA.

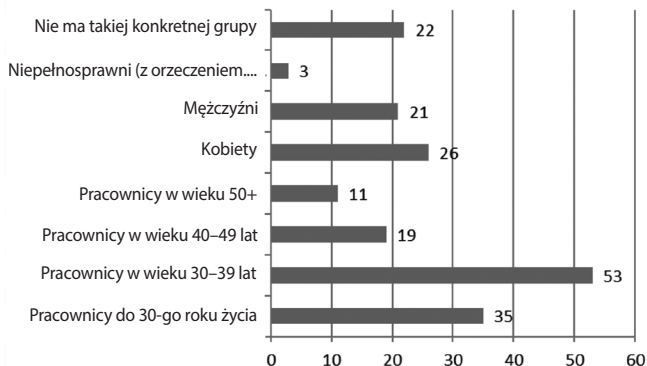

Źródło: badania własne

W pytaniu: Gdyby miał Pan(i) wskazać grupę pracowników, których opinie, pomysły, wiedza i kreatywność są najbardziej cenne dla Pana(i) jako prezesa/dyrektora/kierownika, to byliby to: (max 3 odpowiedzi) – okazało się że najlepszy wynik uzyskali pracownicy w wieku 30-39 lat a następny wg wielkości wynik uzyskali pracownicy do 30 roku życia. Na Ukrainie natomiast pracodawcy „stawiają bardziej na” młodych pracowników: aż 68% wskazań było na młodych do 30 r.ż., następnie prawie na równi pracownicy w wieku 30-39 oraz mężczyźni.

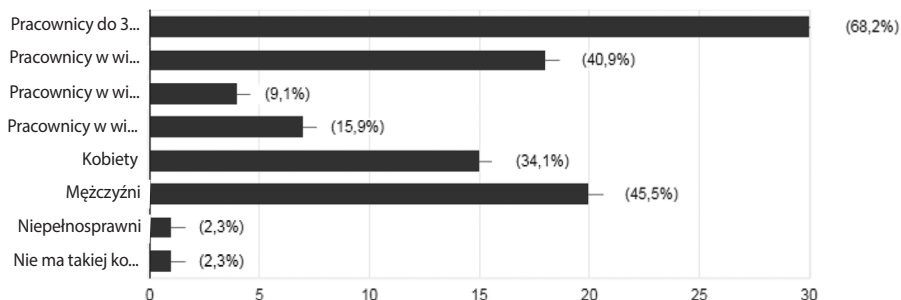
W obydwu krajach najniższy wynik uzyskali niepełnosprawni. Ciężko jest jednak zrewidować, czy jest to spowodowane brakiem wiedzy i znajomości tej grupy czy realny wynik.

Diagram 19. ODPOWIEDZI NA PYTANIE: PROSZĘ WSKAZAĆ GRUPĘ PRACOWNIKÓW, NAJBARDZIEJ CENNYCH DLA PANA(I) JAKO PREZESA/DYREKTORA/KIEROWNIKA – POLSKA.

Źródło: Anrdovicova J., Florek I., Gross-Gołacka E., Laki I., Markova J., Sitek M., Sitek P., Slavicek J., Uhlerova M. Diversity management in the V4 countries as an answer for demographic changes, Józefów 2017.

Diagram 20. ODPOWIEDZI NA PYTANIE: PROSZĘ WSKAZAĆ GRUPĘ PRACOWNIKÓW, NAJBARDZIEJ CENNYCH DLA PANA(I) JAKO PREZESA/DYREKTORA/KIEROWNIKA – UKRAINA.

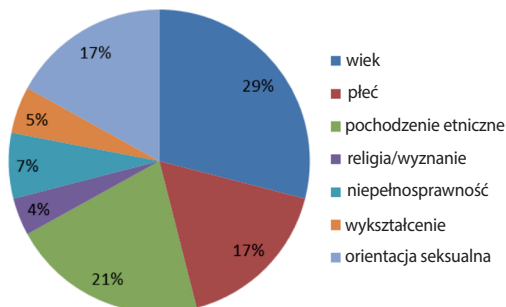

Źródło: badania własne

Pytanie: „W Pana(i) opinii, dyskryminacja i nierówne traktowanie w miejscu pracy jest najbardziej rozpowszechnione w odniesieniu do następującej cechy?” pokazało jeden z najbardziej rozproszonych wyników w tym badaniu. Wiek jako cecha, uzyskała największy wynik, bo aż 29% w Polsce i 27% na Ukrainie. Natomiast ważne jest to, że ten rozproszony wynik ma także pozytywny wydźwięk. Mianowicie pokazuje, że jest zauważana dyskryminacja

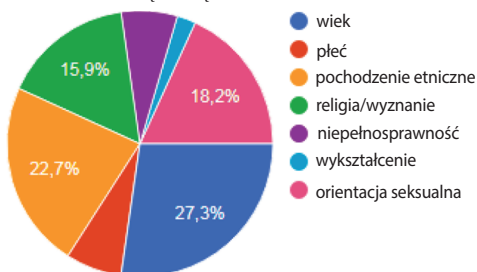
z powodu: pochodzenia, religii, orientacji seksualnej i innych. Uzyskany obraz wydaje się być naturalny a zarazem korespondujący z faktycznymi zmianami które możemy obserwować w obecnym społeczeństwie.

Diagram 21. ODPOWIEDZI NA PYTANIE: W PANA(I) OPINII, DYSKRYMINACJA I NIERÓWNE TRAKTOWANIE W MIEJSCU PRACY JEST NAJBARDZIEJ ROZPOWSZECHNIONE W ODNIESIENIU DO NASTĘPUJĄCEJ CECHY? – POLSKA.

Źródło: Anrdovicova J., Florek I., Gross-Gołacka E., Laki I., Markova J., Sitek M., Sitek P., Slavicek J., Uhlerova M. Diversity management in the V4 countries as an answer for demographic changes, Józefów 2017.

Diagram 22. ODPOWIEDZI NA PYTANIE: W PANA(I) OPINII, DYSKRYMINACJA I NIERÓWNE TRAKTOWANIE W MIEJSCU PRACY JEST NAJBARDZIEJ ROZPOWSZECHNIONE W ODNIESIENIU DO NASTĘPUJĄCEJ CECHY? – UKRAINA.

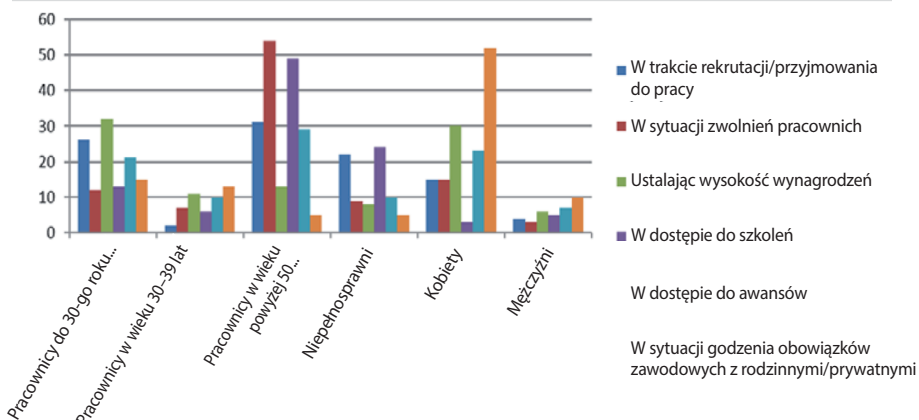

Źródło: badania własne

W pytaniu kolejnym respondenci odpowiadali: Proszę uszeregować te obszary zarządzania zasobami ludzkimi, w których poszczególne typy pracowników Pana(i) zdaniem są narażone na nierówne traktowanie. Wyniki są różne w obydwu krajach znacząco. W procesie rekrutacji najbardziej narażeni na dyskryminację są pracownicy 31-49 lat w Polsce, natomiast na Ukrainie młodzi pracownicy. Zauważany jest wynik w sytuacji godzenia obowiązków

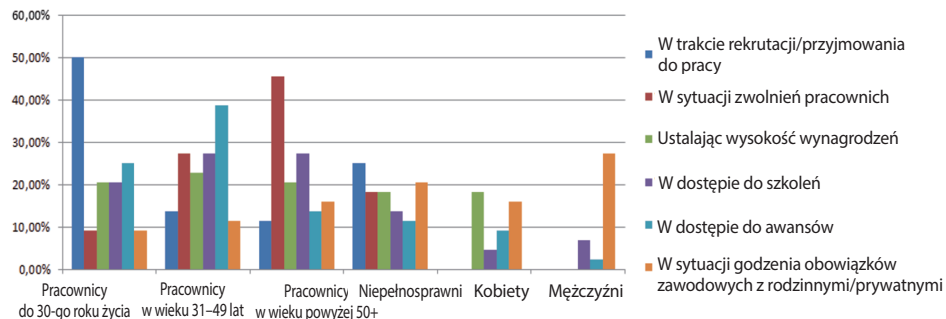
zawodowych z rodzinnymi obowiązkami: w Polsce – kobiet, na Ukrainie mężczyzn. Zbliżony wynik ukazuje się jedynie w grupie 50+. dyskryminowani w dostępie do szkoleń, w dostępie do awansów.

Diagram 23. ODPOWIEDZI NA PYTANIE: PROSZĘ USZEREGOWAĆ TE OBSZARY ZARZĄDZANIA ZASOBAMI LUDZKIMI, W KTÓRYCH POSZCZEGÓLNE TYPY PRACOWNIKÓW PANA(I) ZDANIEM SĄ NARAŻONE NA NIERÓWNE TRAKTOWANIE. – POLSKA.

Źródło: Anrdovicova J., Florek I., Gross-Gołacka E., Laki I., Markova J., Sitek M., Sitek P., Slavicek J., Uhlerova M. Diversity management in the V4 countries as an answer for demographic changes, Józefów 2017.

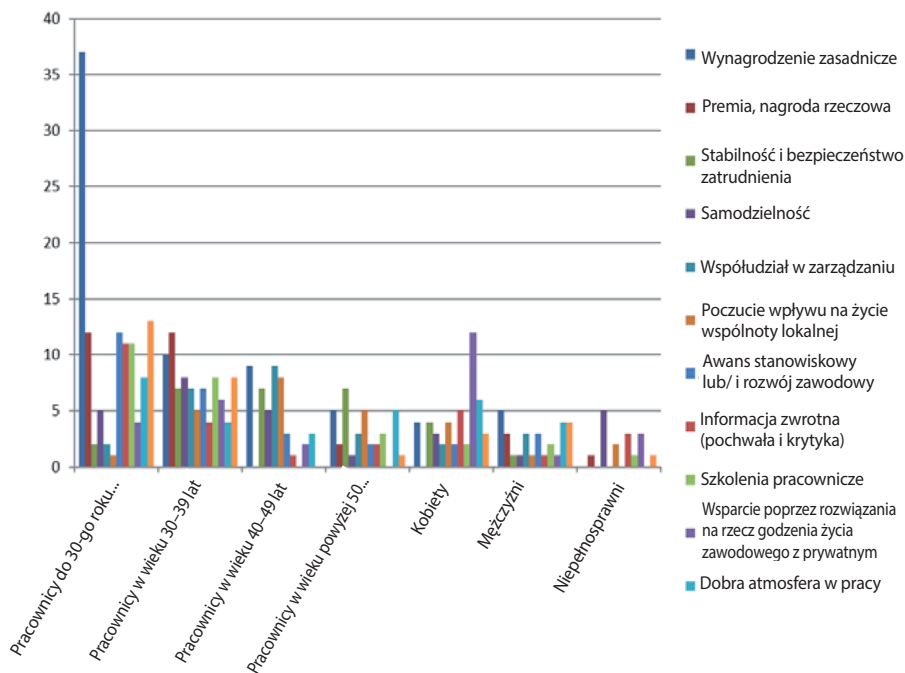
Diagram 24. ODPOWIEDZI NA PYTANIE: PROSZĘ USZEREGOWAĆ TE OBSZARY ZARZĄDZANIA ZASOBAMI LUDZKIMI, W KTÓRYCH POSZCZEGÓLNE TYPY PRACOWNIKÓW PANA(I) ZDANIEM SĄ NARAŻONE NA NIERÓWNE TRAKTOWANIE. – UKRAINA.

Źródło: badania własne

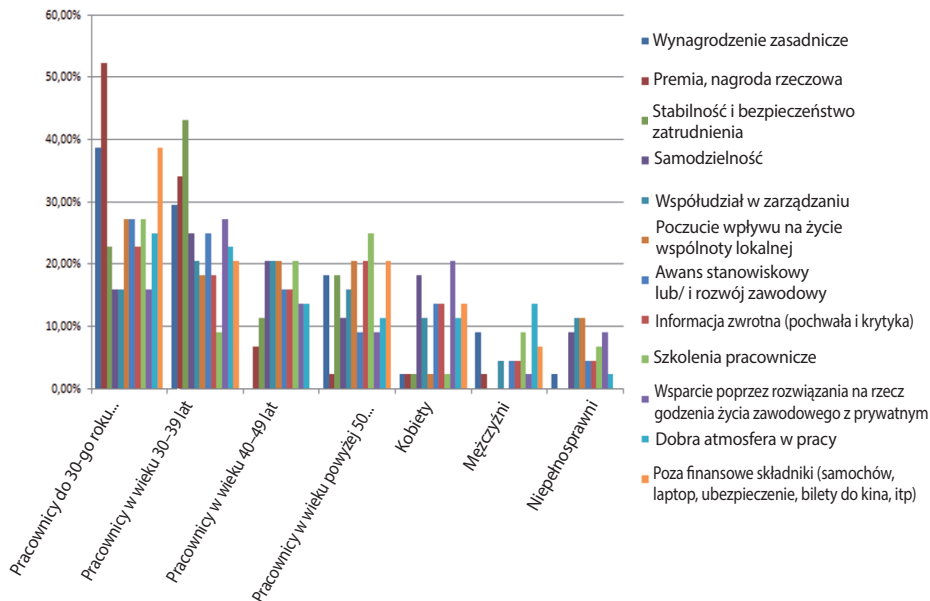
Następne pytanie zadane respondentom brzmiało: które z wymienionych czynników mają Pana(i) zdaniem dominujące znaczenie motywujące do pracy pracowników firmy. Utrzymujące się od lat przekonania, iż wynagrodzenia zasadnicze jest podstawowym a zarazem kluczowym czynnikiem motywującym nie jest już do końca prawdziwe. Jedynie w grupie najmłodszych pracowników ten czynnik ma motywujące znaczenie. Odpowiedzi na to pytanie może być wskazówką dla managerów jak zarządzać zespołem złożonych z członków z poszczególnych grup.

Diagram 25. ODPOWIEDZI NA PYTANIE: KTÓRE Z WYMIENIONYCH CZYNNIKÓW MAJĄ PANA(I) ZDANIEM DOMINUJĄCE ZNACZENIE MOTYWUJĄCE DO PRACY PRACOWNIKÓW FIRMY? – POLSKA.

Źródło: Anrdovicova J., Florek I., Gross-Gońska E., Laki I., Markova J., Sitek M., Sitek P., Slavicek J., Uhlero-va M. Diversity management in the V4 countries as an answer for demographic changes, Józefów 2017.

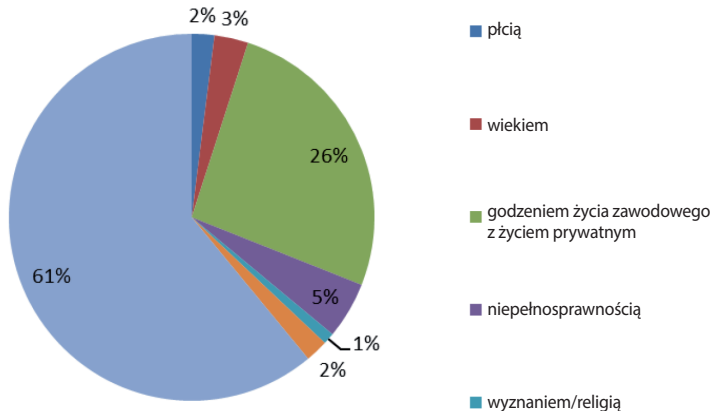
Diagram 26. ODPOWIEDZI NA PYTANIE: KTÓRE Z WYMIENIONYCH CZYNNIKÓW MAJĄ PANA(I) ZDANIEM DOMINUJĄCE ZNACZENIE MOTYWUJĄCE DO PRACY PRACOWNIKÓW FIRMY? – UKRAINA.

Źródło: badania własne

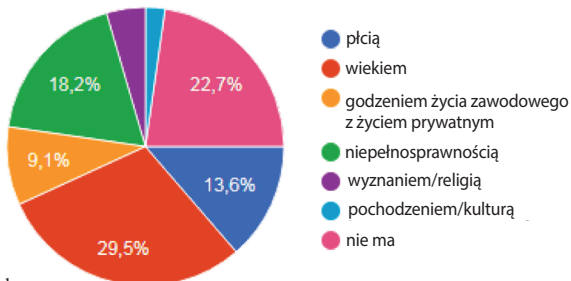
W kolejnym pytaniu respondenci odpowiadali: Czy są w Pana(i) firmie pracownicy (grupy pracowników) zgłaszający swoje specyficzne potrzeby związane określonymi przysmotami. W Polsce sytuacja nie wygląda źle: 61% nie sygnalizuje żadnych szczególnych potrzeb. Kolejny ważny wynik, czyli 26% to potrzeba godzenia życia zawodowego z życiem prywatnym. Pozostałe czynniki, czyli: wiek, płeć niepełnosprawność uzyskały śladowe wyniki. Na Ukrainie w każdej grupie są sygnalizowane szczególne potrzeby, głównie ze względu na wiek.

Diagram 27. ODPOWIEDZI NA PYTANIE: CZY SĄ W PANA(I) FIRMIE PRACOWNICY ZGŁASZAJĄCY SVOJE SPECYFICZNE POTRZEBY ZWIĄZANE OKREŚLONYMI PRZYMIOTAMI? – POLSKA.

Źródło: Anrdovicova J., Florek I., Gross-Gołacka E., Laki I., Markova J., Sitek M., Sitek P., Slavicek J., Uhlerova M. Diversity management in the V4 countries as an answer for demographic changes, Józefów 2017.

Diagram 28. ODPOWIEDZI NA PYTANIE: CZY SĄ W PANA(I) FIRMIE PRACOWNICY ZGŁASZAJĄCY SVOJE SPECYFICZNE POTRZEBY ZWIĄZANE OKREŚLONYMI PRZYMIOTAMI? – UKRAINA.

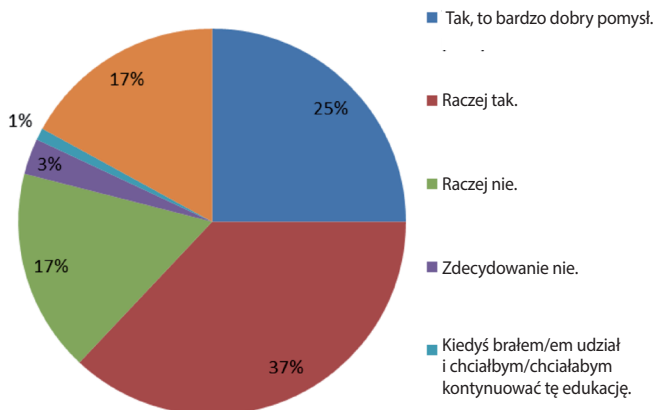
Źródło: badania własne

Pytanie zamykające badania ankietowe dotyczyło: Czy wzięłby/wzięła-by Pan(i) udział w kursie/szkoleniu na temat „Zarządzanie różnorodnością”? W Polsce i na Ukrainie wynik jest zadowalający: prawie 2/3 respondentów jest zainteresowanych wzięciem udziału w takich zajęciach.

Niepokojący jest wynik 20% – Polska i 25% – Ukraina dla odpowiedzi niechętnych szkoleniu w tej tematyce oraz wynik 17% - Polska i 11% – Ukraina

“nie mam zdania”. Te dwa słabe wyniki razem dają kolejno 36% i 37% osób ogólnie niechętnych w angażowanie się w koncepcję zarządzania różnorodnością. A należy zauważyć że stanowi to statystycznie co trzeciego respondenta.

Diagram 29. ODPOWIEDZI NA PYTANIE: CZY WZIĄŁBY/WZIĘŁĄBY PAN(I) UDZIAŁ W KURSIE/SZKOLENIU NA TEMAT „ZARZĄDZANIE RÓŻNORODNOŚCIĄ”? – POLSKA.

Źródło: Anrdovicova J., Florek I., Gross-Gołaacka E., Laki I., Markova J., Sitek M., Sitek P., Slavicek J., Uhlerova M. Diversity management in the V4 countries as an answer for demographic changes, Józefów 2017.

Diagram 30. ODPOWIEDZI NA PYTANIE: CZY WZIĄŁBY/WZIĘŁĄBY PAN(I) UDZIAŁ W KURSIE/SZKOLENIU NA TEMAT „ZARZĄDZANIE RÓŻNORODNOŚCIĄ”? – UKRAINA.

Źródło: badania własne

Wyniki

Faktyczne zmiany demograficzne w wybranych krajach Europy Środkowo Wschodniej wpłynęły na konieczność przeprowadzenia badań ukazujących aktualną perspektywę zarządzania różnorodnością.

Globalizacja silnie zdynamizowała fluktuację kadry, ponadto społeczeństwo się starzeje a na rynku pracy pojawiają się nowe pokolenia młodych profesjonalistów. Firmy muszą patrzeć w przyszłość i przygotować się na nowych pracowników. Przede wszystkim firmy muszą zrozumieć zmiany organizacyjne, które przyniesie przyszłość.

Stąd zostały przeprowadzone badania ankietowe oparte na szesnastu pytaniach dotyczące najważniejszych obszarów. Respondentami były osoby kierujące i zarządzające firmami w Polsce i na Ukrainie.

References

- Anrdovicova, J., Florek, I., Gross-Gołaacka, E., Laki, I., Markova, J., Sitek, M., Sitek, P., Slavicek, J., Uhlerova, M. (2017). *Diversity management in the V4 countries as an answer for demographic changes*, Józefów.
- Godusławski. (2017). *Populacja Polski kurczy się, CZARNA PROGNOZA ONZ. Na koniec wieku będzie nas niewiele ponad 21 mln!* Retrieved (17.12.2017) from: <http://gospodarka.dziennik.pl/news/artykuly/553888,demografia-ludnosc-populacja-polska-polacy-onz-ukraincy-prognoza-liczba-ludnosci.html>
- Gross-Gołaacka, El. (2017). The role of the concept of diversity management in respecting human rights in an organization. Ed.: M. Sitek, A. Felice Urricchio, I. Florek, *Human Rights between needs and possibilities*. Józefów.
- Grzymała-Kazłowska, A. (2013). Migration and Socio-Demographic Processes in Central and Eastern Europe: *Characteristics, Specificity and Internal Differences Journal: Central and Eastern European Migration Review*, Issue 2/2013, pp. 5-11.
- Kiełkowska, M. (2013). Rynek pracy wobec zmian demograficznych.
- Klimko, R. (2015). Labour market developments in Visegrad countries. *International Journal of Social Sciences*, Vol. IV(4), pp. 16-29., DOI.10.20472/SS.2015.4.4.002.
- Mazurczak, F. (2014). The V4's greatest existential threat- Demographic Decline And An Ageing Population. Retrieved (17.12.2017) from: <http://visegradinsight.eu/the-v4s-greatest-existential-threat05082014>

Szejniuk, A. (2014). Warunki pracy a efektywność przedsiębiorstwa, *Journal of Modern Science*, 3/22/2014, Józefów.

Yelenko, I. (2007). Specyfika migracji zarobkowej ludności na Ukrainie, *Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy*, 2007, Nr 11.

Received: 22.12.2017

Accepted: 12.02.2018

VOLODYMYR BOREIKO
Alcide De Gasperi University
of Euroregional Economy
Poland, Józefów
Vib28@ukr.net

Boreiko, V. (2018). Upravlinnya rozvytkom maloho ta seredn'oho biznesu v Ukraini. [Management by the Development of Small and Medium Business in Ukraine]. *Intercultural Communication*, ISSN 2451-0998, vol. 1(4)2018, pp. 229–244. (In Ukrainian).

Management by the Development of Small and Medium Business in Ukraine

ABSTRACT

Purpose. To disclose the effectiveness of management of the development of medium and small business in Ukraine.

Methods: The study uses descriptive method based on a literature review.

Results: In the industrialized countries of the world, medium, small enterprises as well as business involved individuals – entrepreneurs play an important role in ensuring development of national economies. They create new jobs and are the basis for training of highly skilled managers. Therefore, these countries through taxys and other conditions provide favourable environment for the development of small and medium businesses.

To support small and medium enterprises in foreign countries governmental policy include their involvement into the state contracts execution, provision of loan guarantees, corporate tax rates reduction, full dismissal from income tax during first years of an enterpise performance, the introduction of accelerated depreciation of buildings, encouragement of capital investments.

Understanding the important role of medium and small enterprises in ensuring the development of the country's economy has encouraged Ukrainian legislators to introduce a simplified system of taxation of small enterprises and a special regime for taxation of individuals-entrepreneurs. These changes in the Ukrainian taxation system have given impetus to the development of small and medium businesses. However, the lack of an effective regulatory policy and system of legal protection as well as an increase in the tax burden due to the financial and economic crisis do not allow such enterprises to play a key role in the Ukrainian economy.

So, to stimulate the development of small and medium-sized enterprises Ukraine should not be limited to introducing a preferential taxation regime for them, but should take advantage of other countries' experience implementation.

Considering foreign experience and analysis of the small and medium business activity in Ukraine have shown that besides the preferential tax regime, many other factors such as policy of the state investments and innovations promoting, getting loans, conducting training of young leaders, assistance in establishing cooperation with large domestic enterprises, and access to international markets, as well as protection against unlawful encroachment have made significant influence on its development.

Therefore, creation of favourable tax, legal, financial-credit, investment and innovation environment, involvement in state orders fulfillment and promotion of foreign economic activity should become the basis for the development of small and medium businesses and the economy of Ukraine.

Keywords: *small and medium business, tax law, legal protection, investment and innovation policy, foreign economic activity.*

ВОЛОДИМИР БОРЕЙКО

Університет сворегіональної економіки

Польща, Юзефів

Vib28@ukr.net

Управління розвитком малого та середнього бізнесу в Україні

АНОТАЦІЯ

Мета дослідження. Розкриття ефективності управління розвитком малого та середнього бізнесу в Україні.

Методи дослідження. У дослідженні застосовано описовий метод з використанням огляду літератури.

Результати дослідження. В промислово розвинутих країнах світу важливу роль в забезпеченні розвитку національних економік відіграють середні, малі

підприємства та фізичні особи – підприємці, які створюють нові робочі місця та є базою для підготовки висококваліфікованих менеджерів. Тому, ці країни через податкові та інші преференції формують сприятливе середовище для розвитку малого та середнього бізнесу.

У зарубіжних країнах заходи з державної підтримки малих та середніх підприємств включають залучення їх до виконання державних контрактів, надання гарантій за кредитами, зниження ставок корпоративного податку, повне звільнення упродовж перших років від сплати прибуткового податку, запровадження прискореної амортизації будівель, заохочення до здійснення капітальних інвестицій.

Розуміння важливої ролі середніх та малих підприємств в забезпеченні розвитку економіки країни спонукали українських законодавців до запровадження спрощеної системи оподаткування невеликих підприємств та особливого режиму оподаткування фізичних осіб – підприємців. Ці зміни в українській системі оподаткування дали поштовх до розвитку малого та середнього бізнесу. Проте, відсутність ефективної регуляторної політики та системи правового захисту, а також збільшення в умовах фінансово-економічної кризи податкового навантаження, не дозволяють таким підприємствам відігравати ключову роль в економіці України.

Отже, для стимулювання розвитку малих і середніх підприємств, Україні не варто обмежуватися запровадженням для них пільгового режиму оподаткування, а необхідно скористатися досвідом інших країн.

Зарубіжний досвід та проведений аналіз діяльності малого і середнього бізнесу в Україні засвідчують, що, крім пільгового режиму оподаткування, на його розвиток впливають політика держави із сприяння залученню інвестицій та інновацій, отримання кредитів, проведення навчання з молодими керівниками, допомога їм у налагодженні співпраці з великими вітчизняними підприємствами та виході на міжнародні ринки, а також захист від неправомірних посягань.

Тому, створення сприятливого податкового, правового, фінансово-кредитного, інвестиційно-інноваційного середовища, залучення до виконання державних замовлень та сприяння зовнішньоекономічній діяльності, повинно стати основою для розвитку малого і середнього бізнесу та економіки України.

Ключові слова: *малий та середній бізнес, податкове законодавство, правовий захист, інвестиційно-інноваційна політика, зовнішньоекономічна діяльність.*

Вступ

Розвиток економіки кожної країни забезпечують великі середні та малі підприємства а також фізичні особи – підприємці. При цьому, кожна група, зазначених суб'єктів господарювання, займає найбільш сприятливу для її функціонування нішу. Якщо великі підприємства, як правило, зосереджуються на виробництві високо-трудомісткої продукції, яка користується масовим попитом, то малі та середні підприємства виробляють ту продукцію, виробництво якої для великих підприємств є не вигідним.

Крім того вони швидко і якісно надають послуги населенню та іншим суб'єктам господарювання. До того ж малі та середні підприємства створюють нові робочі місця та є базою для підготовки висококваліфікованих менеджерів, які згодом будуть працювати на великих державних та приватних підприємствах.

Тому, в окремих країнах з розвинутою ринковою економікою та пост-соціалістичних країнах суб'єкти малого бізнесу формують значну частину валового внутрішнього продукту (ВВП). Так, у Німеччині частка малого і середнього підприємництва у загальному обсязі доданої вартості становить 53,0%, обсяг інвестицій – 45,4% за кількості зайнятих – 68%. Аналогічна ситуація простежується і в Чеській Республіці, де, за даними Чеського статистичного управління у секторі малого підприємництва працює 60,9% загальної кількості зайнятих, частка в доданій вартості дорівнює 52,7%, у ВВП країни – 37,16%, в експорті – 36% та імпорті – 52,1% (Lyutyu, Romanyuk, 2007, p. 31).

Отже, Україні, яка формує та розвиває ринкові умови господарювання, які базуються на засадах вільної конкуренції капіталів, виробників та споживачів, технологій та робочої сили, необхідно створити сприятливе середовище для функціонування всіх підприємств незалежно від їх розмірів. Однак, малі та середні підприємства (МСП), за своїми фінансовими ресурсами та можливостями залучати нові технології, не здатні створити конкуренцію своїм більш потужним колегам. Тому, держава повинна надати їм певні преференції в започаткуванні бізнесу, використанні природних ресурсів, оподаткуванні та правовому захисті.

Цю думку поділяють провідні українські економісти О. Амоша, А. Бутенко, З. Варналій, Л. Воротіна, Н. Галан, В. Геєць, Б. Данилишин, І. Комарницький, О. Кужель, І. Лютий, Д. Ляпін, В. Ляшенко, О. Мазур, Ю. Макогон, Д. Нікитенко, В. Новицький, М. Романюк, Г. Толмачова, Н. Шлафман та ін. Так, наприклад А. Бутенко і Н. Шлафман зазначають: „Незважаючи на світове визнання значимості сектора МСП, вітчизняні дані свідчать про те, що МСП, як і раніше, не забезпечуються в достатній мірі фінансовими продуктами і послугами, без яких вони не можуть розвиватися. Тому важливішим питанням для подолання диспропорцій у розвитку підприємницького сектора є вдосконалення фінансово-кредитного забезпечення його суб'єктів” (Butenko, Shlafman, 2015, p. 34).

Однак, рекомендації провідних вітчизняних вчених щодо удосконалення управління розвитком малого і середнього бізнесу в Україні не отримали належної реалізації, що визначило актуальність нашого дослідження.

Мета дослідження. Метою нашої статті є обґрунтування необхідності посилення державної підтримки розвитку малого та середнього бізнесу в Україні.

Методи дослідження – теоретичні та практичні.

Роль малого та середнього бізнесу в забезпеченні розвитку національних економік

Ще відомий грецький філософ Аристотель обґрунтовував, що найкращим є такий державний устрій, коли основу країни становитимуть „середні” громадяни: „Адже там, де „середні” переважають обидві крайності (багатство і бідність. – Автор) або одну з них, державний устрій набуває стійкості”. „Вони ж бо („середні”. – Автор) не зазіхають на чуже добро, як бідняки; інші ж люди не заздрять їм через їхні статки, подібно до того як бідняки заздрять на статки заможних” (Aristotel', 1987, pp. 116–118).

Його теза перекликається з висновком академіка Національної академії наук України В.М. Гейця, який вважає, що „держава може розраховувати на певний успіх, коли спирається на переконання значної частини суспільства” (Heiets, 2012, p. 15).

Цю ж думку розвинули відомі українські вчені С.В. Мочерний та М.В. Довбенко, які наголошували, що саме невеликі приватні підприємства та підприємці можуть відіграти ключову роль в забезпеченні розвитку національної економіки, оскільки: „Підприємницька діяльність – праця індивіда, заснована на розвитку особистих якостей, розширенні знань щодо своїх можливостей, спрямованих на досягнення найкращого результату у господарській діяльності, реалізацію власної мети, отримання економічної вигоди і насамперед привласнення додаткового продукту” (Mochernyy, Dovbenko, 2004, pp. 288–289).

Вітчизняні економісти України неодноразово наголошували на ключовій ролі, яку може відіграти малий і середній бізнес у створенні нових робочих місць та забезпеченні динамічного розвитку національної економіки. Так, на думку вчених І. Комарницького та М. Офік: „Особливе значення малого і середнього бізнесу виявляється під час перехідного періоду до ринкової економіки в стимулюванні структурної перебудови економіки, формуванні нового соціального прошарку підприємств-власників як соціальної бази ринкової трансформації економіки, які забезпечують стабільність суспільства і гарантії незворотності руху до ринку” (Komarnyts'kyu, Ofik, 2005, p. 50).

Проте, як зазначає О. Мазур: „Підвищення конкурентоспроможності малого підприємництва в Україні і забезпечення його сталого розвитку неможливе за відсутності постійного вдосконалення виробничих процесів та впровадження прогресивних технологій” (Mazur, 2005, p. 32), а на це, особливо на початковому етапі, потрібні фінансові ресурси.

Тому, оскільки за своїми фінансовими можливостями малі, середні підприємства та фізичні особи – підприємці не здатні конкурувати на ринку товарів і послуг зі своїми більш потужними партнерами, держава, з метою стимулювання розвитку суб'єктів малого бізнесу повинна передбачити для них спрощену систему оподаткування, пільги при отриманні кредитів, правовий захист та допомогу у виході на міжнародні ринки.

На важливості для розвитку малого бізнесу державної фінансової підтримки наголошують І. Комарницький та М. Офік: „Особливе значення для розвитку малого і середнього підприємництва має підтримка

державою через надання суб'єктам малого і середнього підприємництва фінансово-кредитних ресурсів. Ця проблема є особливо актуальною для потенційних підприємців під час пошуку коштів для започаткування бізнесу, а також для суб'єктів малого і середнього підприємництва в процесі пошуку коштів для покриття тимчасових, не передбачуваних фінансових потреб фірми" (Komarnyts'kyu, Ofik, 2006, p. 59).

Формування та розвиток малого та середнього бізнесу в Україні

У восьмидесяті роки ХХ століття економіка Радянського Союзу, до якого входила тоді Україна, розвивалася низькими темпами, тому тодішні керівники держави змушені були дозволити започаткування в окремих сферах приватного бізнесу, який повинен був сприяти поживленню економічних процесів. Отже, формування малих та середніх приватних підприємств в Україні розпочалося в кінці восьмидесятих років ХХ століття, але впродовж десяти років воно не набуло масового характеру, оскільки, в цей час наша країна стикнулася з глибокою фінансово-економічною кризою.

Тому 3 липня 1998 року Президент України підписав Указ № 727/98 „Про спрощену систему оподаткування, обліку та звітності суб'єктів малого підприємництва" (Ukaz Prezydenta Ukrainy, 1998), який був уточнений Указом Президента України від 28 червня 1999 року № 746/99 (Ukaz Prezydenta Ukrainy, 1999).

Останній Указ заміняв 16 податків і зборів, у тому числі податок на додану вартість (ПДВ) для суб'єктів малого підприємництва на один податок за ставкою 10% від обсягу реалізованої продукції, або 15 податків і зборів – на один податок за ставкою 6% від обсягу реалізованої продукції для суб'єктів малого підприємництва, які побажали залишитися платниками ПДВ. Це дозволило значно знизити податковий тиск на малі підприємства. Поряд з тим значно спростилися податковий і бухгалтерський облік, що важливо, особливо для підприємств, які тільки створюються.

Відповідно до цього Указу, на спрощену систему оподаткування могли перейти суб'єкти малого підприємництва – юридичні особи, в яких

середньооблікова кількість працівників не перевищувала 50 осіб та обсяги річного валового доходу становили не більше 1 млн. грн., і фізичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності, в яких обсяг виручки від реалізації не перевищував 500 тис. грн. Суб'єкти малого підприємництва, які переходили на спрощену систему оподаткування, самостійно вибирали ставку оподаткування в розмірі 6% з суми виручки від реалізації продукції, товарів і послуг без урахування акцизного збору у разі сплати податку на додану вартість на загальних підставах, або 10% – у разі включення ПДВ до складу єдиного податку.

Запроваджені пільги для суб'єктів малого підприємництва схвально були сприйняті підприємцями, що призвело до зростання кількості малих підприємств впродовж 2000–2010 років із 218 до 357 тис. та зростання за цей час кількості найманих працівників на цих підприємствах із 1710 до 2165 тис. чол. (Sayt Derzhavnoyi sluzhby statystyky Ukrainy, 2017).

Проте після впровадження Указу Президента України № 746/99 в законодавчому полі країни відбулися суттєві зміни. Так, згідно з редакцією Закону України „Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування” (Zakon Ukrainy, 2003), який вступив у дію, з 01.01.2004 року, суб'єкти підприємницької діяльності, які працюють за спрощеною системою оподаткування, повинні сплачувати внески до Пенсійного фонду на загальних підставах. А саме, утримувати із заробітку своїх працівників 1–2% і нараховувати внески на фонд оплати праці за ставкою 33,2%.

До того ж з 2008 року на Україну поширилася глибока фінансово-економічна криза, яка, з поміж іншого, спричинилася до зменшення протягом 2010–2016 років кількості малих підприємств із 357 до 291 тис. та зменшення за цей час кількості найманих працівників на цих підприємствах із 2165 до 1610 тис. чол. Водночас впродовж зазначеного періоду кількість середніх підприємств в Україні зменшилася із 21 до 15 тис., а кількість найманих працівників, які працювали на них, із 3393 до 2569 тис. чол. (Sayt Derzhavnoyi sluzhby statystyky Ukrainy, 2017).

І хоча з 2015 року ставка єдиного соціального внеску для підприємств в Україні була зменшена до 22%, ставка єдиного податку для суб'єктів малого підприємництва, які сплачують ПДВ, – до 3%, а для тих підпри-

емств, які не сплачують ПДВ, – до 5% (Zakon Ukrayiny, 2015), масового розвитку в країні малого і середнього бізнесу не спостерігається.

„Разом з тим, на думку А. Бутенка та І. Сараєвої, негативно впливають на ділові очікування малого бізнесу непослідовність, несистемність і неефективність діяльності державної бюрократії у процесі проведення реформ, зокрема у податковій системі” (Butenko, Saraieva, 2012, p. 46).

Зарубіжний досвід стимулювання розвитку малого і середнього підприємництва та можливість його використання в Україні

Проведений вище аналіз засвідчує, що, не зважаючи на запровадження спрощеної системи оподаткування суб'єктів малого підприємництва, значного збільшення в Україні кількості малих та середніх підприємств не відбулося. Відповідно, вони не відіграють суттєвої ролі в розвитку національної економіки. Тому, нашій країні, поряд з пільговим режимом оподаткування, потрібно запровадити для таких підприємств інші преференції, які успішно використовують зарубіжні країни.

Так, наприклад, у США заходи з державної фінансової підтримки малих та середніх підприємств включають надання гарантій за кредитами, розміщення на таких підприємствах державних контрактів та залучення їх до проведення інноваційних досліджень. Гарантії за кредитами надаються підприємствам, які з певних причин не мають можливості отримати їх звичайним шляхом. Гарантії надаються за кредитами, сума яких не перевищує 2 млн. дол. США, терміном від 7 до 25 років. У межах програми інноваційних досліджень малі підприємства США можуть також отримати 100 тис. дол. терміном на 6 місяців для започаткування науково-дослідних робіт (Halan, 2006, pp. 143–148).

В країнах Європейського Союзу поряд із зниженням податкового навантаження на малі та середні підприємства запроваджуються заходи із стимулювання їх до капіталізації своїх активів та впровадження інноваційних технологій. Так, у Бельгії малі та середні підприємства звільнені від оподаткування прибутку, який реінвестується в основні засоби на суму 37500 євро щорічно, але не більше, ніж 50% прибутку до оподаткування.

В Італії для новостворених дрібних промислових підприємств податкові платежі зменшуються до 40–50% затрат на впровадження передових технологій та до 30% затрат на науково-дослідні роботи. У Нідерландах пільги для малих підприємств полягають у можливості зменшувати свій оподатковуваний дохід на частину від суми коштів, вкладених у певні капітальні активи. У Німеччині вкладені дрібними підприємствами кошти в капітальні активи списуються за 3 роки, в перший рік – 50%, другий – 30, третій – 20. У Великобританії малі підприємства, річний оборот яких не перевищує 11,2 млн. фунтів стерлінгів, вартість активів не перевищує 5,6 млн. фунтів стерлінгів, штат не перевищує 250 осіб, мають право щорічно амортизувати до 40% придбаних будинків та устаткування. В Угорщині малий та середній бізнес має право щорічно знижувати податок на прибуток у розмірі 40% затрат на сплату відсотків за кредитами, отриманими для придбання капітального устаткування (Nikytenko, 2005, pp. 49–55).

Оскільки однією з найпоширеніших перешкод у створенні малих та середніх підприємств є брак фінансових ресурсів, в Європейському Союзі сформували для них чотири напрями фінансової допомоги:

- ▶ мінімальна допомога, що не перевищує 50 тис. євро на одну статтю витрат (наприклад, інвестиції в капітальні активи, підвищення кваліфікації персоналу) протягом трьох років. Рішення про надання цього виду допомоги ухвалює національний або регіональний уряд;
- ▶ збільшена допомога, яка може перевищувати 50 тис. євро, але не бути більшою 7,5% від загальної суми інвестиційних витрат, 3 тис. євро з розрахунку на одне новостворене робоче місце, або 200 тис. євро. Рішення про надання цієї допомоги має бути затверджене Комісією Європейського Союзу;
- ▶ інвестиційна допомога, обсяг якої залежить від регіону. В економічно розвинутих регіонах обсяг цієї допомоги не повинен перевищувати 15% від загальної суми інвестиційних витрат для підприємств з кількістю працівників до 50 та 7,5% від загальної суми інвестиційних витрат для підприємств з чисельністю персоналу від 50 до 250

осіб. У менш розвинутих регіонах інвестиційна допомога відповідно обмежується 15 і 10%;

- ▶ цільова фінансова допомога на отримання консультативних послуг в обсязі до 50% від вартості сукупних витрат відповідного типу. Рішення про надання цього виду допомоги обов'язково повинно затверджуватися Комісією Європейського Союзу, за винятком, коли обсяг фінансування відповідає критерію мінімальної допомоги (Halan, 2005, p. 152).

Крім зазначеного вище, в Європейському Союзі передбачені правила надання допомоги підприємствам, які зазнають фінансової скрути. Така: „Тимчасова реструктуризаційна підтримка націлена насамперед на забезпечення ліквідності підприємства з метою відновлення його життєдіяльності в довгостроковій перспективі та надається лише малим і середнім підприємствам” (Bulana, 2016, pp. 57–58).

Отже, в зарубіжних країнах для стимулювання розвитку малого та середнього підприємництва поряд із запровадженням пільгового режиму оподаткування, застосовують інші методи, які включають залучення їх до виконання державних контрактів, надання гарантій за кредитами, зниження ставок корпоративного податку, повне звільнення упродовж перших років від сплати прибуткового податку, запровадження прискореної амортизації будівель, заохочення до здійснення капітальних інвестицій.

Такі методи доцільно запровадити і Україні. Так, на малих і середніх підприємствах варто на конкурсних засадах розміщати державні замовлення на виготовлення продукції поліграфії, здійснення транспортних перевезень, поставку продуктів харчування та продукції легкої промисловості для потреб державних структур (військових та правоохоронних формувань, пенітенціарної системи, медичних та освітянських закладів), впровадження новітніх інформаційних технологій та розробки програм комп'ютерного забезпечення.

При цьому, перспективи розвитку малих та середніх підприємств полягають у подоланні відставання рівня організації виробництва та слабкого рівня менеджменту в управлінні підприємством, збільшенні частки

оновлення промислового обладнання, впровадженні сучасних автоматизованих систем управління виробництвом (Bielousov, Bielousova, 2017, p. 51). Для цього держава повинна створити сприятливе середовище для залучення прямих інвестицій, яке повинне полягати у відсутності дискримінацій та наявності повноцінного інструментарію захисту прав власності, а також створенні належної нормативно-правової бази для підприємницької та інвестиційної діяльності (Redziuk, 2017, p. 105).

Важливим елементом підтримки малих та середніх підприємств, особливо на початковому етапі створення, є забезпечення їх доступними кредитними ресурсами. Сьогодні такі ресурси для підприємницьких структур є недоступними через високі відсоткові ставки. Тому, держава повинна взяти на себе зобов'язання із погашення частини або всіх відсотків (залежно від важливості кредитованої програми для регіонального розвитку) за кредитами отриманими малими та середніми підприємствами.

Висновки

Важливе місце в забезпеченні динамічного розвитку національної економіки, створенні нових робочих місць, освоєнні інвестицій та інновацій, підготовці майбутніх менеджерів для управління великими компаніями відіграє малий і середній бізнес. Тому, Україна, яка переживає складні наслідки перенесеної фінансової та економічної кризи, повинна скористатися зарубіжними досвідом із стимулювання його розвитку.

Вітчизняна практика має власні напрацювання з підтримки малих та середніх підприємств, проте, вона, в основному, спирається на запровадження для таких суб'єктів господарювання спрощеної системи оподаткування. Натомість, зарубіжні країни, в першу чергу ті, які входять до Європейського Союзу, для розвитку малого і середнього бізнесу використовують також інші механізми, а самі: розміщення державних замовлень, здешевлення кредитних ресурсів, прискорену амортизацію, повне звільнення на початковому етапі функціонування від сплати податків, заохочення до залучення інвестицій та впровадження інновацій, сприяння у виході на міжнародні ринки. Тому, використання Україною цих механізмів позитивно відобразиться на її соціально-економічному розвитку.

Бібліографія

Аристотель (2005). *Політика*. К.: Основи.

Белоусов, Я.І., Белоусова, Л. І. (2017). *Сучасні перспективи розвитку малих і середніх промислових підприємств легкої промисловості*. Економіка. Фінанси. Право (9), с. 49–52.

Булана, О.О. (2016). *Реформування державної допомоги бізнесу в контексті імплементації угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом*. Фінанси України (2), с. 49–63.

Бутенко, А. (2012). *Державна підтримка підприємницького сектору України: досвід і проблеми*. Економіка України (5), с. 41–51.

Бутенко, А.І., Шлафман, Н.Л. (2015). *Методологічні засади подолання диспропорцій розвитку підприємницького сектору як складової сталого розвитку економіки України*. Вісник економічної науки України (1), с. 34–38.

Галан, Н.І. (2006). *Система державної підтримки малих та середніх підприємств у США*. Фінанси України (1), с. 142–150.

Геєць, В.М. (2012). *Про єдність і суперечності у розвитку суспільства, держави та економіки*. Економіка України (11), с. 4–22.

Закон України „Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2016 році” від 24 грудня 2015 року № 909-VIII.

Закон України „Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування” від 9 липня 2003 року № 1058-IV.

Комарницький, І., Офік, М. (2005). *Проблеми розвитку малого та середнього підприємництва*. Регіональна економіка (4), с. 50–58.

Комарницький, І., Офік, М. (2006). *Програма заходів щодо державного сприяння розвитку малого та середнього підприємництва*. Регіональна економіка (4), с. 59–66.

Лютий, І.О., Романюк, М.В. (2007). *Проблеми та перспективи спрощеної системи оподаткування суб’єктів малого підприємництва в Україні*. Фінанси України (6), с. 31–38.

Мазур, О.Є. (2005). *Інвестиційна діяльність малого підприємництва в Україні*. Фінанси України (11), с. 32–37.

Мочерний, С.В., Довбенко М.В. (2004). *Економічна теорія: Підручник*. К.: Видавничий центр „Академія”.

- Нікітенко, Д.В. (2005). *Податкове стимулювання малого та середнього підприємництва*. *Фінанси України* (3), с. 48–56.
- Редзюк, Є.В. (2017). *Прямі іноземні інвестиції: можливості для продуктивного економічного зростання в Україні*. *Фінанси України* (3), с. 96–110.
- Сайт Державної служби статистики України*. Отримано (21.12.2017) з <http://www.ukrstat.gov.ua>
- Указ Президента України „Про спрощену систему оподаткування, обліку та звітності суб’єктів малого підприємництва” від 3 липня 1998 р. № 727/98.
- Указ Президента України від 28 червня 1999 р. № 746/99 „Про внесення змін до Указу Президента України від 3 липня 1998 року № 727/98 „Про спрощену систему оподаткування, обліку та звітності суб’єктів малого підприємництва”.

References

- Arystotel'. (2005). *Polityka* [The policy]. Kyiv: Osnovy. (In Ukrainian).
- Bielousov, Ya.I., Bielousova, L.I. (2017). Suchasni perspektyvy rozvytku malykh i serednykh promyslovykh pidpriemstv lehkoi promyslovosti. [The modern prospects for the development of small and medium industrial enterprises of light industry]. *Ekonomika. Finansy. Pravo* [Economy. Finances. Right]. (9), pp. 49–52. (In Ukrainian).
- Bulana, O.O. (2016). Reformuvannya derzhavnoi dopomohy biznesu v konteksti implementatsii uhody pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu ta Yevropeiskym Soiuzom [The reformulation of state support to business in the context of implementation of Association Agreement between Ukraine and the European Union]. *Finansy Ukrainy* [Finance of Ukraine]. (2), pp. 49–63. (In Ukrainian).
- Butenko, A. (2012). Derzhavna pidtrymka pidpriemnytskoho sektoru Ukrainy: dosvid i problemy [The state support of the Ukrainian business sector: experience and problems]. *Ekonomika Ukrainy*. [Economy of Ukraine] (5), pp. 41–51. (In Ukrainian).
- Butenko, A.I., Shlafman, N.L. (2015). Metodolohichni zasady podolannya dysproportsiy rozvytku pidpriemnytskoho sektoru yak skladovoyi staloho rozvytku ekonomiky Ukrainy [Methodological principles for overcoming the disproportions of the development of the entrepreneurial sector as a component of sustainable development of the Ukrainian economy]. *Visnyk ekonomichnoyi nauky Ukrainy*. [Bulletin of Economic Science of Ukraine]. (1), pp. 34–38. (In Ukrainian).

- Halan, N.I., (2006). Systema derzhavnoyi pidtrymky malykh ta serednikh pidpryyemstv u USA [The system of state support of small and medium enterprises in the USA]. *Finansy Ukrainy. [Finance of Ukraine]*. (1), pp. 142–150. (In Ukrainian).
- Heiets, V.M. (2012). Pro yednist i superechnosti u rozvytku suspilstva, derzhavy ta ekonomiky. [On unity and contradictions in the development of society, state and economy]. *Ekonomika Ukrainy. [Economy of Ukraine]*. (11), pp. 4–22. (In Ukrainian).
- Komarnyts'kyi, I., Ofik, M. (2005). Problemy rozvytku maloho ta seredn'oho pidpryyemnytstva [Problems of small and medium enterprise development]. *Rehional'na ekonomika. [Regional economy]*. (4), pp. 50–58. (In Ukrainian).
- Komarnyts'kyi, I., Ofik, M. (2006). Prohrama zakhodiv shchodo derzhavnoho spryyannya rozvytku maloho ta seredn'oho pidpryyemnytstva. [The program of measures for the state assistance to the development of small and medium enterprises]. *Rehional'na ekonomika. [Regional economy]*. (4), pp. 59–66. (In Ukrainian).
- Lyutyi, I.O., Romanyuk, M.V. (2007). Problemy ta perspektyvy sproshchenoyi systemy opodatkovannya sub'yektiv maloho pidpryyemnytstva v Ukraini. [Problems and prospects of the simplified taxation system for small business entities in Ukraine]. *Finansy Ukrainy. [Finance of Ukraine]*. (6), pp. 31–38. (In Ukrainian).
- Mazur, O.Ye. (2005). Investytsiyna diyal'nist' maloho pidpryyemnytstva v Ukraini. [The investment activity of small business in Ukraine]. *Finansy Ukrainy. [Finance of Ukraine]*. (11), pp. 32–37. (In Ukrainian).
- Mochernyy, S.V., Dovbenko, M.V. (2004). *Ekonomichna teoriya*. [The economic theory]. Kyiv: Vydavnychyy tsentr „Akademiya”. (In Ukrainian).
- Nikytenko, D.V. (2005). Podatkove stymuluyannya maloho ta seredn'oho pidpryyemnytstva. [Tax stimulation small and medium entrepreneurship]. *Finansy Ukrainy. [Finance of Ukraine]*. (3), pp. 48–56. (In Ukrainian).
- Redziuk, Ye.V. (2017). Priami inozemni investytsii: mozhlyvosti dlia produktyvnoho ekonomichnoho zrostantia v Ukraini [The direct foreign investment: opportunities for productive economic growth in Ukraine]. *Finansy Ukrainy. [Finance of Ukraine]*. (3), pp. 96–110.
- Sayt Derzhavnoyi sluzhby statystyky Ukrainy [The site of the State Statistics Service of Ukraine]*. Retrieved (12.06.2017) from: <http://www.ukrstst.gov.ua>
- Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 28 chervnya 1999 r. No. 746/99 “Pro vnesennya zmin do Ukazu Prezydenta Ukrainy vid 3 lypnya 1998 roku No. 727/98 “Pro sproshchenu systemu opodatkovannya, obliku ta zvitnosti sub'yektiv maloho pidpryyemnytstva”*”.

[Decree of the President of Ukraine dated June 28, 1999 No. 746/99 „On Amendments to the Decree of the President of Ukraine No. 727/98 dated July 3, 1998 „On the Simplified System of Taxation, Accounting and Reporting of Subjects of Small Entrepreneurship”]. (In Ukrainian).

Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 3 lypnya 1998 roku No. 727/98 “Pro sproshchenu systemu opodatkovannya, obliku ta zvitnosti sub’yektiv maloho pidpryemnytstva”. [Decree of the President of Ukraine „On the Simplified System of Taxation, Accounting and Reporting of Small Business Entities” dated July 3, 1998, No. 727/98]. (In Ukrainian).

Zakon Ukrainy „Pro vnesennya zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy ta deyakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo zabezpechennya zbalansovanosti byudzhetykh nadkhodzen’u 2016 rotsi” vid 24 hrudnya 2015 roku No. 909-VIII. [Law of Ukraine „On Amendments to the Tax Code of Ukraine and Certain Legislative Acts of Ukraine on ensuring the balance of budget revenues in 2016” dated December 24, 2015, No. 909-VIII]. (In Ukrainian).

Zakon Ukrainy „Pro zahal’noobov’yazkove derzhavne pensyine strakhuvannya” vid 9 lypnya 2003 roku No. 1058-IV. [Law of Ukraine „On Mandatory State Pension Insurance” dated July 9, 2003 No. 1058-IV”]. (In Ukrainian).

Received: 22.12.2017

Accepted: 12.02.2018

Alcide De Gasperi University
of Euroregional Economy in Józefów

ISSN 2451-0998
e-ISSN 2543-7461